

**Uchwała Nr
Rady Miasta Lublin**

z dnia 2015 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2015 r. poz. 1515) w związku z art. 87 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.) - Rada Miasta Lublin uchwała, co następuje:

§ 1

Przyjmuje do realizacji Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Lublin.

§ 3

Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

§ 4

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miasta Lublin

Piotr Kowalczyk

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

MIASTA LUBLIN NA LATA 2015-2019

LUBLIN 2015

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie
2. Podstawa opracowania
3. Uwarunkowania formalno-prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2. Relacje *GPOnZ* z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego miasta
 - 5.1. Relacje *GPOnZ* opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów strategicznych i planistycznych miasta)
 - 5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i jego waloryzacja
 - 5.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy
 - 5.2.3. Zabytki nieruchome
 - 5.2.4. Zabytki ruchome
 - 5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych
 - 5.2.6. Dziedzictwo archeologiczne Lublina
 - 5.2.7. Niematerialne dziedzictwo kulturowe gminy Lublin – katalog zadań i rekomendacje
 - 5.2.8. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne
 - 5.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
6. Ocena stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta. Analiza SWOT
 - 6.1. Analiza SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta
 - 6.2. Ocena dotychczasowej ochrony oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta oraz wnioski wynikające z analizy SWOT
7. Założenia programowe – cele, priorytety, kierunki działań i zadania *GPOnZ*
8. Instrumenty wdrażania Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Lublina na lata 2015-2019
9. Zasady oceny wraz z proponowanymi wskaźnikami realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami miasta Lublin na lata 2015-2019
10. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Lublin
 - 10.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania
 - 10.2. Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Lublinie

10.3. Prognozy dotyczące finansowania przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2015-2019

-

1. WPROWADZENIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019 (zwany dalej *GPOnZ*) jest pierwszym tego typu dokumentem sporządzonym dla Lublina. Przedmiotem dokumentu jest szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych miasta.

Przystępując do opracowania *GPOnZ* przyjęto, że program uwzględniać będzie trzy zasadnicze założenia:

1. zgodność opracowania i wypełnienie zapisów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
2. uwzględnienie w opracowaniu wskazań zawartych w poradniku metodycznym do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami¹;
3. uwzględnienie wyników waloryzacji zasobu kulturowego miasta Lublin.

Cele programów opieki nad zabytkami sformułowane w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87) wykraczają poza ustawowo określoną opiekę nad zabytkami, a ich osiągnięcie jest możliwe przy założeniu, że *GPOnZ* obejmie też zagadnienia związane z prowadzeniem polityki w dziedzinie ochrony i zarządzania dziedzictwa kulturowego miasta – materialnego i niematerialnego. Dlatego w ramach realizacji *GPOnZ* konieczna jest współpraca i współdziałanie różnych podmiotów: samorządu miasta i podległych mu jednostek (ze szczególnym uwzględnieniem Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków), państwowych służb ochrony zabytków, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, środowisk naukowych, organizacji pozarządowych etc. Samorząd miasta – poza wykonaniem zadań, za które jest bezpośrednio odpowiedzialny – pełnić też powinien rolę koordynatora i inicjatora tych działań. Zadaniem władz miasta i podległych mu jednostek jest bowiem prowadzenie spójnej polityki w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego miasta oraz współpraca w tym zakresie z wieloma interesariuszami. *GPOnZ* należy też traktować jako element informacyjno-promocyjny oraz edukacyjny w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego miasta.

Zastosowane w *GPOnZ* – układ, struktura i zawartość treści są zgodne ze wskazaniami wspomnianego powyżej poradnika metodycznego.

Równocześnie z opracowaniem *GPOnZ* wykonana została waloryzacja zabytków nieruchomych miasta (z wyłączeniem zabytków archeologicznych) ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Waloryzacja ta – obejmująca zarówno ocenę wartości zabytkowych, jak i stanu zachowania (w tym stanu technicznego) zabytków – wykorzystana została do formułowania wielu konkretnych zadań ujętych w *GPOnZ* dotyczących ochrony zabytków nieruchomych².

Zwrócić też należy uwagę, że Lublin jest jedynym miastem w Polsce, który posiada opracowaną strategię zarządzania dziedzictwem³ – dokument o wieloletniej perspektywie czasowej, w którym określone zostały *kierunki działań planowanych, realizowanych i koordynowanych przez samorząd (jako najważniejszego interesariusza) w zakresie ochrony i wykorzystania zabytkowego zasobu miasta*⁴. W tej sytuacji uznano za zasadne takie określenie kierunków działań i zadań, które stanowią rozwinięcie i uszczegółowienie celów strategicznych, szczegółowych oraz działań wyznaczonych w *Strategii*, uwzględniając krótszy przedział czasowy ich realizacji.

Program opieki nad zabytkami zgodnie z zasadami określonymi w *Ustawie o ochronie zabytków...* jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji. Aktualizacje kolejnych programów w przyszłości winny

¹ *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*, oprac. Zespół w składzie: T. Błyskosz, A. Fortuna-Marek, E. Jagielska, I. Liżewska, B. Oszczanowska, J. Welc-Jędrzejewska, „Kurier Konserwatorski, Nr 3 2009

² Waloryzacja wykonana przez dr R. Zwierzchowskiego zgodnie z opracowaniem: R. Zwierzchowski, *Metoda waloryzacji zasobu kulturowego miasta Lublina*, mps., grudzień 2014

³ *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin 2014-2020 (cultural heritage management strategy)*, Lublin 2014, opracowana przez zespół pod kierownictwem B. Szmygina

⁴ *Strategia zarządzania...*, s. 8

uwzględniać: pojawiające się nowe uwarunkowania prawne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu zabytkowego miasta oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego *GPOnZ*.

2. PODSTAWA OPRACOWANIA

Podstawę prawną opracowania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019* stanowi *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Art. 87 ustawy określa obowiązek gminy dotyczący sporządzania i uchwalania *gminnego programu opieki nad zabytkami*, który:

- winien być opracowywany na okres 4 lat;
- służy celom określonym w ustawie;
- przyjmuje rada miasta po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Z realizacji *GPOnZ* prezydent miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miasta.

3. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

Przy opracowaniu *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla miasta Lublin na lata 2015-2019* uwzględnione zostały uwarunkowania wynikające z następujących aktów prawnych:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym;
 - Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
 - Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane;
 - Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach;
 - Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska;
 - Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;
 - Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko;
 - Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej;
 - Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
- oraz uchwalona w 2015 r. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

Podstawą prawną ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tekst jednolity Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.), która reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania etc. Obowiązująca Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.”

„Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury” (art. 5).

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz określa przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony.

Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków
Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w

przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków).
- utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, (...).

Ustawa określa również obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22. p. 4);
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (art. 18 i 19).
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Istotne dla prowadzonych przez gminę zadań są zapisy w art. 19 Ustawy:

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W Gminnej Ewidencji Zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (art. 22. p.5)

Szczegółowo określone obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem zapisane są w ustawie w art.: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72).

Do najistotniejszych (i co ważne: jej tylko przypisanych) kompetencji gminy w zakresie ochrony zabytków należy możliwość utworzenia (na mocy uchwały rady gminy) parku kulturowego, stanowiącego jedną z form ochrony zabytków (art.16 i 17).

Jak wspomniano Art. 87 *Ustawy* określa obowiązek samorządu dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego programu opieki nad zabytkami:

- program winien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w Ustawie
- program przyjmuje rada miasta, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu prezydent miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz.U. z 2013 poz. 594) określa zadania własne gminy. Wymienione w Art. 7 ustawy zadania obejmują także zagadnienia odnoszące się wprost, bądź pośrednio do ochrony zabytków. Należą do nich w szczególności zadania, które obejmują kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy;
- wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;
- współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
- współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się też w innych obowiązujących ustawach, w tym:

1. ***Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*** (tekst jednolity Dz. U. z 2015 r. poz. 199) Ustawa określa: zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

2. ***Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane*** (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r. poz. 1409 z późn. zm.) Ustawa – Prawo budowlane, normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, m.in. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami –w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

3. ***Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach*** (tekst jednolity Dz. U. z 2012 r. poz. 987) Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1). Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,

- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
- 5) urządzanie wystaw,
- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

4. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r., poz. 1232), która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

5. **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r., poz. 627), której przepisy określają m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

6. **Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko** (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r. poz. 1235), która stanowi rozszerzenie ustawy Prawo ochrony środowiska. W przepisach ustawy określono strategiczną ocenę oddziaływania na środowisko i wskazano dokumenty wymagające takiej oceny. Są to m. in. projekty przestrzennego zagospodarowania kraju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, plany zagospodarowania przestrzennego oraz strategie rozwoju regionalnego, turystyki i wykorzystania terenu. Dokumenty te w zasadniczy sposób odnoszą się do zabytków. W dziale V ustawy dotyczącym oceny oddziaływania na środowisko oraz na obszar Natura 2000 wskazano przedsięwzięcia wymagające takiej oceny oraz omówiono zakres i tryb przygotowania dokumentów: Raport oddziaływania na środowisko, decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, ponowne przeprowadzenie oceny oddziaływania na środowisko oraz oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000.

7. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (tekst jednolity Dz.U. z 2012 r., poz. 406). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury. (art.1 ust.1) Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art.1 ust.2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art.1 ust.4). Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art.9 ust 1,2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury.

8. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (tekst jednolity Dz. U. z 2015 r. poz. 782). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest m. in.: opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa m.in. postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

9. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz.U. z 2015 r., poz. 774)

Ustawa ta, która ze swej definicji służy wzmocnieniu narzędzi ochrony krajobrazu, ma na celu podniesienie jakości przestrzeni publicznych. Wprowadza ona szereg zmian w obowiązujących ustawach, które są też bardzo istotne dla poprawy kształtowania krajobrazu kulturowego. Ważny dla samorządów jest m.in. wprowadzony obowiązek sporządzenia przez organ samorządu województwa audytu krajobrazowego, który sporządza się dla obszaru całego województwa i zidentyfikowane w nim m.in. powinny zostać krajobrazy występujące na całym obszarze województwa oraz określone ich cechy charakterystyczne i ocena ich wartości.

Audyt krajobrazowy wskazać powinien m.in. lokalizację i granice parków kulturowych. Ważne dla samorządu gminy jest również kompleksowe uregulowanie kwestii dotyczących reklam. W tym zakresie ustawa krajobrazowa umożliwia jednostkom samorządu terytorialnego m.in. wprowadzenie zasad i warunków sytuowania tablic i urządzeń reklamowych, ustalania ich gabarytów, standardów jakościowych i rodzaju materiałów. Na określonych obszarach samorząd gminy będzie też mógł ustalać zakazy umieszczania tablic i urządzeń reklamowych (z wyłączeniem szyldów). Zasady te i zakazy samorząd wprowadzać będzie poprzez Uchwałę Rady Gminy mającą charakter prawa miejscowego. Dodatkowo dla obszarów z uchwalonymi zasadami i warunkami gmina będzie mogła wprowadzić opłatę reklamową od posiadania tablic i urządzeń reklamowych.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- Zakres w jakim GPOnZ odnosi się do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017

*Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*⁵ stanowi program rozwoju określony w artykule 15 Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Jak zaznaczono we wstępie jednym ze strategicznych założeń Krajowego programu jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego. Jest ono wyrazem przekonania, iż jakościowa przemiana w zakresie ochrony zabytków w Polsce może nastąpić jedynie dzięki łączeniu zasobów, lepszemu sieciowaniu struktur i działań organów ochrony zabytków⁶.

W kontekście GPOnZ istotne są sformułowania odnoszące się do roli i znaczenia jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli we wspólnych z administracją rządową działaniach na rzecz ochrony zabytków. Realne efekty podejmowanych działań zależą bowiem od stopnia zaangażowania tych podmiotów. Rolą Krajowego programu jest tworzenie warunków wypracowania rozwiązań modelowych oraz ich upowszechnienie, np. poprzez system konferencji i spotkań z przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego⁷.

Jako dopełnienie celów Krajowego programu wskazano kilka zagadnień horyzontalnych, z których najistotniejsze dla problematyki GPOnZ są:

- zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- wdrożenie procesów kształtowania postawy krajoobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych jako skutecznej formy ochrony zabytków.

- Zakres w jakim GPOnZ odnosi się do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 oraz Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020

Ogólne założenia polityki państwa w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego zawiera *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* oraz *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁸, będące rządowymi dokumentami tworzącymi ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa.

Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania realizowane w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami cząstkowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego, aktywna ochrona zabytków oraz wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.

Na podstawie diagnozy w *Strategii* wyodrębniono pięć strategicznych obszarów kultury, dla których sformułowano Narodowe Programy Kultury, będące podstawowymi narzędziami wdrażania strategii. W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określono *Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020”*, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

⁵ *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017* przyjęty Uchwałą nr 125/14 Rady Ministrów z dnia 23 czerwca 2014 r.

⁶ Tamże, s. 6

⁷ Tamże, s. 6

⁸ *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*)¹

Cele cząstkowe programu to:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Założono, że cele programu realizowane będą m.in. w ramach następujących priorytetów i działań:

- Priorytet *Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe*, zakłada działania dotyczące rewaloryzacji oraz adaptacji zabytków (przy założeniu znaczącego wpływu ekonomicznego tych projektów na rozwój regionalny i zwiększenie ilości miejsc pracy) oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Za inne ważne działania uznano zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.

- Priorytet *Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego*, którego działania mają przede wszystkim na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Uzupełnienie *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020* wprowadziło programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny "Dziedzictwo kulturowe", w którym przyjęto dwa komplementarne priorytety: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych.

Podstawowym celem priorytetu nr 1 jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytet nr 2 dotyczy przede wszystkim zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.2. Relacje GPOnZ z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

- Zakres w jakim GPOnZ wypełnia zapisy Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018

Najważniejszym punktem odniesienia dla GPOnZ - spośród dokumentów formułowanych dla województwa lubelskiego - jest *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015 – 2018*⁹. W Programie wojewódzkim przyjęto, że najważniejszym strategicznym celem jest wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego. Sformułowane cele operacyjne i działania służyć mają przede wszystkim poprawie stanu zachowania zasobu zabytkowego i właściwemu kształtowaniu krajobrazu kulturowego, przy założeniu, że realizacja działań odbywać się będzie przy zaangażowaniu wszystkich jst, instytucji działających w tej sferze i zainteresowanych środowisk. WPOnZ szeroko podejmuje też zagadnienia ochrony dziedzictwa niematerialnego jako ważny aspekt społeczny, zwłaszcza dla budowania tożsamości i więzi regionalnych. Program pełnić też ma rolę promującą ideę ochrony zabytków i zakłada realizację zadań przy szerokim udziale oraz akceptacji społeczności lokalnych. Ważne jest

⁹ *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018* przyjęty Uchwałą nr 9/129/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 26 czerwca 2015 r.

także stwierdzenie, że *Konstruując program podjęto próbę odejścia od widocznego jeszcze biernego administrowania zabytkami na rzecz idei aktywnego zarządzania dziedzictwem, myślenia o kulturze, jako czynnika rozwoju, nowej filozofii ochrony dziedzictwa poprzez włączanie go w obieg społeczno - gospodarczy*¹⁰. Taki sposób formułowania i realizowania celów i działań, ukierunkowanie na ochronę dziedzictwa, ale też jego wykorzystanie dla rozwoju jest także założeniem GPOnZ dla Lublina.

¹⁰

tamże s.4

Tab 1. *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018. Cele i działania*

Cel strategiczny I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu.	
Cel operacyjny I: Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi	Cel operacyjny II: Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
Działania	Działania
1. Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu	1. Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny.
2. Działania na rzecz powstrzymania na obszarach województwa lubelskiego degradacji krajobrazu kulturowego i jego zachowania, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego.	2. Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.
3. Monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych i planistycznych jednostek samorządu terytorialnego	3. Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości i znaczenia opieki nad tym dziedzictwem.
4. Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami	4. Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne oraz włączanie jego ochrony do różnych programów edukacyjnych.
5. Aktualizowanie gminnych ewidencji zabytków.	5. Tworzenie możliwości przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.
6. Stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych na obszarze województwa lubelskiego.	6. Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
7. Działania zmierzające do polepszenia stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojennych oraz obiektów archeologicznych.	7. Inicjowanie organizacji imprez kultywujących regionalne dziedzictwo kultury niematerialnej.
8. Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki.	8. Stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy.
9. Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.	9. Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych na terenach wiejskich nie objętych do tej pory takimi programami.
10. Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami.	10. Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa.

11. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.	11. Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
12. Podnoszenie poziomu świadomości o wartości krajobrazu kulturowego, w tym parku kulturowego, jako przestrzeni niezbędnej do rozwoju ekonomicznego, w tym przemysłów czasu wolnego.	
13. Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.	

Cel strategiczny II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny.	
Cel operacyjny I: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny	Cel operacyjny II: Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny
Działania	Działania
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej.	1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno – ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmocnienia społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny	2. Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu.
3. Edukacja użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie zasad konserwatorskich: profilaktyki, etyki, i zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed kradzieżą, pożarami, powodzią itp.	3. Promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych.
4. Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	4. Wzmacnianie współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z partnerami białoruskimi i ukraińskimi w zakresie wspólnej promocji.
5. Wspieranie organizowania praktyk studenckich i staży, mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa	5. Promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno – ekonomicznych.
6. Edukacja na rzecz dialogu międzykulturowego w oparciu o dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.	6. Promocja wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego.
	7. Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej.

- Zakres w jakim GPOnZ opieki realizuje zapisy projektu Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

W trakcie prac nad GPOnZ samorząd województwa przygotował nowy *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego*, który nie został jeszcze uchwalony. Zaprezentowane poniżej założenia planu zagospodarowania zawarte są w wyłożonym do uzgodnień Projekcie PZPWL (stan na marzec 2015)¹¹.

PZPWL jest dokumentem o charakterze długookresowym, który określa zasady i kierunki kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu oraz działania służące realizacji ponadlokalnych celów publicznych stanowiąc formalną i merytoryczną płaszczyznę odniesienia dla podejmowanych decyzji przestrzennych. W ramach koordynacji polityki planowania przestrzennego PZPWL określa część obligatoryjną i część rekomendacyjną w zakresie sposobu realizacji kierunków działań oraz wybranych rozwiązań przestrzennych w dokumentach planistycznych gmin.

Zagadnienia dotyczące krajobrazu kulturowego i ochrony zabytków są przedmiotem zainteresowania PZWL w wielu aspektach, a przyjęte w nim założenia polityki planowania przestrzennego województwa są bardzo istotne w odniesieniu do założeń GPOnZ, dlatego prezentacja tego dokumentu potraktowana jest bardziej szczegółowo.

W *Planie* znaczenie wartości dziedzictwa kulturowego i konieczności jego ochrony jest mocno zaakcentowane. Środowisko kulturowe jest w nim postrzegane jako potencjał służący zrównoważonemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu województwa lubelskiego. Równocześnie dziedzictwo kulturowe jest rozumiane jako istotny czynnik zachowania kulturowej odrębności i tożsamości regionu.

Wśród uwarunkowań wewnętrznych uwzględniono środowisko kulturowe zwracając uwagę na dawną wielokulturowość regionu i wskazując najważniejsze zachowane elementy dziedzictwa materialnego wymieniając obiekty o znaczeniu międzynarodowym Znak Dziedzictwa Europejskiego (3 obiekty w Lublinie związane z zawarciem w 1569 r. Unii Polsko – Litewskiej) oraz krajowym – Pomnik Historii (historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny w Lublinie).

Podkreślono pozytywne zmiany w województwie, jakie dokonały się w latach 2005-2012 w ochronie i wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego.

Równocześnie zwrócono też uwagę, że: *Skutkiem postępującego procesu urbanizacji, wyludniania się dzielnic śródmiejskich, a także braku kompleksowych działań rewitalizacyjnych (które powinny być uwzględniane m. in. w mpzp) są często niekorzystne zmiany w krajobrazie kulturowym, w tym przede wszystkim w odniesieniu do struktury zabytkowej i zabudowy śródmiejskiej oraz stanu technicznego części obiektów zabytkowych. Szczególnym problemem jest dysharmonia wynikająca z braku powiązań obiektów nowoprojektowanych z obiektami zabytkowymi. Dotyczy to przede wszystkim obszarów podlegających silnej presji inwestycyjnej*¹² (m. in. Podzamcza w Lublinie).

Wśród głównych potencjałów rozwojowych województwa wymieniono m.in. *Potencjał Turystyczny* uznając walory środowiska kulturowego (obok atrakcyjności krajobrazowej i środowiska przyrodniczego) za główne czynniki rozwoju turystyki.

Natomiast do barier rozwojowych zaliczono m.in. *Utrudnienia w kształtowaniu ładu przestrzennego*¹³, do których przede wszystkim zaliczono:

rozpraszanie zabudowy w wyniku niewłaściwie prowadzonej gospodarki przestrzennej przez samorządy lokalne, brak zintegrowania systemu legislacyjnego, wprowadzenie instytucji specustaw dopuszczających realizację inwestycji bez uwzględnienia obowiązujących dokumentów planistycznych,

Ważne z punktu widzenia celów i działań GPOnZ są założenia następujących elementów *Wizji rozwoju zagospodarowania przestrzennego województwa*:

- *Lublin jako ogniwo kształtujące się metropolii sieciowej*. Dążenie do wzrostu rangi Lublina ma opierać się na rozwoju wielorakich funkcji miasta, w tym m.in. naukowo-badawczej i kulturowo-turystycznej. Założono m.in. podniesienie jakości usług publicznych wyższego rzędu, wzmocnienie i eksponowanie funkcji symbolicznych oraz poddanie rewitalizacji substancji zabytkowej miasta - głównie na cele kulturalne i turystyczne.

- *Ład przestrzenny i harmonizacja zagospodarowania z walorami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. W ramach tego założenia planuje się: poprawę stanu zagospodarowania przestrzeni poprzez koordynację

¹¹ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego. Projekt, Zarząd Województwa Lubelskiego, marzec 2015*

¹² Tamże, s. 20

¹³ Tamże, s. 32

procesów urbanizacyjnych wspierającą realizację modelu „zwartego miasta”, wykorzystanie wewnętrznych potencjałów i minimalizację konfliktów przestrzennych w spójności z zasadami ochrony środowiska.

Bardzo ważnym założeniem polityki przestrzennej w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem jest zapis:

Głównym zadaniem polityki miejskiej w zakresie zarządzania przestrzenią będzie podwyższanie atrakcyjności środowiska miejskiego we wszystkich jego komponentach w celu zapewnienia wysokiego standardu życia. Kształtowanie zrównoważonej struktury przestrzennej miast polegać będzie przede wszystkim na zwiększeniu efektywności wykorzystywania terenów już zagospodarowanych oraz podwyższaniu jakości przestrzeni publicznych. Kompleksowe działania rewitalizacyjne obszarów zdegradowanych (poprzemysłowych, powojkowych, pokolejowych oraz staromiejskich terenów mieszkaniowych i „blokowisk”) przyczynią się do poprawy jakości przestrzeni (...) W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w miastach realizowana będzie polityka utrzymania i odnowy historycznie ukształtowanych układów urbanistycznych¹⁴.

Krajobraz regionu będzie odpowiednio chroniony, kształtowany i promowany, dzięki czemu wzrośnie rozpoznawalność i atrakcyjność przestrzeni województwa. Zarządzanie krajobrazem będzie opierać się o zasady komplementarności aspektów środowiskowych, historyczno-konserwatorskich oraz estetycznych. Działania ochronne skoncentrowane będą na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych. Ochroną objęte będą przestrzenie wyjątkowe o cechach symbolicznych, świadczących o tożsamości i rozpoznawalności miejsca w skali kraju i regionu. Chronione będą one przed chaotyczną zabudową, a nowe standardy architektoniczno-budowlane nawiązywać będą do tradycji miejsca i pozwolą na właściwe kształtowanie zainwestowania na tych terenach¹⁵.

Polityka przestrzennego zagospodarowania województwa ma być realizowana w oparciu o sformułowane w PZPWZ zasady dla każdego z wyszczególnionych celów (głównych i szczegółowych).

Dla Środowiska Kulturowego cele i zasady sformułowano następująco:

Cel główny 1. Zachowanie tożsamości kulturowej regionu poprzez ochronę i rewitalizację zasobów kulturowych.

Cele szczegółowe:

- a) Identyfikacja, zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego oraz różnorodności krajobrazu kulturowego.*
- b) Zachowanie przed zatarciem specyfiki kulturowej ukształtowanych historycznie struktur przestrzennych.*
- c) Zachowanie dóbr kultury współczesnej.*
- d) Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego.*

W kierunkach rozwoju przestrzennego województwa wyodrębniono m.in. Rozwój zagospodarowania przestrzennego województwa uwzględniając w nim Środowisko kulturowe i sformułowano następujące kierunki działań i działania

Kierunek 1. Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym

Działania:

- 1.1. Wykorzystywanie obiektów i kształtowanie zagospodarowania przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu (światowego, europejskiego, krajowego)*
- 1.2. Włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa*

Kierunek 2. Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi

Działania:

- 2.1. Rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych*
- 2.2. Rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych*
- 2.3. Ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych*
- 2.4. Uczytelnianie reliktyw i zagospodarowanie zabytków archeologicznych*

Kierunek 3. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego

Działania:

- 3.1. Wspieranie tworzenia parków kulturowych (PKult.)*
- 3.2. Zachowanie i konserwacja zieleni komponowanej*

¹⁴ Tamże, s. 37

¹⁵ Tamże, s. 37-38

- 3.3. *Ochrona panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych*
- 3.4. *Ochrona zagrożonych zanikiem tożsamości historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych*
- 3.5. *Ochrona i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym*
- 3.6. *Tworzenie szlaków kulturowych.*

Zaprezentowano też *Przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju*, wśród których dziedzictwo kulturowe Lublina i wskazania do jego ochrony zajmuje poczesne miejsce. Wymieniono tu wiele konkretnych obiektów i obszarów, dla których sformułowano ogólne wytyczne. I tak dla obiektów i obszarów publicznych o wybitnych walorach kulturowych wskazuje się obowiązek dostosowania użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniających ich zachowanie, eksponowanie i udostępnianie odpowiednio do statusu (światowego, europejskiego, krajowego).

Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa kulturowego jako priorytetowe uznano:

- rewaloryzację oraz rewitalizację układów i zespołów urbanistycznych, ruralistycznych (m.in. Lublina),
- rewaloryzowanie obiektów techniki, w tym przemysłowych, tj. przede wszystkim: Browar Karola Vettera w Lublinie przy ul. Bernardyńskiej, Fabryka Wódek Rektyfikacji Lubelskiej w Lublinie przy ul. Spółdzielczej 6;
- restaurowanie i zabezpieczanie zespołów zamkowych, zamkowo-dworskich, pałacowo-obronnych (m.in. Lublina)
- ochronę i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych: m.in. Pomniki Zagłady, m. in.: Pomnik Męczeństwa na Majdanku, miejsca ważniejszych bitew historycznych, m. in. Lublin, Umschlag Plac na ul. Turystycznej w Lublinie (miejsce wywozu Żydów do obozów śmierci),
- uczytelnianie reliktyw i zagospodarowanie zabytków archeologicznych, m. in.: średniowieczne założenie miejskie Lublina, cmentarzysko w Lublin – Sławinek.

W celu podkreślenia tradycji i tożsamości regionalnej wskazano m.in. eksponowanie: obiektów w typie renesansu lubelskiego oraz sanktuariów i miejsc pielgrzymkowych.

Warto zauważyć, że wśród rekomendacji dla podmiotów realizujących politykę przestrzenną w regionie wymieniono m.in. *kształtowanie panoram miast w sposób zapewniający ochronę sylwet zabytkowych zespołów urbanistycznych* oraz obszary o szczególnej wartości kulturowej rekomendowane do utworzenia parku kulturowego wymieniając dwa z terenu Lublina - Lubelski PKult.–Południowy (m. Lublin); PKult.Stare Miasto (m. Lublin).

Plan wskazuje też dobra kultury współczesnej o charakterze regionalnym i zakłada:

- *ciągłość prac obejmujących aktualizację listy dóbr kultury współczesnej o znaczeniu regionalnym,*
- *formułowanie zakresu ochrony oraz identyfikację granic dóbr kultury współczesnej w gminnych dokumentach planistycznych (najbardziej efektywnym sposobem ochrony dóbr kultury są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego)¹⁶.*

Kierunek 1. Ochrona dóbr kultury współczesnej

Działania:

- 1.1. *Ochrona przed deformacją układów urbanistycznych*
- 1.2. *Ochrona przed zmianą formy obiektów*
- 1.3. *Ochrona i rewitalizacja przestrzeni publicznych*

Jako zespoły i obiekty rekomendowane (w ramach otwartego katalogu dóbr kultury współczesnej) z terenu Lublina uznano:

- założenia urbanistyczne: Os. Krasieńskiego, Os. Piastowskie, Os. Prusa, Os. Konopnickiej, Os. Sienkiewicza, Dzielnica Uniwersytecka w Lublinie,
- budynki: Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji przy Al. Zygmunta nr 4, budynek Wydziału Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Przyrodniczego przy ul. Akademickiej 12.

¹⁶ Tamże, s. 76-77

Zagadnienia dotyczące wykorzystania dziedzictwa kulturowego Lublina znalazły też swoje odzwierciedlenie w kierunku rozwoju *Turystyka*, w którym założono *rozwój różnych form turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i kulturowych oraz zagospodarowania turystycznego*¹⁷. Do kluczowych działań w tym zakresie zaliczono m.in. rewaloryzację oraz zapewnienie ekspozycyjności zabytkowych obiektów architektonicznych, techniki, militarnych, archeologicznych oraz zespołów urbanistycznych oraz Tworzenie turystycznych szlaków tematycznych wykorzystujących przyrodnicze, kulturowe i historyczne walory województwa. Lublin zaliczono do ośrodków turystyki krajoznawczo-kulturowej, ośrodków etnograficznych (szczególnie w zakresie infrastruktury służącej zachowaniu i ekspozycji kultury ludowej, wspieraniu zanikających rzemiosł – Muzeum Wsi Lubelskiej) oraz turystyki rowerowej, biznesowej i pielgrzymkowej. Ponadto PZPWL wyodrębnia Lubelski Obszar Metropolitalny, dla którego za jeden z kierunków zagospodarowania przestrzennego uznano rewitalizację centralnych dzielnic Lublina.

- Zakres w jakim GPOnZ odnosi się do Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)

*Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego*¹⁸ traktuje szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe wraz z obszarami cennymi przyrodniczo jako jedno z ważniejszych potencjałów rozwojowych województwa lubelskiego. Dziedzictwo kulturowe obok środowiska naturalnego uznano za przesłanki do dynamicznego rozwoju turystyki. Równocześnie zwrócono uwagę, że w ramach działań interwencyjnych należy uwzględnić takie działania, by rozwój nie powodował niszczenia tych zasobów i walorów, a ponadto interwencja objąć powinna m.in. aktywną ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrody.

Strategia zawiera m.in. *Wizję rozwoju regionu* i *Diagnozę Prospektywną*, w której uwzględniono m.in. *Zagospodarowanie przestrzenne* i *Kulturę*, *Analizę SWOT*, *Cele strategiczne i operacyjne*, *Karty działań strategicznych* oraz *Obszary strategicznej interwencji*, wśród których uwzględniono m.in.: *Lubelski Obszar Metropolitalny*, *Obszary gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych* oraz sprecyzowano system wdrażania *Strategii*.

Odniesienia do dziedzictwa kulturowego zawarto w każdym z ww zagadnień.

W *Diagnozie* oraz *analizie SWOT* zwrócono uwagę na dziedzictwo jako potencjał turystyczny, wymieniając Lublin jako obszar atrakcyjny turystycznie. Zauważono też, że istotnym potencjałem województwa lubelskiego są jego wielokulturowe tradycje, nie wykorzystywane w pełni dla wzmocnienia poczucia tożsamości regionalnej.

Jako jeden z celów operacyjnych wymieniono: *Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi współpracy wewnątrzregionalnej m.in. przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturotwórczych (...)*¹⁹ oraz następujące Kierunki działań/Kierunki interwencji ważne z punktu widzenia działań GPOnZ:

- *Opracowanie programów edukacyjnych nt. historii regionu, jego tradycji etnicznych i kulturowych, włączenie ich do nurtu edukacji obywatelskiej w szkołach.*
- *Wspieranie inicjatyw odtwarzania tradycji kulturowych, gospodarczych i etnicznych regionu, wzmacnianie ich edukacyjnej i kulturotwórczej roli.*
- *Wspieranie organizacji prowadzących działalność promującą tradycje regionu oraz jego szanse rozwojowe.*
- *Stymulowanie podejmowania i wspieranie wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, społecznych, edukacyjnych i kulturalnych (np. odtwarzania tradycji) przez społeczności lokalne.*
- *Kompleksowe i systemowe oznakowanie tras turystycznych i dziedzictwa kulturowego regionu.*

Jako jeden z obszarów rozwojowych uwzględniono *Obszary gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych* zwracając uwagę, że działania interwencyjne w tym obszarze zmierzać powinny do wykorzystania potencjału terenów cennych przyrodniczo i kulturowo do tworzenia warunków wzrostu społeczno-gospodarczego. Zwrócono też uwagę, że interwencja w tym zakresie powinna obejmować aktywną ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrody.

¹⁷ Tamże, s. 86

¹⁸ *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Lublin czerwiec 2013 przyjęta Uchwałą Nr XXXIV/559/2013 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 czerwca 2013 r.

¹⁹ Tamże, s. 43

Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast. Województwo Lubelskie. Lublin 2006 przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego opracowany został w celu wspierania rozwoju województwa i poprawy jego atrakcyjności. Dokument zawiera m.in. ówczesną diagnozę stanu uwarunkowań i możliwości rozwoju, sformułowaną m.in. w odniesieniu do krajobrazu kulturowego miast województwa lubelskiego (w tym miasta Lublina). W ramach priorytetu związanego z rewitalizacją terenów miejskich zwrócono uwagę na cztery zasadnicze kierunki rewitalizacji: zdegradowanych dzielnic mieszkaniowych, zabytkowej tkanki miast, terenów przemysłowych i powojсковych oraz miejskich terenów zieleni i dolin rzecznych. Odnośnie „zabytkowej tkanki miast” przewidziano kompleksowe, wielokierunkowe działania nastawione na poprawę sfery przestrzennej, gospodarczej i społecznej terenów zabytkowych. Wskazane w dokumencie *Obszary działań i wytyczne polityki realizacji rozwoju i rewitalizacji miast*, choć dotyczą okresu planowania na lata 2007-2013, zawierają – nadal aktualne – wytyczne odnoszące się do zagadnień: zrównoważonego rozwoju miast, zrównoważonego budownictwa (którego wyznacznikiem jest m.in. poszanowanie sąsiedztwa oraz lokalnej kultury i dziedzictwa) oraz zrównoważonego projektowania urbanistycznego (które obok wielu różnorodnych przesłanek *spełniać powinno kryteria: odnowy dziedzictwa poprzednich pokoleń, ochrony środowiska przyrodniczego.*

5.1. Relacje GPOnZ opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów strategicznych i planistycznych miasta)

a) uchwalone dokumenty o charakterze strategicznym:

- Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013-2020* wraz z jej integralnymi dokumentami: *Strategią Rozwoju Lublina na lata 2013-2020*, *Diagnozą stanu wyjściowego oraz Prognozą Oddziaływania na Środowisko Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013-2020*;

Najważniejszym dokumentem strategicznym miasta określającym jego kierunki rozwoju w wielu dziedzinach i aspektach jest *Strategia Rozwoju Lublina*. Znaczenie dziedzictwa, potrzeba jego ochrony, ale też traktowanie jako potencjału, który dobrze wykorzystany przynieść może miastu i jego mieszkańcom wymierne korzyści zostały w *Strategii* dostrzeżone i dość mocno zaakcentowane.

GPOnZ jest dokumentem programowym, który służy wdrażaniu *Strategii Rozwoju Miasta Lublina na lata 2013-2020*²⁰ w zakresie odpowiadającym szeroko pojmowanemu dziedzictwu – jego ochrony, zarządzania i wykorzystania dla rozwoju miasta. W tym strategicznym dokumencie sformułowano strategiczne konkluzje, które posłużyły do wskazania różnorodnych spostrzeżeń i zaleceń dotyczących kształtowania przestrzeni kulturowej miasta i wykorzystania dziedzictwa jako potencjału w jego rozwoju. Tematom podejmowanym przez GPOnZ odpowiada przede wszystkim jeden z *Obszarów rozwojowych* określony jako Dbłość o kulturę przestrzeni (B.3.) Uznano w nim, że:

*Przestrzeń jest nieodnawialnym zasobem miasta, dlatego należy ją kształtować ze szczególną odpowiedzialnością wobec przeszłych i przyszłych pokoleń, by harmonijnie zaspokajała ludzkie potrzeby. Jest to wyzwanie dla planowania przestrzennego, które powinno być na tyle intensywne, aby wyprzedzać i przeważać presję zmian przestrzennych ze strony inwestorów i naturalnych procesów demograficznych czy rozwojowych.(...) Wysoka kultura przestrzeni oznacza racjonalne i przemyślane gospodarowanie przestrzenią, a także dbałość o jej estetykę i piękno z priorytetowym traktowaniem walorów historycznych, krajobrazowych i ekologicznych*²¹.

Przestrzeń świadczy o kulturze. (...) Dlatego tak ważne jest w kulturze przestrzeni rozumienie przestrzennej logiki miasta, respekt dla jego dawnych budowniczych i ich umiejętności wpisywania budynków w krajobraz. Dziedzictwem historycznym Lublina w tym względzie jest m.in.: specyficzna architektura, urozmaicony przebieg ulic i zmienne widoki łącznie z szerokimi panoramami. Małą liczbę budowli monumentalnych kompensuje obfitość miejsc kameralnych oraz bogatych w znaczenia i opowieści istotne dla rozumienia historii miasta, Polski i Europy.

W ramach tak sformułowanego Obszaru rozwojowego sformułowano szereg działań i zadań, z których większość wpisuje się wprost w działania, które są ważne w kontekście formułowania zadań GPOnZ. Są to przede wszystkim następujące ustalenia:

Działania wraz z głównymi zadaniami i projektami

B.3.1. Realizacja Programu Rewitalizacji dla Lublina

- Wykorzystanie potencjału rozwoju rejonu dworca kolejowego wraz z poprawą jego dostępności i możliwością lokalizacji centrum obsługi biznesu.
- Rewitalizacja Placu Litewskiego wraz z przedłużeniem deptaka na ul. Krakowskie Przedmieście.
- Rewitalizacja obszaru Podzamcza i okolic.
- Zagospodarowanie dolin rzecznych (Bystrzycy, Czerniejówki i Czechówki), suchych i wąwozów w formie systemu terenów zielonych dla wzmocnienia niepowtarzalnych walorów środowiskowych miasta oraz nadanie im nowych funkcji publicznych poprzez tworzenie przestrzeni aktywności plenerowych.

B.3.2. Wzmacnianie wartości kulturowych przestrzeni miasta

- Dokończenie i realizacja programu zintegrowanego zarządzania dziedzictwem kulturowym.

²⁰ Uchwała nr 693/XXVIII/2013 Rady Miasta Lublin z dnia 28 lutego 2013 r.

²¹ Tamże, s. 41

- *Prawna ochrona obiektów i miejsc z listy Dóbr Kultury Współczesnej.*²²
- *Długofalowe starania o wpis zabytkowego centrum Lublina na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.*
- *Aktywna ochrona panoram i widoków miasta.*

B.3.3. Rozwój przestrzeni publicznych we wszystkich częściach miasta

- *Powiększanie stref ruchu pieszego dogodnych dla kontaktów społecznych, z dbałością o ich estetykę i jakość użytkową.*
- *Program wprowadzania sztuki w przestrzeń miasta.*
- *Stworzenie i wdrażanie Systemu Informacji Miejskiej służącego orientacji w mieście.*
- *Poprawa krajobrazu akustycznego miasta bez naruszania walorów widokowych.*

B.3.4. Budowanie wrażliwości i odpowiedzialności za jakość przestrzeni i środowiska miejskiego

- *Rozwój programów edukacji przestrzennej.*
- *System małych grantów na rzecz upiększania otoczenia (w ramach partycypacji).*
- *Program zarządzania reklamami zewnętrznymi w przestrzeni publicznej.*

B.3.5. Opracowywanie planów zagospodarowania przestrzennego miasta z dbałością o najwyższą jakość planistyczną oraz dostosowywanie ich do potrzeb i możliwości rozwoju miasta

B.3.6. Rozwój, wzmacnianie i skuteczna ochrona systemu przyrodniczego miasta

- *Inwentaryzacja przyrodnicza miasta w cyklu pięcioletnim wraz z oceną zmian w zasobach, walorach i warunkach funkcjonowania przyrody miasta oraz z wnioskami dotyczącymi kierunków dalszego rozwoju systemu przyrodniczego miasta.*

²² Lista ta została opracowana przez zespół przedstawicieli organizacji zawodowych (Stowarzyszenia Architektów Polskich, Towarzystwa Urbanistów Polskich, Stowarzyszenia Historyków Sztuk, Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków), powołany zarządzeniem przez Prezydenta Miasta Lublin w celu zachowania tożsamości kulturowej miasta z uwzględnieniem historycznego ciągu twórczości architektonicznej i urbanistycznej, łącznie z dniem dzisiejszym.

Ważny jest też wybór Obszarów Inspiracji, w tym przede wszystkim:

6.1. *Tożsamość historyczna*

6.2. *Rozwój zrównoważony*

6.5. *Nowy urbanizm*

6.9. *Dziedzictwo jako szansa*

6.10. *700-lecie lokacji Lublina - Rok 2017 jest wyjątkową szansą zintegrowania tożsamości miasta i wyznaczenia drogowskazu jego rozwoju dla kilku następnych pokoleń.*

6.12. *Kultura szeroka - Kultura szeroka tworzy nowe trendy i kapitał społeczny, rozwija wiedzę i uczy przedsiębiorczości.*

6.13. *Partycypacja społeczna - Mieszkańcy, którzy chcą brać czynny udział w kształtowaniu miasta, są jego niezastąpionym i niepodrabialnym kapitałem rozwojowym.*

Zasada partycypacji społecznej jest jedną z najważniejszych zmian w tradycyjnym pojmowaniu funkcjonowania miasta, przy tym stanowi zjawisko na tyle innowacyjne i wielopoziomowe w praktyce samorządowej, że została wymieniona w niniejszej Strategii w dwóch miejscach: tutaj i jako Cel w Obszarze A. Przyjazność. Obejmuje ona monitoring potrzeb mieszkańców, procedury planistyczne, konsultowanie wariantowych decyzji i otwartość na inicjatywy obywateli, ich wiedzę i doświadczenie (...)

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Strategii Rozwoju Kultury Lublina na lata 2013-2020*²³

Jak podkreślono we wstępie do dokumentu, założenia *Strategii Rozwoju Kultury* wypracowano w oparciu o szeroką publiczną debatę z udziałem twórców i odbiorców kultury. Dokument ten uwzględnia zasady różnorodności kulturowej i przewiduje – obok realizacji zadań przez samorząd miasta – szeroki udział różnych podmiotów (prywatnych, publicznych i społecznych) oraz zakłada uwzględnianie potrzeb różnych interesariuszy. Strategia składa się z trzech części: założenia strategiczne (obejmujące wizję, misję, cel główny i priorytety), obszary operacyjne i programy operacyjne. W każdej z tych części znajdują się zapisy i założenia, które wprost lub pośrednio odnoszą się do celów i działań ważnych z punktu widzenia ochrony dziedzictwa.

Cele i priorytety GPOnZ wpisują się zarówno w cel główny *Tworzenie z mieszkańcami Lublina potencjału kultury i możliwości jego wykorzystania do kreatywnego, wielostronnego i zrównoważonego rozwoju w wymiarze osobistym i wspólnotowym* jak i w szereg priorytetów.

Priorytet 1.3. *Wzmacnianie pozycji Lublina w Europie i na świecie* kładzie nacisk na fakt, że obok wyjątkowych wydarzeń kulturalnych i wybitnych osobowości *Lublin posiada również unikatowe dziedzictwo odwołujące się do najważniejszych tematów z historii Europy i włączające miasto w narrację na temat integracji europejskiej i pokojowego współistnienia narodów, którego symbolami są Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim oraz Pomnik Unii Lubelskiej (...)*²⁴.

Priorytet 1.4. *Lublin 2017.*

*Celem tego specjalnego priorytetu jest zintegrowanie tożsamości miasta i wyznaczenie drogowskazu jego rozwoju poprzez „nową obywatelską lokację”*²⁵.

Program obchodów - zakładający pokazanie wielowiekowej wielokulturowości i dziedzictwa miasta - na który składać się ma szereg wydarzeń kulturalnych, działań społecznych i edukacyjnych (m.in. programy prezentujące bogate dziedzictwo Lublina), wydarzeń naukowych (badania, publikacje, konferencje) ma sprzyjać budowaniu tożsamości miasta i rozwojowi poprzez kulturę.

Wskazane w *Strategii Obszary Operacyjne* niejednokrotnie wprost lub pośrednio dotyczą spraw związanych z dziedzictwem i jego wykorzystaniem dla celów społecznych, edukacyjnych, turystycznych. GPOnZ też spójny z *Programami Operacyjnymi Strategii Rozwoju Kultury*, zwłaszcza związanymi z dziedzictwem, tj. 3.4. *Lublin – Pamięć Miejsca* oraz 3.7. *Nowa Lokacja – Lublin 2017*. Ważne jest zwrócenie uwagi na znaczenie i sposób wykorzystania dziedzictwa oraz rolę autentyczności.

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Strategii Rozwoju Turystyki Miasta Lublin do roku 2025*

²³ *Strategia Rozwoju Kultury Lublina na lata 2013-2020*, przyjęta Uchwałą nr 895/XXXV/Rady Miasta Lublin w dniu 18 listopada 2013

²⁴ Tamże, s. 21

²⁵ Tamże, s. 22

*Strategia Rozwoju Turystyki*²⁶ składa się z trzech części: Analizy, Części Strategicznej i Części Wdrożeniowej. W części analitycznej jako jeden z elementów atrakcyjności turystycznej miasta prezentacji poddano główne walory kulturowe miasta, za które uznano: uwarunkowania historyczne, najważniejsze obiekty zabytkowe, obiekty muzealne o istotnym potencjale turystycznym, elementy dziedzictwa żydowskiego, instytucje kultury, sztukę w przestrzeni miejskiej oraz wydarzenia o największym potencjale generowania ruchu turystycznego. W ramach analizy zagospodarowania turystycznego zaprezentowano m.in. szlaki turystyczne. Oceniając atrakcyjność turystyczną miasta stwierdzono, że jest ona ponadprzeciętna w zakresie walorów przyrodniczych, a za najważniejszy potencjał turystyczny Lublina uznano walory kulturowe – zarówno zabytki materialne, ofertę muzeów, jak również rozbudowaną i ocenioną jako awangardową ofertę różnorodnych wydarzeń kulturalnych.

W części II strategicznej określona została wizja, misja oraz cele strategiczne i operacyjne rozwoju turystyki w Lublinie. W aspekcie powiązań z celami i działaniami GPOnZ – zwłaszcza dotyczącymi promocji, edukacji, budowania społecznej świadomości znaczenia dziedzictwa - najważniejsze znaczenie mają następujące cele strategiczne:

Cel 1. Rozwój lubelskich produktów turystycznych – kreacja, wdrożenie i rozwój konkurencyjnych produktów turystycznych, których potencjał wynika wprost z tożsamości i historii miasta Lublina.

Cel 3. Informacja i promocja turystyczna – stworzenie zasad i bieżące prowadzenie działalności, promującej ofertę turystyczną miasta. Kreacja kompleksowego systemu informacji turystycznej.

Cel 4. Turystyka platformą współpracy – stworzenie wydajnego systemu zarządzania, rozwoju, współpracy i monitoringu w turystyce.

Część strategiczna zawiera też program rozwoju produktów turystycznych w podziale na: produkty wiodące, produkty uzupełniające, produkty regionalne oraz programy horyzontalne. Produkty te zaprojektowano w oparciu o zdiagnozowaną w części analitycznej dokumentu atrakcyjność turystyczną. Pierwsza grupa produktów (produkty wiodące) oparta została na obszarach, które – zdaniem autorów – wyróżniają miasto w skali krajowej lub europejskiej i cechują się największym potencjałem generowania ruchu turystycznego w Lublinie²⁷.

Większość z zaproponowanych produktów wiodących oparta jest na korzystaniu z szeroko rozumianego dziedzictwa miasta. Są to:

- *Lublin Open Culture*

- *Lublin Jagielloński*, który proponuje turystyce podróż dwiema ścieżkami, w odmienny sposób czerpiącymi z tradycji i kultury okresu Jagiellonów. Pierwsza ma charakter możliwie wiernej prezentacji historii, druga odważnie reinterpretuje tożsamość tego okresu w kulturze i sztuce²⁸, poprzez odniesienie do okresu świetności miasta z okresu Jagiellonów oraz twórcze wykorzystanie utrwalonego już w wydarzeniach kulturalnych miasta Jarmarku Jagiellońskiego

- *Lublin Żydowski*, który zachęca turystę do wędrówki po Lublinie, śladami jego dawnych mieszkańców wyznania mojżeszowego. Wykorzystuje przy tym zarówno nieliczne zachowane, materialne świadectwa kultury żydowskiej w mieście, jak i zgromadzone zasoby audiowizualne w przestrzeni Internetu²⁹.

- *Lublin Smaków* wykorzystujący elementy dziedzictwa niematerialnego – miejscowe wielokulturowe tradycje kulinarne i bazujący w pewnym zakresie na realizowanych już cyklicznych wydarzeniach (np. Lubelskie Święto Chleba, imprezy organizowane przez Muzeum Wsi Lubelskiej, regionalne produkty kulinarne, działalność stowarzyszeń itp.)

Wśród proponowanych produktów uzupełniających na dziedzictwie kulturowym oparte są przede wszystkim proponowane produkty: *Lublin Historyczny*, *Produkty Regionalne – Legendy Lubelskie*, *Renesans Lubelski*, *Rezydencje Magnackie*, *Wielokulturowa Lubelszczyzna*

b) uchwalone dokumenty kształtujące politykę przestrzenną miasta:

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Lublin*

²⁶ Przyjęta Uchwała nr 897/XXXV/2013 rady Miasta Lublin z dnia 18 listopada 2013 r.

²⁷ *Strategia Rozwoju Turystyki*, s. 169

²⁸ Tamże, s. 187

²⁹ Tamże, s. 195

Studium uwarunkowań uchwalone w 2000 r. było dwukrotnie zmieniane – w 2011 i 2014³⁰, a zmiany te dotyczyły wybranych terenów i wynikały one ze zmiany uwarunkowań rozwoju tych terenów. Dla potrzeb *Studium uwarunkowań* pod kątem ochrony wartości środowiska kulturowego wykonanych zostało równolegle kilka opracowań dotyczących rozpoznania, diagnozy stanu i wytycznych zawierających m.in. określenie stref ochrony konserwatorskiej³¹. *GPOnZ* wypełnia szereg zapisów *Studium Uwarunkowań* dotyczących dziedzictwa kulturowego – odwołując się do sformułowanych w nim: celu wiodącego, celów operacyjnych (warunkujących i zasadniczych) oraz do działań strategicznych zaprojektowanych w trzech programach. Wśród kierunków rozwoju miasta w *Studium uwarunkowań* uwzględniono m.in. *Ochronę Środowiska Kulturowego* uznając jako cel wiodący *Ochronę i kształtowanie środowiska kulturowego miasta Lublina, obejmujące między innymi zachowanie i zabezpieczenie przed zniszczeniem tegoż środowiska, a także ekspozycję oraz celowe wykorzystanie i społeczne udostępnienie jego elementów*³².

Cele operacyjne

a. Warunkujące

- *Odbudowę szacunku dla dziedzictwa kulturowego jako drogi podtrzymywania ciągłości tradycji i budowania poczucia tożsamości lokalnej i narodowej (np. budowa powszechnej świadomości społecznej, między innymi poprzez wskazywanie korzyści i szans płynących z ochrony, ale także wskazywanie barier i strat z tym związanych, demokratyzacja procesów ochrony).*
- *Rozwój badań naukowych nad historią miasta w oparciu o współpracę z lokalnymi ośrodkami naukowymi*
- *Tworzenie systemowych rozwiązań ochrony i kształtowania środowiska kulturowego miasta Lublina (tworzenie warunków formalno-prawnych, ekonomicznych, organizacyjnych, społecznych, uwzględnienie między innymi instrumentów takich, jak: edukacja, promocja, partycypacja, lobbying, marketing środowiska kulturowego w ramach gospodarowania przestrzenią, itp.).*
- *Opracowanie i propagowanie metod wykorzystania tradycji jako podstawy zrównoważonego rozwoju miasta (między innymi metod ekonomicznej wyceny wartości krajobrazu, ekonomiczności wykorzystania terenów w tradycyjnych układach urbanistycznych, komplementarnej wielofunkcyjności tych układów, bezpośrednio i pośrednio wykorzystanie walorów środowiska kulturowego miasta w promocji działań na rzecz kapitału prywatnego, inwestującego, np. w turystykę w Lublinie)*³³(...)

b. Zasadnicze

- *Ochrona zespołu Starego Miasta i Wzgórza Zamkowego z terenem dawnego Wielkiego Stawu Królewskiego, Czwartku, tzw. Grodziska z Białkowską Górą i Starą Kalinowszczyzną oraz Śródmieścia jako obszaru najwyższych wartości kulturowych.*
- *Ochrona widokowa sylwety miasta i jego elementów*
- *Ochrona krajobrazu otwartego*
- *Ochrona wartości kulturowych i krajobrazowych obszarów dawnych wsi, folwarków z założeniami dworsko-parkowymi, założeń małomiasteczkowych i osad w obrębie obecnych granic administracyjnych miasta*
- *Kontynuacja wartościowych modeli ładu urbanistycznego, tworząca możliwości harmonijnego kształtowania krajobrazu miasta*
- *Rekompozycja struktur urbanistycznych dysharmonijnych w stosunku do tradycyjnego krajobrazu kulturowego*

³⁰ *Studium uwarunkowań...* pełen tekst ze zmianami – załącznik do: Uchwała nr 1133/XLIII/2014 Rady Miasta Lublin z 4 września 2014 w sprawie uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Lublin w rejonie ulic: Podzamcze, Aleja Tysiąclecia, Lubartowska, Ruska oraz w rejonie dworca PKP.

³¹ *Rozpoznanie historyczno-kartograficzne zespołów dworskich na obszarze wielkiego Lublina, Zespół Dokumentacji Historycznej S.C. Mansarda, Lublin 1996; Zasoby wartości kulturowych na etapie diagnozy stanu. Materiały i konsultacje, Zespół Dokumentacji Historycznej S.C. Mansarda, Lublin 1997; Studium historycznych wnętrz urbanistyczno-architektonicznych Lublina z wyłączeniem Starego Miasta, Zespół Dokumentacji Historycznej S.C. Mansarda, Lublin 1998; Studium wartości kulturowego krajobrazu i środowiska miasta Lublina, Lubelska Pracownia Urbanistyczna – Urząd Miejski w Lublinie 1998-1999, Konsultant J. Bogdanowski; Studium fortyfikacji ziemnych Lublina dla celów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, Zespół Dokumentacji Historycznej S.C. Mansarda, Lublin 1999*

³² *Studium uwarunkowań...*, s. 92

³³ *Studium uwarunkowań...*, s. 92-93

- Zwiążanie lokalnych i ponadlokalnych wartości kulturowych Lublina ze strategiami rozwoju miasta i jego promocji³⁴. (przypis s. 93)

Działania strategiczne zaprojektowane zostały w trzech programach:

1. *Miasto królewskie – pielęgnacja tożsamości* – dotyczy przede wszystkim obszaru miasta lokacyjnego uwzględniając całokształt ochrony zachowanych elementów dziedzictwa z wszystkich okresów historycznego rozwoju miasta na tym terenie.
2. *Dawne sąsiedztwo – świadomość odrębności* – dotyczy obszarów dawnych wsi i folwarków (obecnie w granicach administracyjnych miasta), odnosząc się do kształtowania i ochrony struktury przestrzennej i krajobrazu (głównie relikty siedlisk wsi z rozłogami pól, pozostałości założeń dworsko-parkowych).
3. *Między historią a współczesnością – integracja przestrzeni* obejmuje tereny tzw. współczesnego rozwoju miasta, zwłaszcza w ostatnim pięćdziesięcioleciu. *Generalnym celem programu jest rekompozycja zagospodarowania terenów o krajobrazie zdegradowanym. Także kontynuacja tych spośród współczesnych form i układów urbanistycznych, które harmonijnie wpisują się swymi walorami w tradycyjny kontekst krajobrazowy, co winno integrować przestrzenie historycznego i współczesnego zagospodarowania miasta*³⁵.

Programy te wraz ze strefami ochrony konserwatorskiej i kształtowania wartości kulturowych wyodrębnione na załączniku graficznym stanowiącym integralną część *Studium uwarunkowań* określają strategię i tworzą dla niej strukturę realizacji celu wiodącego. W granicach stref ochroną objęto ponadto obiekty i zespoły obiektów (zawarte w *Katalogu zasobów kulturowych miasta Lublina*). Dla każdego z ww trzech programów sformułowano też ich funkcje i cele ponadto opisano lokalizację poszczególnych stref oraz ich zawartość i strukturę uwzględniającą charakterystykę podprogramów i strategii o zasięgu miejscowym.

c) inne dokumenty i opracowania istotne dla ochrony dziedzictwa kulturowego miasta:

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin 2014-2020³⁶

GPOnZ jest dokumentem programowym służącym wdrażaniu *Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin 2014-2020* wpisuje się w misję, wizję, obszary i cele strategiczne *Strategii*. Adekwatnie do ustawowych celów, któremu służyć mają programy opieki nad zabytkami i do możliwości realizacyjnych w czteroletniej perspektywie czasowej wiele zadań GPOnZ wprost odnosić się będzie do działań wskazanych w *Strategii*. Można powiedzieć, że z oczywistych względów GPOnZ stanowi kontynuację założeń *Strategii zarządzania dziedzictwem*, m.in. poprzez uszczegółowienie wybranych działań i zadań. GPOnZ wpisuje się zarówno w misję i wizję *Strategii* i służyć ma realizacji celów i wdrażaniu działań zapisanych w tym dokumencie. Dotyczy to w zasadzie wszystkich uwzględnionych w *Strategii Zarządzania* zagadnień. Realizację *Strategii* zaprogramowano w trzech obszarach: *Planowanie, Systemy, Inwestycje*. W ramach tych obszarów wskazano Cele strategiczne, Cele szczegółowe i Działania w poszczególnych obszarach.

Wyszczególnione w *Strategii zarządzania dziedzictwem*: *Obszary, cele strategiczne i cele szczegółowe zarządzania dziedzictwem kulturowym*

P L A N O W A N I E	1. STWORZENIE PEŁNEGO ZAKRESU OPRACOWAŃ PLANISTYCZNYCH SŁUŻĄCYCH OCHRONIE I WYKORZYSTANIU DZIEDZICTWA HISTORYCZNEGO LUBLINA	
	C E L E	1.1
	S Z	1.2
		Opracowanie koncepcji i planu rozwoju przestrzennego i gospodarczego Lublin we długoterminowej perspektywie, w której zostanie określona funkcja i forma ochrony Historycznego Lublina (obszarów zabytkowych i tradycyjnych).
		Rozpoznanie, inwentaryzacja, waloryzacja, ocena stanu technicznego i opracowanie koncepcji i planu ochrony oraz współczesnego wykorzystania zasobu dziedzictwa Lublina. /m. in. plany parków kulturowych/

³⁴ Tamże, s. 93

³⁵ Tamże, s. 95

³⁶ *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin na lata 2014-2020*, opracowana przez zespół pod kierownictwem B. Szmygina, Lublin 2014

C Z E G Ó Ł O W E	1.3	Opracowanie koncepcji i dokumentacji dla inwestycji miejskich związanych z realizacją strategii.	
	2. STWORZENIE SYSTEMÓW ZARZĄDZANIA I WSPARCIA DLA OCHRONY DZIEDZICTWA I ROZWOJU MIASTA		
S Y S T E M Y	C E L E	2.1	Udoskonalenie systemu ochrony dziedzictwa, który ma umożliwić ochronę jak największej części zasobu dziedzictwa Lublina (materialnego i niematerialnego).
	S Z C Z E	2.2	Stworzenie systemu wykorzystanie zasobu dziedzictwa jako podstawy współczesnego funkcjonowania i rozwoju Lublina (mieszkania, gospodarka, turystyka, przestrzeń publiczna, transport i komunikacja, etc).
		2.3	Stworzenie systemu umożliwiającego (zapewniającego) szeroki udział interesariuszy w ochronie i współczesnym użytkowaniu dziedzictwa.
	G Ó Ł O W E	2.4	Stworzenie systemu, który utrwali tożsamość i wizerunek Lublina (jako miasta łączącego współczesne możliwości rozwojowe i ochronę dziedzictwa). /promocja, edukacja, działalność kulturalna, imprezy kulturalne (wydarzenia cykliczne)/
3. REALIZACJA INWESTYCJI INFRASTRUKTURALNYCH I PUBLICZNYCH SŁUŻĄCYCH STRATEGII HISTORYCZNEGO LUBLINA			
I N W E S T Y C J E	C E L E	3.1	Realizacja zespołu inwestycji związanych z ochroną i wykorzystaniem dziedzictwa Historycznego Lublina (nie tylko na obszarze Historycznego Lublina). /m.in. inwestycje związane z konserwacją i remontami obiektów zabytkowych, przestrzenie publiczne Historycznego Lublina /rewitalizacje Podzamcza, obszaru Dworca Kolejowego, Plac Litewski, wybrane ciągi piesze/
	S Z C Z E	3.2	Realizacja nowych inwestycji publicznych (np. Teatr) służących lepszemu funkcjonowaniu Historycznego Lublina; uzbrojenie terenów inwestycyjnych na obszarze Historycznego Lublina.
		3.3	Realizacja inwestycji infrastrukturalnych na terenie Historycznego Lublina (rozwiązania komunikacyjne, instalacje, nawierzchnie, parkingi, reklamy).

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy Programu Rewitalizacji Lublina

Zaktualizowany Program Rewitalizacji Lublina³⁷ dotyczy w różnym stopniu zdegradowanych lub problematycznych obszarów miasta o powierzchni stanowiącej 26,85% jego całkowitej powierzchni. Z perspektywy zagadnień GPOnZ najistotniejsze są wskazane w Programie Rewitalizacji następująco scharakteryzowane obszary:

³⁷ Program Rewitalizacji Lublina Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 752/XXXIII/2009 Rady Miejskiej w Lublinie z dnia 18 czerwca 2009 r. stanowi aktualizację Programu Rewitalizacji z 2005 r.

- *Stare Miasto i Śródmieście* wymagające działań specjalnych jako strefa Zabytkowego Zespołu Miasta Lublina, w szczególności sposób dotknięta zaległościami w renowacji historycznej tkanki miejskiej (tzw. „luka remontowa”) i narażona na silną presję wyludnienia i zmiany funkcji mieszkalnych na komercyjne; obszar ten jest kluczowy dla kulturowej tożsamości Lublina...³⁸

- Tereny tradycyjnej zabudowy o problemach podobnych do wyżej opisanych oraz dość chaotycznego zagospodarowania związanego z funkcjonowaniem dworców autobusowych i głównego dworca kolejowego PKP (Czwartek, Podzamcze, rejon dworca kolejowego wraz z Placem Bychawskim...³⁹

- Tereny zaniedbanych dzielnic miasta (w większości XIX-wiecznych lub starszych) doprowadzone do degradacji technicznej, społecznej i ekologicznej (rejon ul. Kunickiego, Kośminek, rejon ul. Łęczyńskiej (Stare Bronowice), rejon ulicy Kalinowszczyzna, a także Głusk)⁴⁰

- wybrane tereny innych obszarów uwzględnionych w Programie Rewitalizacji.

W ustaleniach programowych dla wydzielonych poszczególnych części miasta dokonano m.in. następujących ocen, analiz oraz wskazań odnośnie celów i działań:

Obszar Starego Miasta

Ocena stanu realizacji 4 programów Lokalnego Programu Rewitalizacji z 2005 r., tj. Programu urządzenia przestrzeni publicznych i modernizacji uzbrojenia, Programu promocji funkcji kulturalnych, Programu sanacji zasobów mieszkaniowych, Programu rozwoju usług i turystyki pozwoliła sformułować następujące wnioski:

- Za główny problem Starego Miasta uznano złą kondycję mieszkaniową i niebezpieczeństwo narastania tych tendencji poprzez ograniczanie renowacji tylko do lokali usługowych bez zatrzymania procesów degradacji budynków albo renowacje polegające na likwidacji zasobów mieszkaniowych na rzecz bardziej opłacalnych funkcji. Za konieczne uznano wypracowanie zasad wsparcia dla renowacji samych mieszkań jako narzędzie do stymulowania kompleksowej renowacji kamienic i ochrony zdrowych proporcji funkcjonalnych.

- Renowacja zabudowy Starego Miasta powinna być pojmowana jako priorytet lokalnej polityki inwestycyjnej. Skala inwestycji do zrealizowania w ciągu 8-9 lat (od 2009 do 2017) obejmuje renowację ok. 80 budynków. Wymaga to zmobilizowania możliwie najszerszego grona inwestorów prywatnych.

- Pogłębienie wiedzy o historii miasta ze względu na niewystarczające badania źródłowe i wrywkowe badania archeologiczne. Długotrwały kompleksowy program badawczy.

- Wykorzystanie projektu *Heritage as Opportunity* realizowanego w ramach programu *URBACT II* do wypracowania zarówno regulacji przestrzennych, jak i innych sprawdzonych form zarządzania sprzyjających wzmocnieniu atrakcyjności miast historycznych.

Tak sformułowana diagnoza zdeterminowała sformułowanie celów i działań, z których większość spójna jest z założeniami *GPOnZ*:

Cel główny – Doprowadzenie Starego Miasta do stanu odpowiadającego aspiracjom Lublina i Lubelszczyzny (w tym do prezentowania wyjątkowych walorów kulturalnych i atrakcyjności turystycznej)

Cel operacyjny 1 Sanacja zasobów mieszkaniowych

Działanie 1.1. Renowacja części mieszkalnych kamienic staromiejskich (lub wspieranie renowacji części mieszkalnych)

Działanie 1.3. Ochrona funkcji mieszkalnych i zapobieganie wyludnieniu Starego Miasta

Cel operacyjny 2. Promocja funkcji kulturalnych i innych funkcji publicznych

Działanie. 2.1. prowadzenie i publikowanie badań dotyczących historii Lublina, zespołu staromiejskiego i obiektów zabytkowych

Działanie 2.2. renowacja obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i społeczną

Działanie 2.3. Rozszerzenie oferty kulturalnej związanej ze Starym Miastem i historią Lublina

Działanie 2.4. Organizacja i aktywizacja działań na rzecz społeczności lokalnej, w tym edukacja i rekreacja dla dzieci i młodzieży

Cel operacyjny 3. Poprawa użytkowania przestrzeni z uwzględnieniem potrzeb mieszkańców i bywalców spoza Starego Miasta

Działanie 3.1. Zagospodarowanie podwórek zgodnie z potrzebami użytkowników posesji i wytycznymi konserwatorskimi

³⁸ Program Rewitalizacji, s. 4

³⁹ Tamże, s. 4

⁴⁰ Tamże, s. 4

Działanie 3.3. Remonty elewacji i dachów budynków zgodnie z wymogami konserwatorskimi i uwarunkowaniami krajobrazu miasta

Działanie 3.5. Wprowadzenie sezonowej i trwałej zieleni...

Cel operacyjny 4. Rozwój usług i obsługi ruchu turystycznego

Działanie 4.1. Poprawa dostępności usług i atrakcji turystycznych

Działanie 4.2. Wspieranie przekształceń lokali w parterach na usługi

Działanie 4.4. Tworzenie oferty miejsc pracy adresowanej do mieszkańców Starego Miasta

Obszar Śródmieścia zaliczony w Strategii Rozwoju Miasta do strefy pielęgnacji historycznej tożsamości miasta. Diagnoza stanu oraz analiza szans i zagrożeń tego obszaru pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków;

- Za podstawowe zadanie inwestycyjne miasta uznano kontynuację modernizacji infrastruktury i zagospodarowania przestrzeni publicznych (w pierwszej kolejności dotyczy to ulic. Narutowicza (środkowy i dolny odcinek) i jej ulice boczne, 3-go Maja i górny odcinek ul. Lipowej;

- Ciągłą pielęgnację skwerów, parków i cmentarzy – ochrona kompleksów zieleni jedno z głównych zadań planowania przestrzennego w tym rejonie

- Opracowanie mpzp dla poszczególnych fragmentów Śródmieścia;

- Wsparcie dla renowacji zasobów mieszkaniowych

- Rozbudowa infrastruktury dla potrzeb aktywności kulturalnej, rozwój nowych form aktywności kulturalnej i rozwój aktywności już działających (Centrum Kultury)

- Zachowanie ekspozycji panoramy miasta z kierunków zdefiniowanych przez uwarunkowania krajobrazowe

Cel główny: Zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni i szerokiej, wielokierunkowej oferty obsługi miasta i regionu z wykształceniem metropolitalnej rangi usług w dziedzinach kultury i nauki

Cel operacyjny 1. Poprawa jakości zagospodarowania przestrzennego

Działanie 3.1. Remonty elewacji i dachów budynków zgodnie z wymogami konserwatorskimi i uwarunkowaniami krajobrazu miasta

Cel operacyjny 2. Rozwój funkcji ważnych dla rangi Lublina w regionie, w Polsce i w Europie

Działanie. 2.1. prowadzenie i publikowanie badań dotyczących historii i współczesności Lublina,

Działanie. 2.2. Renowacja obiektów zabytkowych dla potrzeb funkcji wyższego rzędu (zwłaszcza dla kultury i nauki

Działanie 2.3. Wspieranie wydarzeń naukowych i kulturalnych (konferencji, kongresów, wystaw...) o randze krajowej i międzynarodowej

Działanie 2.4. Uzupełnienia tkanki miejskiej z respektowaniem współczesnych wymogów wysokiej jakości funkcjonalno-przestrzennej

Cel operacyjny 3. Ochrona funkcji mieszkaniowych

Cel operacyjny 4. Wzmocnienie aspiracji indywidualnych i grupowych wśród mieszkańców Lublina

Obszar Podzamcze i Czwartek

Główne wnioski wypływające z diagnozy:

- Teren powinien być objęty programem kompleksowych badań nad historią miasta ze szczególnym uwzględnieniem badań archeologicznych;

- Bardzo ważnym aspektem rewitalizacji jest ochrona zabytków, podniesienie jego walorów krajobrazowych oraz ochrona i pielęgnacja zieleni towarzyszącej zabudowie. Z uwagi na ekspozycję widokową dzielnicy zarówno ze wzgórza zamkowego jak i ze wzgórza Czwartek, konieczna jest dbałość o poprawę wrażeń widokowych z tych dwóch punktów ekspozycji, a w tym dbałość o jakość estetyczną dachów i tzw. „piątej elewacji” istniejącej i wprowadzanej zabudowy.

Cel główny Jakościowe przekształcenie zagospodarowania i funkcjonowania gosp. i społecznego dzielnicy z poszanowaniem zabytków i walorów krajobrazu miejskiego

Cel operacyjny 1. Rozwój funkcji ważnych dla rangi Lublina w regionie, w Polsce i w Europie

Działanie 1.1. Prowadzenie i publikowanie badań dotyczących historii i współczesności Lublina

Działanie 1.2. Renowacja obiektów zabytkowych

Działanie 1.3. Remonty elewacji i dachów budynków zgodnie z wymogami konserwatorskimi i uwarunkowaniami krajobrazu miasta

Działanie 1.4. Wspieranie wydarzeń kulturalnych

Cel operacyjny 2. Przekształcenie obszaru handlowego Podzamcza zgodnie z wielostronnym porozumieniem zainteresowanych grup

Działanie 2.4. Promocja produktów regionalnych...

Obszar D. rejon Dworca PKP

Główne wnioski z diagnozy:

- Ochrona wykształconego historycznie układu zabudowy i wykształcenie uporządkowanej zabudowy wzdłuż nowych ciągów ulicznych – wymagane opracowanie mpzp
- Teren powinien być objęty programem kompleksowych badań nad historią miasta, w tym także programem badań archeologicznych.

Cel główny Stworzenie międzynarodowej obsługi dla relacji wschód-zachód przy wykorzystaniu istniejących i projektowanych rozwiązań dla różnych form transportu zbiorowego i indywidualnego

Cel operacyjny 1. Rozwój funkcji ważnych dla rangi Lublina w regionie, w Polsce i w Europie

Działanie 1.1. Prowadzenie i publikowanie badań dotyczących historii i współczesności Lublina

Cel operacyjny 3. Poprawa zagospodarowania przestrzennego dzielnicy

Działanie 3.2 Remonty elewacji i dachów budynków zgodnie z wymogami konserwatorskimi i uwarunkowaniami krajobrazu miasta – w tym przywracanie starej zabudowie wystroju architektonicznego i podnoszenie jakości przestrzeni publicznych.

Działanie 3.3. Uzupełnianie zabudowy dzielnicy (zgodnie z mpzp).

Obszar E. rejon ulicy Kunickiego

Szanse Renowacja i wykorzystanie starych budynków drewnianych jako atrakcji i zabytków lokalnych

Obszar F. Kośminek

Cel operacyjny 3 Poprawa jakości zagospodarowania przestrzennego dzielnicy

Działanie 3.2. Dbłość o estetykę przestrzeni publicznych

Działanie 3.3. Renowacja kamienic wielorodzinnych starszych niż 50 lat.

Do każdego ze charakteryzowanych i zdiagnozowanych w *Programie Rewitalizacji* obszarów, obok celów i działań, wskazano też zidentyfikowane projekty do realizacji do 2015 r. Wiele z tych projektów zostało już zrealizowanych (w tym tak ważne i prestiżowe dla miasta projekty jak np. rewaloryzacja Ogrodu Saskiego, remont generalny kościoła i klasztoru wizytek), ale też znaczna ich część nadal czeka na wykonanie i wiadomo już dziś, że nie zostaną zakończone w zaplanowanym terminie.

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Ewaluacji Programu Rewitalizacji dla dzielnic Stare Miasto i Śródmieście w Lublinie w ramach projektu europejskiego „USER -Zmiany i Konflikty w Wykorzystaniu Przestrzeni Publicznych. Etap II. Delimitacja obszarów kryzysowych, Kraków 2014*

Opracowanie zawiera diagnozę stanu istniejącego w sześciu obszarach: dziedzictwo kulturowe, środowisko przyrodnicze, demografia, zagospodarowanie przestrzenne, komunikacja oraz uwarunkowania prawne.

We wstępie do opracowania stwierdzono, że po przeprowadzeniu analizy danych uznano badany obszar za wyjątkowo nasycony obiektami zabytkowymi o największej wartości co stanowi jego o olbrzymim potencjale rozwojowym.

Jako istotne wyzwanie dla samorządu miasta wskazano *poszukiwanie nowych funkcji dla istniejącego zasobu konserwatorskiego, które pozwalałyby ożywić analizowany obszar przy zachowaniu jego walorów historycznych.*

Zgodnie ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Lublina niepowtarzalnym walorem Lublina jest jego położenie: wzgórza lessowe, doliny rzek Czechówki i Bystrzycy głęboko wcięte w podłoże lessowe oraz wąwozy i suche doliny. Ochrona tych terenów przed zabudową jest podstawowym warunkiem ochrony dziedzictwa przyrody nieożywionej jako waloru kształtującego oblicze przestrzenne miasta.

W wyniku wielokryterialnej analizy wskazano trzy obszary o największym natężeniu degradacji przestrzeni. Są to:

- Obszar wschodni o pow. 61,2 ha (23,1 % całego obszaru objętego analizą). W granicach tego obszaru znalazło się Stare Miasto, niemal cały historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny miasta Lublina uznany za Pomnik Historii, tereny północnego pasma zabudowy, aż po ul. 3 Maja oraz tereny wzdłuż ulic Wyszyńskiego, Bernardyńskiej i Zamojskiej – wskazany jako wymagany do objęcia rewitalizacją

- Obszar zachodni o pow. 38 ha (14,3% całego obszaru objętego analizą). W granicach tego obszaru znalazły się obszary wzdłuż ulicy Krakowskie Przedmieście, tereny na zachód od ul. 3 Maja, Kołłątaja i Hempla, ograniczone od południa ul. Narutowicza, a od zachodu ul. Lipową – wskazany do objęcia stałym monitoringiem, a w sytuacji rozwoju zjawisk kryzysowych wskazany do włączenia w granice programu rewitalizacji w drugiej kolejności.

- *Mały obszar w części południowej, z uwagi na jego powierzchnię należy włączyć do stałego monitoringu. Nie został rekomendowany do objęcia programem rewitalizacji.*

W części podsumowującej raport zawierającej wnioski z diagnozy i analizy oraz rekomendacje dla zmian lokalnego programu rewitalizacji Lublina stwierdzono m.in.:

- *Dostrzegalny jest brak regulacji planistycznych na całym obszarze analizy. Co ważne postulat objęcia obszaru planem miejscowym sygnalizowany był już w 2009 r. Złożoność problemów z jakimi spotykamy się na obszarach śródmiejskich, wymaga podjęcia prac nad przygotowaniem zarówno regulacji wprowadzających Park Kulturowy, jak również objęcia całego obszaru ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.*

- *Analiza wskazanego do ewaluacji obszaru wskazuje na konieczność zweryfikowania granic Lokalnego Programu Rewitalizacji. (...) w obrębie miejskiego parku oraz cmentarza nie odnotowywano symptomów kryzysu. Obszary te nie wymagają wsparcia w ramach prowadzonych działań rewitalizacyjnych.*

- *Zabytkowy zasób Lublina skoncentrowany jest przede wszystkim w historycznym centrum. Obszar objęty analizą charakteryzuje się nagromadzeniem obiektów o największej wartości, objętych ochroną prawną (wpisy do rejestru i ewidencji zabytków), stanowiących o olbrzymim potencjale rozwojowym analizowanego obszaru. Obszar ten ma bez wątpienia istotne znaczenie dla funkcjonowania i tożsamości miasta.*

Zadaniem (...) służb miejskich, konserwatorskich oraz społeczności Lublina jest poszukiwanie nowych funkcji dla zachowanego dziedzictwa materialnego, które pozwalałyby ożywić analizowany obszar przy zachowaniu jego walorów historycznych.

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Studium Wartości Widokowych Miasta Lublin*⁴¹

GPOnZ wpisuje się w założenia *Studium Wartości Widokowych* i sformułowane w części planistycznej zasady dotyczące ochrony wartości widokowych części staromiejskiej oraz określone wytyczne służące zachowaniu wartości ekspozycji historycznego układu Starego Miasta i Śródmieścia, panoram oraz linii sylwetowych zabudowy zamykającej się w strefie ochrony konserwatorskiej nr A/153.

Ważnym i cennym dla działań miasta elementem *Studium* jest *dokumentacja oraz waloryzacja widoków strategicznych Lublina, wskazanie odpowiednich powiązań przestrzennych, elementów krystalizujących, barier wizualnych oraz obiektów i innych elementów dysharmonizujących krajobraz miejski.* Sformułowane w części planistycznej *zasady ochrony wartości widokowych części staromiejskiej, ograniczenia w kształtowaniu nowej zabudowy oraz kierunki poprawy ekspozycji, jak również dokonana weryfikacja wytycznych wraz z odpowiednimi zapisami „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Lublin”* posłużyć powinna jako materiał merytoryczny przy aktualizacji *Studium uwarunkowań.*

Zakres w jakim GPOnZ realizuje zapisy *Diagnozy stanu inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego miasta Lublin wraz z rekomendacjami zakresu niezbędnej korekty i kierunków zmian*⁴²

Opracowanie wykonane na zlecenie miasta miało na celu ocenę dotychczasowego rozpoznania i kompletności wykazów dotyczących zasobu zabytków nieruchomych. Dokumentacja ta traktuje dziedzictwo zachowane na terenie miasta bardzo szeroko - zarówno w sensie terytorialnym - obejmując obszar w obecnych granicach administracyjnych miasta, jak również w odniesieniu do grup typologicznych zabytków – uwzględniając m.in. układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły urbanistyczne oraz ich zabudowę podmiejską i wiejską, architekturę wernakularną, zabudowę mieszkalną z I poł. XX w., zabytki techniki, czy założenia zieleni. Przyjęto także założenie, że przedmiotem inwentaryzacji będą wszystkie obiekty historyczne powstałe przed 1944r.

Przeprowadzona inwentaryzacja miała za zadanie zebranie możliwie pełnej wiedzy na temat zasobu zabytkowego Lublina, w celu wybrania – według ustalonych kryteriów - z tak szeroko rozpoznanego zbioru

⁴¹ *Studium Wartości Widokowych Miasta Lublin, oprac. A. Czyńska, W. Marzęcki, P. Rubinowicz, Szczecin/Lublin 2011*

⁴² *L. Lameński, Diagnoza stanu inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego miasta Lublin wraz z rekomendacjami zakresu niezbędnej korekty i kierunków zmian, Lublin 2011*

obiektów zabytkowych kwalifikujących się do włączenia do istniejącej Gminnej Ewidencji Zabytków. Przyjęto też następującą skalę wartości: *sublokalną* (w skali jednostki mniejszej niż miasto – dzielnicy, układu historycznego etc.) *lokalną* (w skali miasta) i *ponadlokalną*, zwracając też uwagę na fakt, że dotychczasowy stan badań odnoszący się do analiz porównawczych zabytków Lublina w szerszym kontekście – ponadlokalnym jest na tyle niewielki, że utrudnia to ich waloryzację w skali ponadlokalnej. Ponadto opracowanie zawiera szereg ważnych wytycznych, m.in. odnośnie prowadzenia badań naukowych, analiz historycznych, urbanistycznych i krajobrazowych oraz wskazania dotyczące wykonania dokumentacji i inwentaryzacji obiektów o obszarów – zwłaszcza zagrożonych.

5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i jego waloryzacja

Aktualny stan zabytków Lublina jest wynikiem złożonych, tragicznych często losów miasta, jakich Lublin doświadczył przez co najmniej osiem wieków swego istnienia. Największe straty miasto ponosiło w wyniku zniszczeń wojennych, rabunków najeźdźców oraz kontrybucji narzucanych zarówno przez obce jak i własne wojska, a także wielkie pożary miasta, zwykle wywoływane przez samych mieszkańców, w tym pożary z lat 1575 i 1719. Obie wielkie wojny światowe w różnym stopniu dotknęły miasto - o ile pierwsza wojna światowa przetoczyła się nad nim niemal bez zniszczeń, o tyle druga odcisnęła na jego tkance wyraźne, do dziś czytelne ślady w postaci nowszej zabudowy powstałej na miejscu zniszczonych dwóch kwartałów Starego Miasta, przerw w zabudowie po zbombardowanych we wrześniu 1939 r. budynkach przy Krakowskim Przedmieściu, Kapucyńskiej i Bajkowskiego oraz pustych terenów wokół Zamku, powstałych wskutek metodycznego zniszczenia historycznego „miasta żydowskiego” na Podzamczu po fizycznej likwidacji ludności żydowskiej w 1942 r. Złowrogim znakiem bytności w mieście hitlerowskiego okupanta są pozostałości dawnego obozu koncentracyjnego na Majdanku, przekształcone po wojnie w muzeum martyrologii. Niemniej względny bilans strat poniesionych przez miasto był stosunkowo niewielki, przynajmniej w odniesieniu do obiektów o dużym znaczeniu historycznym.

Również kilkudziesięcioletni okres powojennego rozwoju miasta nie był wolny od strat w substancji zabytkowej miasta, obserwowanych szczególnie w okresie ostatnich dwudziestu lat, głównie w obszarze budownictwa przemysłowego (m. in. rozebrane niemal całkowicie zabudowania dawnej fabryki maszyn rolniczych Moritza, garbarni Ajchenbauma, nowsze budynki produkcyjne cukrowni) i wielu pomniejszych zakładów i fabryczek na Majdanie Tatarskim i Kośminku, które z racji atrakcyjności położenia jako grunty pod inwestycje są najbardziej narażone na eliminację.

Mimo strat, zasób obiektów zabytkowych (zabytków nieruchomości) na terenie Lublina pozostaje stosunkowo duży, liczący ogółem 1684 obiekty, wliczając doń wszystkie ujęte w gminnej ewidencji zabytków układy i zespoły urbanistyczne, zespoły architektoniczne i ich składniki, wyszczególnione w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków oraz zabytki indywidualnie wpisane do tego rejestru lub ujęte w GEZ. W skład tego zbioru wchodzi 432 obiekty zabytkowe (analogicznie - w rozbiciu na zespoły i ich składniki), wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego⁴³, pozostałą część, tj. 1252 obiektów stanowią zabytki będące wyłącznie w GEZ (wynik wyliczony na podstawie dostępnych materiałów MKZ)⁴⁴.

W opublikowanych materiałach MKZ na stronie internetowej Urzędu Miasta wyodrębniono 10 grup zabytków wpisanych do rejestru zabytków⁴⁵:

⁴³ Obwieszczenie nr 1/2015 LWKZ w Lublinie z dnia 15 stycznia 2015 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego. *Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego* z dnia 21 stycznia 2015 r. Poz. 195, www.wkz.lublin.pl/images/stories/obwieszczenie_nr_1.pdf. Podana wyżej znacznie większa liczba obiektów (432) od ilości pozycji w urzędowym zestawieniu (278 – różnica 154 jednostek), odzwierciedlającym ilość decyzji o wpisie do rejestru wynika z wyodrębnienia z sentencji decyzji wpisów dla zespołów wszystkich ich składników, traktowanych na równi z macierzystymi zespołami jako przedmiot ochrony konserwatorskiej.

⁴⁴ Wykaz nieruchomości zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków (GEZ) miasta Lublin, www.lublin.eu/images/upload/2015_02_20_GEZ.pdf. Poprzedzało go opublikowane w internecie wszechstronne, w znacznej mierze aktualne opracowanie M. Stasiaka - *Katalog zasobów kulturowych miasta Lublina*, z 1999 r.

Zawiera ono również dane dla zabytków nieruchomości i wybranych wartości niematerialnych. [http://www.biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/8893/Katalog_Zasobow_Kulturowych_Miasta_Lublina2.pdf]

⁴⁵ http://www.lublin.eu/Zabytki_wpisane_do_rejestru-1-988.html. Podane liczby zabytków nieruchomości w poszczególnych grupach zostały policzone w oparciu o dane z „Wykazu nieruchomości

- zabytkowe zespoły urbanistyczno-architektoniczne w liczbie 4;
- zabytki sakralne (26 - w tym 12 zespołów klasztornych i poklasztornych, 13 kościołów i kaplic oraz pozostałości po kościele farnym na Placu po Farze);
 - cmentarze (6 - w tym zespół 4 cmentarzy przy ul. Lipowej złożony z cmentarza rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelickiego oraz komunalnego - d. wojskowego);
 - budownictwo obronne (3 – w tym cały zespół zamkowy, fragment murów z Bramą Krakowską i wieżą,);
 - budynki użyteczności publicznej (25 – w tym: Stary Ratusz – Trybunał, Nowy Ratusz, 2 hotele, 2 budynki teatrów, Sąd Okręgowy, 4 banki, 2 szkoły, karczma, d. szubienica, 2 budynki administracji, szpital);
 - założenia ogrodowe (3 - w tym zespół krajobrazowo-architektoniczny skansenu Muzeum Wsi Lubelskiej);
 - pałace i zespoły dworskie (24 – w tym 14 pałacowych i 10 dworskich);
 - budynki mieszkalne (163 - w tym 154 kamienice, 4 wille, 5 domów);
 - zabytki przemysłowe (7 - w tym dwa zespoły fabryczne);
 - miejsca pamięci (1 - muzeum na Majdanku).

Ponadto na terenie Lublina znajduje się 1252 inne obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków⁴⁶ w tym:

- 23 układy urbanistyczne i ruralistyczne;
- 10 kościołów i kaplic;
- 898 budynków mieszkalnych (w tym 564 kamienic, 190 oficyn, 140 domów i willi, 4 chałupy;
- 54 budynki użyteczności publicznej
- 69 budynków przemysłowych
- 30 budynków gospodarczych (głównie folwarcznych)

oraz 223 stanowiska archeologiczne (w tym 7 wpisanych do rejestru)

Do zasobu zabytków zalicza się ponadto mniejsze obiekty sakralne, takie jak krzyże przydrożne i figury oraz pomniki i tablice pamiątkowe.

Stosunkowo nową kategorią zabytku są niematerialne wartości kulturowe, których najbardziej namacalną obecnością w przestrzeni miejskiej jest tradycyjne i historyczne nazewnictwo obszarów miasta, dzielnic i ulic.

5.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta

Za kolebkę osadnictwa w obrębie obecnego Lublina uważa się Wzgórze Staromiejskie, na którym stwierdzono obecność wczesnośredniowiecznego osadnictwa z VI w., na miejscu którego w VIII w. powstał pierwszy gród plemienny z podgrodziami. Sprzyjał temu rozmiar i szczególne położenie wzgórza, będącego zakończeniem lądowego cypla w widłach dwóch dolin rzecznych Bystrzycy i jej lewego dopływu – Czechówki. Gród przetrwał do poł. XI w., jednak już wcześniej utracił znaczenie na rzecz nowego grodu, założonego w pocz. XI w. na wzgórzu zwanym ob. Grodziskiem po północnej stronie doliny Czechówki⁴⁷. Gród ten strzegł ważnego szlaku handlowego, idącego tu wzdłuż dolin rzek Bystrzycy i Czechówki. Funkcjonowało przy nim podgrodzie na Białkowskiej Górze, oraz pobliska osada handlowa na wzgórzu zw. Czwartek, być może z pierwszym kościołem pw. św. Mikołaja. Wobec częstych najazdów Bałtów i Rusinów w XII w. wzniesiono trzeci gród na lepiej bronionym Wzgórzu Zamkowym. Translokacja grodu (później zamku kasztelańskiego) bliżej Wzgórza Staromiejskiego dała impuls do ponownego rozwoju osady na miejscu najstarszego grodu, która przejmując zrazu funkcję podgrodzia, przekształciła się z czasem w osiedle o cechach miejskich. Dodatkowym stymulatorem tych przemian było utworzenie w końcu XII w. lubelskiego archidiakonatu z siedzibą archidiacona i oratorium. Już w połowie XII w. w obrębie osady istniał cmentarz, na

obiektów zabytkowych...”, jakkolwiek ich suma (1684) jest mniejsza od ogólnej liczby pozycji tego wykazu (1731) o 47 jednostek, mimo zwiększenia liczby obiektów zabytkowych wpisanych do rej. zab. o liczone z osobna składniki zespołów (zob. przypis 43). O takim wyniku decyduje tu sposób traktowania będących wyłącznie w GEZ kamienic wraz z oficynami - jako jednego, uzasadnionego merytorycznie obiektu zabytkowego - w analogii do większości kamienic wpisanych do rejestru zabytków. Przyjęte przez Biuro MKZ odmienne, rozłączne traktowanie poszczególnych oficyn w wykazie, wynika z administracyjnych wymogów metodologicznych i proceduralnych obowiązujących w Biurze, dostosowanych do złożonych stosunków własnościowych zabytkowych w miejskich nieruchomościach.

⁴⁶ Wg wykazu Biura MKZ a Lublinie - www.lublin.eu/images/upload/2015_02_20_GEZ.pdf

⁴⁷ A. Rozwałka, R. Niedźwiadek, M. Stasiak, *Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*, Warszawa 2006

terenie którego w pocz. XIV w. wzniesiono murowany kościół farny. Uważa się, iż hipotetyczna lokacja miasta mogła mieć miejsce już w 2. poł. XIII w., a znany przywilej lokacyjny Władysława Łokietka dla Lublina z 1317 r. byłby relokacją miasta na prawie niemieckim z rozszerzeniem jego obszaru i nowym uposażeniem na 100 łanach frankońskich (ok. 2420 ha) okolicznych gruntów. Powiększenie miasta nastąpiło w kierunku południowym i zachodnim – tylko tu istniały warunki topograficzne rozwoju, przez co kształt Starego Miasta przybrał czytelną do dziś wachlarzową formę kwartałów i sieci ulicznej z pozostawieniem supremacji głównego ciągu ulicznego, łączącego dwie bramy miejskie – Grodzką i Krakowską. Ogrody miejskie obejmowały tereny na zachód (późniejsze okolice Krakowskiego Przedmieścia) i na południe od miasta (Żmigród), zaś rozłogi pól miałyby sięgać na zachodzie linii ob. ul. Kraśnickiej aż po Węglin, na południu cały obszar późniejszych Rur aż do Starego Gaju⁴⁸. Granicą pd.-wsch. była zapewne rzeka Bystrzyca, co oznaczało, iż grunty pobliskich wsi Bronowic i Dziesiątej, leżące po drugiej stronie rzeki nie należały do miasta. Nie można natomiast wykluczyć, że istniejące już w XIV w. wsie prywatne Ponikwoda, Hajdów i Tatary, mogły powstać na terenach nadanych pierwotnie miastu przywilejem lokacyjnym przez władcę, w części odkupione przez Radę Miejską w XV w. i XVI w. (Ponikwoda - 1492 r.).

W 1342 r. miasto padło łupem wojsk tatarsko-ruskich, czego następstwem była konieczność jego odbudowy i otoczenia go murami, co nastąpiło dopiero w l. 70 XIV w. Zasadniczy układ Starego Miasta pozostał niezmieniony. Po wschodniej stronie Wzgórza Staromiejskiego powstał Wielki Staw zasilany wodami Czechówki i Bystrzycy.

Istotny wpływ na rozwój miasta miały zakony, które począwszy od l. 50. XIII w. obrały Lublin za swą siedzibę. Pierwszymi byli Dominikanie, którzy w poł. XIII w. wzniesli na wschodnim skraju Staromiejskiego Wzgórza niewielki początkowo klasztor, być może na terenie przejętym od archidiakona. Po powiększeniu miasta klasztor znalazł się w obwodzie murów miejskich. Drugi z klasztorów - Brygidów i Brygidek zbudowano w pocz. XV w. daleko poza murami miasta przy starym trakcie krakowskim, zaś w ostatniej ćwierci XV w. przy tym samym trakcie, lecz znacznie bliżej miasta zlokalizowany został zespół klasztorny oo. Bernardynów, przy którym funkcjonował plac targowy. Ważnym wydarzeniem było osadzenie w Lublinie zakonu Jezuitów i budowa (od 1586 r.) na obrzeżu średniowiecznego miasta dużego kompleksu zabudowań z kościołem (ob. archikatedra) i szkołą i kolegium, tworząc wówczas wyraźny wyłom w średniowiecznym układzie przestrzennym i obronnym miasta. 1 poł. XVII w. zbudowano klasztor karmelitów, na miejscu dawnego szpitala przed Bramą Krakowską.

Znaczny wpływ na rozwój bliskich przedmieść miało ustanowienie Trybunału Koronnego w Lublinie (1578 r.) spowodowało budowę licznych dworów i dworków w otoczeniu ogrodów, lokalizowanych początkowo w bliskości Starego Miasta, głównie na tzw. Korcach, jednakże zasadniczą zmianę w dotychczasowym układzie miasta przyniosła budowa dużego kolegium jezuickiego wraz z kościołem na południowej części staromiejskiej skarpy.

W całym okresie staropolskim terytorialny rozwój miasta limitowany był budową kolejnych linii fortyfikacji, stopniowo odsuwanych od Starego Miasta. Pierwsza, zbudowana ok. poł. XV w. linia wałów była oddalona od murów miejskich zaledwie o ok. 100 m, kolejna, usypana ok. 1560 r. – już o blisko 300 m. Dwie dalsze linie powstały w l. 1620 i 1670. Pierwszą linię wałów oparto od pd.-wsch. o zabudowania klasztoru Bernardynów, natomiast druga linia wałów sięgała do leżącego dalej na pd. klasztoru Brygidek. Jej zach. odcinek wyznaczał zasięg zabudowy ob. „wąskiego” Krakowskiego Przedmieścia, zaś w pn.-zach. bastionie drugiej linii wałów w poł. XVII w. wzniesiono drugi klasztor Karmelitanek Bosych. Większą część terenu zajmowały jednak ogrody, wśród których jeszcze w k. XVI w. wzniesiono kilka dworów i pałaców bogatej i wpływowej szlachty (Firlejów, Słupeckich, Sobieskich). Ostatnia linia wałów, odległa od średniowiecznych murów miejskich o blisko 1 km (dzisiejsza ul. Lipowa). Cały ten obszar z przedmieściami Krakowskim i Żmigrodem został intensywnie zabudowany dopiero na pocz. XX w. W okresie staropolskim dominowała tu luźna zabudowa o charakterze rezydencjonalnym z licznymi dworkami, dworami, pałacami, z których, choć znacznie przebudowane, zachowały się dawne pałace Lubomirskich-Sanguszków (wcześniej Firlejów), Czartoryskich, Potockich, Sobieskich, Tarłów, Morskich oraz na przedmieściu Żmigród (dwór Suchorabskich, ob. część budynku Seminarium Duchownego). W 2. poł. XVII w. zaczęto zagospodarowywać teren tuż za wałami, w obrębie późniejszego Placu Litewskiego, gdzie wzniesiony został niewielki drewniany klasztor Bonifratrów, zastąpiony w l. 20. XVIII w. murowanymi obiektami. W 2 ćw. XVIII w. w rejonie tym powstały również dwa większe założenia klasztorne Kapucynów i Wizytek, z których pierwsze, zlokalizowane blisko kościoła Bonifratrów, trwale ukształtowało południową pierzeję Placu Litewskiego, natomiast drugie wraz

⁴⁸ Dz. cyt., s. 113 – 134. Autorem próby odtworzenia obszaru rozłogów miejskich jest M. Stasiak.

ogrodami określiło kształt znacznej części obecnego Śródmieścia w kwartale ulic Peowiaków, Hempla, Okopowej i Chopina.

Obok z dawna istniejącego Czwartku, w późnym średniowieczu wykształcają się też przyszłe przedmieścia Lublina, w tym Podzamcze, które w okresie od XIV w. do XVI w. przekształci się w „miasto żydowskie” z bożnicami (w tym wielką synagogą Maharszala) i cmentarzem, założonym na Grodzisku. Nieco dalej przy lwowskim trakcie od XVI w. rozwijało się także przedmieście lwowskie zw. od XVIII w. Kalinowszczyzną ze Słomianym Rynkiem (targ bydła), które przejęło dawną rolę Białkowskiej Góry, a nawet Czwartku. W poł. XVII w. zakony Franciszkanów i Augustianów zbudowały tu swe klasztory, wzbogacając urbanistyczną tkankę tego przedmieścia. W części zachodniej, za ostatnią linią okopów przy starej drodze na Kraków (ob. ul. Radziszewskiego) w 1 poł. XV w. zbudowano drewniany kościół św. Krzyża, zastąpiony w pocz. XVII w. murem, a w pocz. XVIII w. uzupełniony klasztorem Dominikanów Obserwantów. Pomimo zniszczeń wojennych ok. poł. XVII w. i pożarów (1 ćw. XVIII w.) odradzało się „miasto żydowskie” na Podzamczu z główną ulicą zw. Szeroką.

Tuż za zach. granicą terenów należących miasta w k. XVI w. nad rzeką Czechówką Gorajscy założyli prywatne miasteczko Wieniawa, zasiedlone niemal wyłącznie przez ludność żydowską. Mimo bliskości dopiero w 1916 r. zostało no włączone administracyjne granice miasta, zachowując swój małomiasteczkowy klimat aż do zagłady wraz z jego mieszkańcami w latach ostatniej wojny. Zbliżony charakter miało też przedmieście Piaski, powstałe po pd. stronie rzeki Bystrzycy, którego gwałtowny rozwój datuje się dopiero od budowy linii Kolei Nadwiślańskiej i stacji w 1877.

Jeszcze w l. 60. XIX w. zabudowa miasta praktycznie nie przekroczyła miejskich granic średniowiecznego miasta. Mimo likwidacji instytucji Trybunału miasto zachowało rangę miasta wojewódzkiego, jednakże jego rozwój przestrzenny uległ zahamowaniu. Podjęto natomiast próby uporządkowania i unowocześnienia struktury urbanistycznej miasta. Likwidacja pozostałości wałów oraz rozbiórka klasztoru bonifratrów pozwoliła na utworzenie głównego placu miejskiego zw. Litewskim z nowym pomnikiem Unii, placem musztry i budynkiem oraz przekształconym pałacem Lubomirskich w siedzibę władz wojewódzkich (później pałac gubernatora). Po częściowej rozbiórce gmachów pojezuickich w 1826 r. wybudowano również krótszą drogę na Zamość przecinającą Żmigród i rzekę Bystrzycę, wytyczono też ulicę Nową, prowadzącą od Nowego Ratusza (d. klasztor karmelitów bosych) w kierunku rogatek lubartowskich. W końcu XVIII w. za ostatnią linią wałów założony został nowy cmentarz grzebalny wraz nową ulicą (Lipowa), a w 1837 r. położony bardziej na pn. utworzono park miejski nazwany Saskim.

Wybudowana w r. 1877 linia kolejowa z Warszawy do Kowla stała się istotnym czynnikiem rozwoju zarówno samego miasta, jak też przemysłu, reprezentowanego do 1 poł. XIX w. przez niewielkie browary (Goerlitza i Wagnera), młyny (braci Krausse), fabrykę tabaki i pierwszą wytwórnię maszyn rolniczych (od 1835 r. przy Krakowskim Przedmieściu), wchłaniana po części przez rozrastającą się tkankę miejską, jednakże bliskość linii kolejowej skierował uwagę inwestorów na tereny w jej sąsiedztwie, pozostające poza ówczesnymi granicami miasta: Piasków, Bronowic i Kośminka, gdzie powstały liczne wytwórnie i fabryki (dwie duże garbarnie, dwie fabryki maszyn rolniczych (Moritza i Wolskiego), fabryka wag (Hessa), kilka młynów parowych, cukrownia, krochmalnia i fabryka wódek, zaś na pocz. XX w. fabryka kotłów (Plagego) i eternitu (braci Rylskich). Wokół tych zakładów powstawały skromne dzielnice robotnicze. Towarzyszył temu okres intensywnej urbanizacji śródmieścia i bliskich przedmieść, który rozpoczął się ok. 1880 r. i objął m.in. dalszy odcinek Krakowskiego Przedmieścia, ulice Namiestnikowską (Narutowicza), Zamojską i Lubartowską z przyległościami, a także ulice prowadzące do dworca kolejowego - Foksal (1-Maja i Dworcowa). W obrębie śródmieścia wytrasowano jednak kilka nowych ulic: Okopową, Chopina i Kościuszki.

Na rozwój przyszłych terenów miejskich wpłynęła pośrednio stała obecność wojska, początkowo austriackiego, datująca się na pocz. XIX, zaś po 1815 r. - pułku wojsk rosyjskich. Na koszarach przebudowany został klasztor Dominikanów Obserwantów (koszary Świętokrzyskie) i zaadaptowano kilka innych obiektów (m. in. d. klasztor Wizytek), jednak w l. 90 XIX wybudowano wielki kompleks koszarowy przy rogatkach warszawskich (tzw. obóz zachodni). Podobny kompleks powstał po południowej stronie linii kolejowej (obóz południowy) obejmujący rejon ob. ulic Nowy Świat i Wrotkowskiej. W 1916 r. decyzją okupacyjnych władz austriackich powiększono obszar miasta, włączając doń tereny kilku sąsiednich wsi i folwarków: Wieniawy, Czechówki, Rur Brygidkowskich, Tatar, Bronowic, Dziesiątej i zachodnią część Piasków zw. „Za Cukrownią”.

Już w odrodzonej Polsce urbanizacją objęto natomiast tereny powojenne po obu stronach Alei Racławickich (Dzielnica Zachodnia), w części przeznaczoną również na przyszłe Miasteczko Uniwersyteckie w związku z utworzeniem w 1918 r. Uniwersytetu Lubelskiego (KUL), a na południu dzielnicę domków urzędników i pracowników PKP na terenach d. wsi Dziesiąta, tworząc zaczątki dzielnicy o tej nazwie w oparciu o koncepcję „miasta ogrodu”. Podobny zamysł posłużył do utworzenia dzielnicy Ponikwoda w pn.

części miasta oraz osiedla domków oficerskich z planowaną szkołą i placem publicznym na obrzeżach wojskowego poligonu (ob. ulica Wójtowicza), znacznie przekraczając na pn. linię rzeki Czechówki..

W l. 30. XX w. dopełniono zabudową zurbanizowane częściowo trzy dekady wcześniej tereny zarówno wewnątrz dawnych obwarowań z ulicami Okopową, Chopina, Wieniawską, Cichą i Ogrodowa, jak i poza nimi (ul. Lipowa, M. Skłodowskiej -Curie, Narutowicza). W celu usprawnienia komunikacji wybudowano trasę południową, łączącą ul. Lipową z Fabryczną i (Al. Piłsudskiego i Zygmuntowskie).

Podupadające po wojnie zakłady przemysłowe wzmocniła budowa elektrowni na Kośminku (ul. Długa), rzeźni na Tatarach (ul. Turystyczna), oraz nowych wodociągów, wybudowanych przez Ulen and Company. Istniejąca od pocz. XX w. na terenie Bronowic fabryka kotłów Plagego i Laśkiewicza przekształcona została w 1921 r. w dużą wytwórnię samolotów (po upaństwowieniu - LWS) wraz z lotniskiem, zaś w 1938 r. na Tatarach rozpoczęto budowę montowni samochodów Chevrolet.

W okresie II wojny na polach przy drodze na Zamość Niemcy utworzyli wielki obóz koncentracyjny (KL Majdanek). W ramach likwidacji żydowskiego getta okupant dokonał planowego zniszczenia dzielnicy żydowskiej na Podzamczu i pożydowskiej zabudowy Wieniawy wraz z kirkutami. W okresie tym podjęto próbę regulacji Bystrzycy z urządzeniem w dolinie rzeki na pd. przedpolu Starego Miasta terenów sportowych,

W okresie powojennym nastąpił gwałtowny rozwój terytorialny i przestrzenny Lublina. W 1954 r. do miasta przyłączono wieś Wrotków i Dziesiątą Wieś z Majdankiem, natomiast w 1959 r. wsie Abramowice, Zadębie, Hajdów, Czuby, Majdan Wrotkowski ze Starym Gajem, Węglin, Konstantynów, Sławin, Sławinek i Czechów, w 1974 r. wieś Zemborzyce, a w l. 1988-1989 – Wólkę Abramowicką, Abramowice Kościelne, Głusk, Węglinek, Wołę Sławińską, Trześniów i Biskupie. W pocz. l. 50 XX w. na terenie nieukończonej montowni Chevroleta powstała duża fabryka ciężarówek (FSC), dająca początek całej dzielnicy przemysłowej, rozrastającej się w kierunku Zadębia. Towarzyszyła temu budowa nowych osiedli robotniczych (tzw. ZOR-y) na Tatarach i Bronowicach, natomiast utworzenie kilku państwowych uczelni wyższych z nowym uniwersytetem (UMCS) zaowocowało budową całego „miasteczka uniwersyteckiego” w miejscu wybranym jeszcze przed wojną. W końcu l. 50. w jego sąsiedztwie z powstało pierwsze ze spółdzielczych osiedli mieszkaniowych (LSM), które zajęły południową część terenów pierwotnych łąnów miejskich i późniejszych jurydyk klasztornych zw. Rurami. W końcu l. 60. w pn-wsch. części miasta wzniesiono duży zespół osiedli na wzgórzach Kalinowszczyzny i Ponikwody, zaś z początkiem l. 70. ruszyła zabudowa miasta w kierunku pn. (zespół osiedli dzielnicy Czechów) i trwa z przerwami do dziś (zabudowa terenów d. poligonu). Obecnie Lublin ma 27 dzielnic. W poł. l. 70 na Bystrzycy przy d. wsi Zemborzyce utworzony został duży zbiornik retencyjny zw. Zalewem Zemborzyckim.

Wraz z rozwojem budownictwa rozrastał się układ dróg śródmiejskich, którego główną osią stała trasa średnicowa W-Z (Al. Solidarności, Tysiąclecia), biegnąca doliną rzeki Czechówki. Jej uzupełnieniem stała się prostopadle biegnąca Aleja Unii Lubelskiej oddzielająca wąski pas błoni pod Wzgórzem Staromiejskim od terenów po d. Stawie Królewskim, zamienionym w ogródki działkowe. Wraz z trasą W-Z, Aleją Piłsudskiego i Alejami Zygmuntowskimi tworzy ona niemal pełny pierścień, wyznaczający strefę widokową panoram zespołu Starego Miasta i Śródmieścia, stanowiącego historyczny rdzeń układu urbanistycznego współczesnego Lublina.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

a) Topografia

Unikatowy krajobraz kulturowy Lublina, leżącego w północnej części Wyżyny Lubelskiej, jest wynikiem historycznego procesu nakładania się wielowiekowych nawarstwień osadniczych i nowszych faz rozwoju urbanistycznego miasta na stosunkowo bogate urzeźbienie i złożoną topografię terenu. Jego historyczne centrum na Wzgórzu Staromiejskim w granicach średniowiecznych murów miejskich liczyło zaledwie ok. 7 ha terenu (0,07 km²). Stało się ono zaczątkiem dzisiejszego miasta, obejmującego obecnie swymi granicami obszar 147,5 km², pozostając jednakże jego urbanistycznym i przestrzennym rdzeniem, wyraźnie oddzielnym od reszty rozrastającego się z czasem układu miejskiego. Sprzyjały temu warunki fizjograficzne – wydłużony cypel wzgórza miejskiego jest otoczony z trzech stron dolinami rzecznyymi - od północnego ciągu wzgórz: Czwartku, Probostwa i Czechowa oddziela go podmokła dolina Czechówki, przechodząca na wschód od Wzgórza Zamkowego w mokradła, przekształcone w późnym okresie średniowiecza w Wielki Staw Królewski. Na jego północnym brzegu znajdują się kolejne wzniesienia – Wzgórze Grodzisko (z kirkutem), Białkowska Góra i d. przedmieście Kalinowszczyzna, zaś po południowej stronie szerokiej doliny rozciąga się płaski brzeg z prawym dopływem Bystrzycy – rzeką Czerniejówką. Wzgórz te wraz z obecną na nich zabudową pozostają podstawowymi komponentami krajobrazu kulturowego centrum Lublina i miejscami odniesienia w kształtowaniu zarówno dawnej, jak również obecnej urbanistyki tego obszaru.

b) Zmiany w układzie urbanistycznym

Przestrzenny rozwój miasta chronionego murami i zamkiem na pobliskim wzgórzu postępował powoli, wychodząc poza mury w kierunku południowo-zachodnim (przedmieście krakowskie – XV w.), północnym (osada służebna pod zamkiem, przekształcona w XVI w. w „miasto żydowskie” i drogą na Ruś) i zachodnim (zabudowa Krakowskiego Przedmieście - pocz. XVI w.). Te trzy drogi wylotowe z przedmieściami wyznaczyły kierunki ekspansji miejskiej zabudowy w XVII i XVIII w. wraz z przesuwaniami się linii miejskich fortyfikacji, osiągając maksimum intensywności w 2. poł. XIX w. i w 1 dekadzie XX w. W 1 ćw. XIX w. wytrasowano dwie nowe ulice, wyznaczające kolejne kierunki rozwoju miasta – ul. Nową (Lubartowską) i Zamojską (ob. Wyszyńskiego i Zamojska) z jej późniejszym przedłużeniem w kierunku dworca kolejowego (Foksal – ob. 1-Maja) wraz z przyległymi do nich nowymi dzielnicami przemysłowymi. Powstała na tej podstawie sieć uliczna (od ok. 1880 r.) charakteryzowała się ciągłością przy zróżnicowanej skali zabudowy, rosnącej wraz z odległością od średniowiecznego jądra miasta oraz z czasem powstania. Osiedla wznoszone w okresie międzywojennym na terenie tzw. Obozu Zachodniego, Ponikwody, a szczególnie w dzielnicy Dziesiąta mają luźniejszą strukturę zabudowy z domkami, będącą po części pochodną peryferyjnego - „przedmieściowego” charakteru tych dzielnic, po części – oparcia ich koncepcji na teoretycznych założeniach „miast-ogrodów” (Dziesiąta, Ponikwoda, Czechów „oficerski”). Pochodną teoretycznych założeń „Karty Ateńskiej” separacji funkcji, zaadaptowanych do praktyki „socjalistycznego” egalitarnego budownictwa dla „masy pracującej” są nowe powojenne osiedla z zabudową wielorodzinną, które realizowały model osiedli – sypialni o nieciągłej strukturze blokowej zabudowy o stypizowanej, wręcz powtarzalnej architekturze i wysokości od 5 do 11 kondygnacji. Częściowym wyjątkiem jest osiedle im. Słowackiego (2 poł. l. 60. XX w. - proj. O. Hansen z zespołem), wznoszone wg autorskiej koncepcji zabudowy pasmowej, opasującej wzniesienie, na którym stoi. W przypadku większości nowych osiedli przyjęto ponadto respektowania rzeźby terenu poprzez rezygnację z kosztownej jego niwelacji, lokując zabudowę głównie na wzniesieniach z pozostawieniem niezabudowanych naturalnych dolin.

Powojenny dynamiczny rozwój miasta wymusił budowę nowych ulic, z których komunikacyjnie najważniejszą i najbardziej brzemioną w skutkach dla krajobrazu kulturowego miasta była zbudowana w pocz. l. 70. XX. trasa średnicowa W-Z (ob. Al. Solidarności i Tysiąclecia) poprowadzona dolinami Czechówki i Bystrzycy oraz uzupełniająca ten układ Al. Unii Lubelskiej, biegnąca po linii zachodniego brzegu d. Stawu Wielkiego. Drogi te stanowią rewolucyjną zmianę krajobrazu tej części miasta, dając pretekst do zabudowy terenów w dolinie trzech rzek. W konsekwencji następuje powolna, lecz stała ekspansja zabudowy handlowej u podnóża wzgórz Grodzisko i Białkowskiej Góry oraz znacznie groźniejsze w skutkach dla korelacji walorów przestrzenno-widokowych historycznych partii miasta lokowanie się wielkich galerii handlowych w ciągu Al. Unii Lubelskiej (galerie „Gala” i „Tarasy Zamkowe”).

c) Panoramy

Historycznie ukształtowany zespół Śródmieścia z urbanistycznym jądrem Starego Miasta jako całość zaliczyć należy do jednego z najcenniejszych obiektów zabytkowych w skali kraju, którego piękno doceniano już od co najmniej czterech stuleci⁴⁹. Decydują o tym zarówno walory widokowe jego panoram, jak również malownicze widoki w ramach historycznego układu urbanistycznego z jego osiami widokowymi w ciągach ulicznych oraz powiązania widokowe z punktów widokowych Starego Miasta na otwarcia dolin rzecznych i przeciwległe obrzeżne wzgórze⁵⁰. Zasadniczy obraz zespołu Starego Miasta tworzą trzy główne panoramiczne wystawy widokowe, widoczne z miejskiej trasy średnicowej (Aleja Witosa i Tysiąclecia) oraz sprzężonych z nią głównych dróg otaczających Śródmieście: Alei Unii Lubelskiej i Alei Zygmuntowskich, jakkolwiek istnieje znaczna ilość bliższych i dalszych widoków na Stare Miasto m.in. ze Wzgórza Grodzisko (Stary Kirkut), pobliskich ulic Białkowska Góra i Sienna, a nawet z bardziej odległego ronda gen. Kamińskiego na skrzyżowaniu ulic gen. Smorawińskiego i Szelińskiego⁵¹.

⁴⁹ Pomijając niezbyt pewny, fragmentarycznie zachowany w kamienicy Rynek 8 „portret” miasta z 1 poł. XVI w. za pierwszy znany panoramiczny widok Lublina uznać należy miedzioryt Abrahama Hogenberga z pocz. XVII w.

⁵⁰ *Studium wartości widokowych miasta Lublin*”, praca zb. na zlecenie UM Lublin, autorzy: dr inż. arch. Klara Czyńska, prof. dr hab. inż. arch. Waldemar Marzęcki, dr inż. arch. Paweł Rubinowicz, Lublin/Szczecin 2011. Dostępne na stronie <http://bip.lublin.eu/um/index.php?t=200&id=155553>

⁵¹ W ramach promocji Lublina opracowany został projekt „Szlaku panoram Lublina” autorstwa prof. dr. hab. inż. Waldemara Marzęckiego w oparciu o „Studium wartości widokowych”. Strona http://www.pif.zut.edu.pl/pif-16_pdf/D-01_Marzecki.pdf

Za najważniejszy z widoków uznać należy panoramę od strony wschodniej, poprzedzoną płaskim przedpołem widokowym terenu po dawnym Wielkim Stawie Królewskim, w większości wykorzystywanym obecnie jako ogródki działkowe. Panoramę południową Śródmieścia z pierwszoplanowymi zespołami pobrygidzkowskim i poklasztornym bernardynów poprzedzają otwarte błonia przy zakolu Bystrzycy, pracownicze ogródki działkowe i kompleks sportowy ze stadionem żużlowym przy Al. Zygmunta. Trzecim z istotnych otwarc widokowym jest północna wystawa zespołów zamkowego i staromiejskiego od strony Czwartku z kilku punktów widokowych: na wzgórzu przy kościele św. Mikołaja i z Podzamcza – w tym z powstałego po ostatniej wojnie Placu Zamkowego. Widok ten jest nową jakością w stosunku historycznego stanu, będącą swoistą, choć tylko częściową rekompensatą po rozebranej w okresie wojny zabudowie ulic Szerokiej, Zamkowej i przyległych uliczek - Krawieckiej i Jatecznej.

O ile dwie panoramy charakteryzują się szczególnie szerokimi planami, to trzecia z nich – północna ujęta przestrzenną ramą Wzgórza Zamkowego z gmachem d. więzienia-Zamku od wschodu i wygiętą w łuk stylizowaną pierzejową zabudową Placu Zamkowego od zachodu tworzy stosunkowo niewielki lecz malowniczy obraz piętrzącego się na wzgórzu Starego Miasta. Innym cennym, niewątpliwie wartym trwałego zachowania motywem widokowym o walorze ciągłości historycznej, jest widziany w szerokiej perspektywie z dołu ulicy Świętoduskiej poprzez otwarty teren skweru (d. ogrodów karmelickich) fragment pierzei górnego odcinka ul. Lubartowskiej po Bramę Krakowską wraz z tyłami zabudowy Krakowskiego Przedmieścia z Nowym Ratuszem i kościołem pw. św. Ducha. Zagrożeniem dlań jest planowana, częściowo podziemna galeria z szerokim wjazdem do podziemnego parkingu zlokalizowanego pod powierzchnią skweru oraz planowany pawilon w górnej części placu na linii widokowej Bramy Krakowskiej.

Obok problemu ekspansji nowej zabudowy na niezabudowane historycznie place i miejsca do kluczowych zadań ochrony panoram zaliczyć należy kompleksowe rozwiązanie kwestii wysokiej zieleni, tworzącej w wielu miejscach szczelny parawan przesłaniający najcenniejsze fragmenty panoram. Występuje tu bowiem ewidentne zachwianie równowagi między koniecznością ochrony takiej zieleni a koniecznością ochrony walorów krajobrazowo-widokowych i przestrzennych zabytkowych zespołów urbanistycznych.

d) Charakterystyczne widoki

We wszystkich panoramach wyraźne dominanty tworzą zabytkowe budowle sakralne, których liczba w stosunku do zajmowanego przez nie obszaru Śródmieścia jest wyjątkowo duża – w k. XVIII w. było ich 20. Panoramę wschodnią flankują stosunkowo skromna bryła kaplicy zamkowej ujęta skrzydłami ob. Muzeum Lubelskiego i monumentalny dwuwieżowy kościół pojezuicki – archikatedra, z dużym kompleksem klasztoru Dominikanów w części środkowej, w panoramie pd.-zach. - kościoły pobernardyński i pobrygidkowski i ponownie archikatedralny. Obok kościołów o tożsamości historycznego miasta do dziś decydują charakterystyczne elementy wysokościowe wież. Jakkolwiek pod względem ilości i wysokości przeważają wieże kościołów i dzwonnicy, to w wymiarze urbanistycznym i historycznym i symbolicznym dorównują im wieża Bramy Krakowskiej i donżon zamku.

Choć ok. poł. XIX w. z centrum panoramy miasta zniknęła strzelista wieża fary św. Michała, to zastąpiła ją poniekąd niemal równa jej wysokością Wieża Trynitarzka, znacznie przewyższająca dwuwieżową bryłę pobliskiej archikatedry. Jest ona silnym akcentem w krajobrazie Śródmieścia, widoczna zarówno z dalekich dystansów tras dojazdowych do Śródmieścia (Al. Witosa, Al. Tysiąclecia, Kunickiego), jak również w perspektywach pobliskich ulic: Gruella, Rynku, Jezuickiej, Wyszyńskiego, Żmigród, podkreślając również oś starszej części ul. Krakowskie Przedmieście. Silnymi akcentami widocznymi w panoramie od strony zach. są natomiast wieże Bramy Krakowskiej, Nowego Ratusza, wieża pałacu Sobieskich oraz dzwonnice przy kościołach pobernardyńskim, pobrygidzkowskim, zaś nad zespołem zamkowym góruje masywna wieża średniowiecznego donżonu. Wieża dzwonnicy kościoła pobernardyńskiego widoczna jest ponadto (wraz z fragmentem kościoła i kopułowej kaplicy) w perspektywie pn. odcinka ul. Bernardyńskiej, zaś w świetle ulicy Krakowskie Przedmieście - eklektyczna wieża dzwonnicy i późnobarokowy szczyt fasady kościoła św. Ducha.

Nie mniej ważnymi komponentami w krajobrazie historycznego Lublina są również bryły kościołów bezwieżowych: pomisjonarskiego, wieńczącego wzgórze Żmigród z kompleksem zespołu pomisjonarskiego z d. dworem Lubienieckich i nowszymi budynkami seminarium duchownego, św. Mikołaja na wzgórzu Czwartek i kościół pw. św. Agnieszki na dawnym przedmieściu Kalinowszczyzna, wyniesiony na lewym brzegu szerokiej doliny Bystrzycy, a także kilku kościołów ściślej zintegrowanych ze zwartą uliczną zabudową historycznego Śródmieścia – kościoła św. Ducha i kościoła kapucynów z klasztorem przy Krakowskim Przedmieściu (część pierzei Placu Litewskiego), dwóch kościołów karmelitanek bosych (św. Józefa - ul. Świętoduska i Niepokalanego Poczęcia NMP - ul. Staszica), oraz ob. kościoła jezuitów (ul. Królewska).

Czytelne kształty dawnych kościołów są obecne w zabudowaniach browaru Vetterów (ul. Bernardyńska) i przywrócone częściowo w rebarokizowanym gmachu Centrum Kultury – d. klasztoru wizytek (ul. Peowiaków), który w iście barokowy sposób zamyka perspektywę ulicy Kościuszki. Podobnie, choć w wyniku wtórnych zmian z 2 poł. XIX w. w urbanistyce Śródmieścia, usytuowane są fasady kościołów: kapucyńskiego (w osi wschodniej uliczki obwodowej Placu Litewskiego), pobrygidkowskiego (oś ul. Kapucyńskiej) oraz archikatedry, zamykającej wschodnią stronę Placu Katedralnego. Masywny południowy bok katedry z wieżami na osi ulicy stanowi jednocześnie monumentalne zamknięcie perspektywy ul. Wyszyńskiego, powstałej w l. 20 XIX w. Podobnie zakomponowano perspektywę ul. Nowej (Lubartowskiej) z wieżą Nowego Ratusza na osi ulicy.

Naturalny efekt zamknięcia ulicy prezentują dwie najstarsze bramy miejskie Krakowska i Grodzka, z których Brama Krakowska widoczna jest w perspektywie ulic – Bramowej i początkowej części Krakowskiego Przedmieścia, Grodzka – ul. Grodzkiej. Zbliżony efekt częściowego zamknięcia perspektywy ulic prezentują Nowy Ratusz (w świetle ul. Królewskiej) i fasada d. Szkoły Lubelskiej (ob. Collegium Iuridicum KUL) stanowiąca widokowe zamknięcie ulicy Ewangelickiej.

e) Place

Największym placem Lublina jest *Plac Litewski*, utworzony w l. 20. XIX w., a ostatecznie ukształtowany przez otaczającą go zabudowę na pocz. XX w. Od początku pełni on funkcję centralnego placu-agory miasta o mieszanej funkcji węzła komunikacyjnego, miejsca rekreacji i uroczystości patriotycznych. O jego randze i znaczeniu w przestrzeni miejskiej zdecydowało zlokalizowanie tu głównych budynków administracji państwowej o architekturze pałacowej (ob. należące do UMCS), tworzących północną oprawę placu, oprawę wschodnią stanowi neorenesansowy budynek hotelu Europa (2 poł. l. 60. XIX w.), zaś południową – zespół klasztorny kapucynów i budynki Poczty Polskiej oddzielone od płyty placu jezdnią ulicy. Treści o wydzwiku historyczno-patriotycznym dostarczają trzy pomniki, ustawione we frontowej części placu: obelisk Unii Lubelskiej (1826 r.), pomnik ku czci Konstytucji 3. Maja (z 1916 r.) i Marszałka J. Piłsudskiego (z 2 poł. l. 90. XX w.). Część rekreacyjną stanowią dwa zadrzewione skwery w partiach bocznych powiązane z budynkami i sadzawka z fontanną w części środkowej placu oraz niewielki plac zabaw dla dzieci. Charakterystycznym miejscem placu jest tzw. baobab – stara czarna topola, rosnąca w partii frontowej placu. Plac stanowi przestrzenne poszerzenie między dwiema częściami Krakowskiego Przedmieścia: wschodniej – starszej i węższej oraz zachodniej – szerszej, z nowszą i wyższą zabudową.

Najstarszym natomiast placem Lublina jest *Rynek staromiejski* (po 1317 r.) o charakterystycznym kształcie wygiętego wachlarzowo trapezu. Jego stosunkowo niewielką przestrzeń w znacznej mierze wypełnia dominująca, monumentalna bryła klasycystycznego ratusza-Trybunału Koronnego, zajmującego ok. 1/6 powierzchni placu. Otaczają go zespół najstarszych i najcenniejszych kamienic zespołu staromiejskiego. Rynek powiązany jest widokowo z pobliską Bramą Krakowską i znacznie oddaloną i niżej posadowioną przeciwległą Bramą Grodzką, a także z kościołem dominikanów, stojącym na zamknięciu ul. Złotej oraz z Wieżą Trynitarzką, widoczną ponad dachami kamienic pierzei pd.

Plac Rybny, drugi z placów Starego Miasta tworzy końcowy, trapezoidalny odcinek ul. Rybnej (do XVI w. zw. Łazienną). Powstanie obecnego placu umożliwiła niwelacja wylotu naturalnego jaru, wcinającego się we Wzgórze Staromiejskie, który w okresie staropolskim wykorzystywano jako miejski „kanał ulgi”, osłonięty murem obronnym z przepustem kloacznym. Do dzisiaj plac zachował półotwarty charakter z dalekim widokiem w kierunku Probostwa, ponad zabudową ul. Kowalskiej. Plac ten z ulicą Grodzką łączy wąski pasaż-uliczka „Ku farze”. Wschodnią stronę placu tworzą duża kamienica Rybna 11 (k. XIX w. - poza GEZ) i tyły oficyn zabudowy ul. Grodzkiej (nr 18-20), zaś zachodnią – tzw. pałac Pawęczkowskiego, przebudowany w l. poł. XIX w. nieukończony kościół trynitarzy (Rybna 10) i budynek poklasztorny, przekształcony na kamienicę czynszową (Rybna 12). Prowadzące ku ul. Kowalskiej schody terenowe (Zaułek Hartwigów), powstały w 1955 r. na miejscu brukowanego zjazdu, urządzonego w 1874. Obecna aranżacja placu pochodzi z poł. l. 90. XX w.

Plac Po Farze, leżący między środkowym odcinkiem ul. Grodzka a wschodnią skarpą Wzgórza Staromiejskiego jest tworem wtórnym, powstałym dwuetapowo po rozbiórce kościoła farnego w poł. XIX w. Do l. 30. XX w. istniał tu ogrodzony skwer, po którego południowej stronie na skrajnej części d. cmentarza kościelnego wzniesiono pod k. XIX i w pocz. XX w. rząd kamienic, tworzących obecną pierzeję placu. W wyniku prac wykopaliskowych z l. 1936-38 podjęto próbę uczytelnienia fundamentów fary, jednakże w l. 50. XX w. przywrócono placowi charakter publicznego skweru. W 2002 r. powrócono do koncepcji uczytelnienia rzutu kościoła wraz z nową aranżacją płyty placu. Pełni obecnie funkcję punktu widokowego, przystanku szlaku dydaktycznego i miejsca plenerowych imprez kulturalnych.

Plac Łokietka stanowi przekształconą część dawnego przedpoła murów obronnych od strony zach. leżącą bezpośrednio przed Bramą Krakowską – na którym po 1611 r. (po zasypaniu fos) utworzono przed murem miejskim wydłużony, zwężający się ku pd.-wsch. plac targowy zw. Korce. Obecny Plac Łokietka

stanowi najszerszą - pn. część tego placu ten osłaniał średniowieczny budynek szpitala świętoduskiego, zastąpiony w pocz. XVII w. dużym kościołem karmelitów bosych, przebudowanego w pocz. XIX na Nowy Ratusz. Kształt placu wraz zabudową, znany z planu Bekiewicza z ok. poł. XVII w., jest niemal identyczny z obecnym układem przestrzenno-komunikacyjnym z dwiema ulicami wychodzącymi w kierunku zach. - szerszym Krakowskim Przedmieściem i wąską uliczką Kozią. Rząd kramów, stojących od strony murów zastąpiły w XIX w. kamienice dostawione do częściowo zachowanego muru obronnego.

Plac Wolności (d. Bernardyński), leżący po pn. stronie kościoła pobernardyńskiego przy dawnym trakcie krakowskim, pełnił w okresie XV-XIX w. rolę placu targowego. Obecny jego kształt jest wynikiem szeregu zmian – po stronie pd. przy kościele z czasem wydzielony został niewielki, otoczony murkiem cmentarz, a przed pałacem Tarłów wzniesiono gmach szkoły (l. 60. XX w.). Po stronie pn. jednej z dwóch ulic, łączących plac z ul. Krakowskie Przedmieście (ul. Wróblewskiego), nadano nowy przebieg, (k. l. 50. XX w.), przesunięty równoległe względem zlikwidowanej wówczas ulicy Pijarskiej, zaś północną pierzeję placu zastąpił jeden blok mieszkalny, przesunięty na pd. o całą swą szerokość względem dawnej linii zabudowy. Jednocześnie rozebrano stojącą na jego środku neogotycką wieżę ciśnień,

Obecny *plac przed gmachem d. klasztoru Wizytek* przy ul. Peowiaków (ob. siedziba miejskiego Centrum Kultury) powstał w miejscu pierwotnego dziedzińca klasztorowego, przekształconego w teren miejski w 2 poł. XX w. po rozbiórce klasztorowego muru, wytrasowaniu ul. Hempla i zbudowaniu tu na nasypie pętli autobusowej wokół kapliczki Chrystusa Frasobliwego (poł. XVIII w.). Ukończona w 2013 r. kompleksowa przebudowa zespołu poklasztorowego wraz z otoczeniem przywróciła częściowo pierwotny poziom placu przed frontem gmachu, powodując ponowną integrację historycznych elementów zespołu z murowaną kapliczką Chrystusa Frasobliwego, oddzieloną wcześniej przez jezdnię pętli. Różnice rzędnych terenu pokonano wprowadzając łamane schody na obrzeżu placu, które wyznaczyły jego funkcjonalno-przestrzenną granicę, oddzielającą go od ciągu ulicznego.

Niemal prostokątny, stosunkowo obszerny plac zw. *Słomianym Rynkiem* na dawnym przedmieściu Kalinowszczyzna w okresie staropolskim funkcjonował jako miejsce targu bydłem. Dawna, w części zwarta, pierzejowa zabudowa mieszkalna na wąskich działkach sprawiała wrażenie małomiasteczkowego rynku, pomimo braku formalnego miejskiego statusu Kalinowszczyzny. Zanik funkcji handlowej i późniejsza (2 poł. XIX w.) lokalizacja w sąsiedztwie placu zakładów przemysłowych (trzy garbarnie) przy ul. Towarowej spowodowała zmiany w zabudowie wokół placu, zaś po jego dłuższych bokach wykształciły się dwie równoległe ulice: Kalinowszczyzna i Towarowa. Późniejsza (l. 70. XX w.) zasadnicza przebudowa układu komunikacyjnego (budowa Al. Andersa) spowodowała rozbiórkę d. garbarni Brikmana, otwierając wschodni bok placu, przekształconego obecnie w rodzaj trawiastego skweru ze szpalerami drzew wzdłuż obu ulic. Zmiany objęły również zabudowę obu ulic przy placu – niewielkie domki zastąpione zostały współczesnymi budynkami wielorodzinnymi - w większości niskimi blokami. Obecny niezdefiniowany charakter przestrzeni placu wyraźnie odbiega od pierwotnego charakteru quasi-ryнку.

Plac Katedralny utworzony został ok. 1815 r. w wyniku rozbiórki gmachów po d. kolegium jezuickim, zasłaniających większą część fasady kościoła, przebudowywanego w tym czasie na kościół katedralny. Całkowicie odsłonięta i wyeksponowana barokowa fasada otrzymała wówczas monumentalny klasycystyczny portyk kolumnowy, zaś znacznie podwyższona d. furta jezuicka otrzymała kostium neogotycki, stając się charakterystycznym, elementem architektonicznej oprawy placu. Brukowaną płytę placu wsparł wysoki mur oporowy z balustradą od strony nowego odcinka ulicy Królewskiej. Mimo późniejszych przekształceń fasady katedry zasadniczy wygląd placu pozostał niezmienny.

Plac Dworcowy był całkowicie nowym elementem w urbanistyce miasta, powstałym w związku z budową dworca Kolei Nadwiślańskiej, zbudowanej w l. 1877 r. Zlokalizowany na dziewiczym terenie na obrzeżach odległego od centrum przedmieścia Piaski, charakteryzuje się założeniem na planie poprzecznego prostokąta z rozłożystym budynkiem dworca na krótszej osi, jednakże główna ulica dojazdowa (1. Maja, dawniej Foksal) dochodzi ukośnie do pn. wsch. narożnika placu. Wychodząca osiowo z placu w kierunku pn. ul. Dworcowa pełniła pierwotnie drugorzędną rolę komunikacyjną. Architektonicznie plac pozostaje nadal „niedomknięty” - zabudowę jego pn. pierzei tworzą tylko dwie kamienice, które nie sięgają nawet połowy długości północnego boku. Plac pełni głównie funkcję węzła komunikacyjnego i parkingu.

Plac Zamkowy, ukończony w 1955 r. jako „Plac Zebrań Ludowych”, zajął znaczą część zniszczonego po 1942 r. „miasta żydowskiego” na Podzamczu z dużym fragmentem nieistniejącej ulicy Szerokiej. Był to świadomy akt zerwania z przeszłością poprzez wprowadzenie całkowicie odmiennej koncepcji urbanistycznej w oparciu o założenia socrealizmu, chętnie adaptującego wielkoprzestrzenne osiowe rozwiązania barokowe. Na osi neogotyckiej fasady zamku zaprojektowano monumentalne schody terenowe i obszerny plac w kształcie poprzecznej elipsy, zamknięty od zachodu budynkiem stylizowanym na wklęsłe wygiętą pierzeję barokowych kamieniczek. Po stronie wschodniej prócz schodów pozostawiono odsłoniętą skarpe Wzgórza Zamkowego i

nasyp z mostkami prowadzący od zamku do Bramy Grodzkiej. Mimo skrajnej ahistoryczności rozwiązanie to pozwoliło na pełną ekspozycję zabudowy Wzgórza Staromiejskiego od strony pn.

Plac Czechowicza i placyk przed frontem Pedetu powstały równocześnie w pocz. l. 60. XX w. w wyniku rozbiórki zniszczonych w czasie ostatniej wojny dwóch narożnych kamienic, stojących niegdyś przy ul. Krakowskie Przedmieście u wylotów dwóch ulic Kapucyńskiej (d. Hotel Victoria) i Kościuszki. Ich powstanie było konsekwencją świadomej decyzji urbanistycznej o rezygnacji z odbudowy kamienic, podyktowanej chęcią lepszej ekspozycji zabytkowego zespołu klasztornej kapucynów od strony Krakowskiego Przedmieścia i Placu Litewskiego.

f) Zabudowa mieszkaniowa

Pierwotny modus staromiejskiej zabudowy z typowym dla średniowiecza szczytowym układem domów z bocznym przejazdem na stosunkowo wąskich a dość długich parcelach miejskich nie utrwalił się. Po wielkich pożarach w XVI w. fronty kamienic zajęły pełną szerokość działek, a ich wysokość wzrosła do 3 kondygnacji z attyką w zwieńczeniu, tworząc typ zabudowy dla całego okresie staropolskim. Domy i kamieniczki wznoszone za murami miejskimi na Korcach i przy „wąskim” Krakowskim Przedmieściu początkowo osiągały wysokość dwóch kondygnacji, zwiększoną w 2 poł. XIX w. o drugie piętro, nakryte dachem dwuspadowym w układzie kalenicowym. Również dwory, pałace, klasztory, a nawet budynki użyteczności publicznej wznoszone w całym XIX w. nie przekraczały wysokości trzech kondygnacji, podobnie jak kamienice budowane po 1880 r., powstające na większych parcelach wydzielonych z dawnych terenów jurydyk, ogrodów zakonnych i ogrodów po podmiejskich dworach. Natomiast wysokość kamienic czynszowych z l. 1900-1914 stawianych przy nowszych ciągach ulicznych (dalsze Krakowskie Przedmieście, Czechowska – 3.Maja, Chopina, Wieniawska) sięgnęła 5 kondygnacji, nadając ulicy charakter wielkomiejski. Pierzejowa zabudowa modernistycznych kamienic z l. 30. XX w. (ul. Chopina, Okopowa, Marii Skłodowskiej) jest głównie czterokondygnacyjna (najczęściej z pominięciem funkcji usługowo-handlowej na parterze), podczas gdy na peryferiach miasta powstawały osiedla parterowych lub piętrowych domków, będące echem koncepcji miast-ogrodów (Dziesiąta). Stosunkowo nieliczne w centrum budownictwo powojenne ma głównie charakter uzupełniających plomb lub osiedli budynków wielorodzinnych nawiązujących do tradycyjnych kwartałów w wersji socrealistycznej (ZOR Zachód, ZOR Tatary, ZOR Bronowice), nie przekraczających przedwojennych norm wysokości (4-5 kondygnacji). Normatyw ten został zakwestionowany w pocz. l. 60. XX w., gdy zbudowano pierwsze wysokie budynki (11 kondygnacji) przy ul. Głębokiej i na nowych osiedlach LSM. W l. 1968 -1980, mimo objęcia całego niemal zespołu zabudowy Śródmieścia (od 1967 r.) wpisem do rejestru zabytków, dokonano istotnego wyłomu w dotychczasowej zasadzie poszanowania historycznych gabarytów zabudowy na obszarze historycznego Śródmieścia przez wprowadzenie tu kilku 11-piętrowych budynków biurowych i mieszkalnych (ul. Karłowicza 4, Środkowa 13, Wieniawska 14, Lubomelska 1-3, Narutowicza 31), zaś w tle zabudowy starej Kalinowszczyzny pojawiła się wysoka zabudowa nowego osiedla mieszkaniowego. Późniejsza praktyka konserwatorska oparła się dalszej ekspansji wysokiej zabudowy w zabytkowej części Śródmieścia, jakkolwiek w ostatnim okresie podejmowane były próby wprowadzania wyższych budynków w jego obręb (7. kondygnacji - Niecała 15, Spokojna 17).

g) Budownictwo przemysłowe i zabudowa dzielnic przemysłowych

Kształtujące się w ostatniej ćw. XIX w. lubelskie dzielnice przemysłowe mają zróżnicowany charakter. Wśród starszych obiektów, mających znaczny wpływ na krajobraz kulturowy miasta wyróżniają się trzy zakłady przemysłowe, znajdujące się w obrębie historycznego Śródmieścia: stary browar Vetterów, ulokowany w przebudowanym zespole d. klasztoru reformatów przy ul. Bernardyńskiej, zintegrowane z kamieniczną zabudową ul. Lubartowskiej budynki d. Fabryki Wag Wilhelma Hessa, oraz zbudowana od podstaw na terenie przedmieścia Piaski fabryka maszyn rolniczych Wolskiego (ul. 1. Maja) z halą odlewni o secesyjnej architekturze elewacji. Szczególnie ważne miejsce w kulturowym krajobrazie miasta zajmuje zróżnicowany pod względem bryły browar Vetterów, współtworzący pierwszy plan zachodniej panoramy Śródmieścia. Uzupełnieniem zespołu browaru jest stojący poniżej ul. Misjonarskiej wielki budynek słodowni Vetterów, widoczny na tle zespołu Seminarium Duchowego i panoramy Śródmieścia od strony biegnącej w poprzek doliny Bystrzycy Al. Unii Lubelskiej.

Z racji wielkości oraz jakości architektury zachowanych obiektów przemysłowych ważne miejsce zajmuje również duży zespół zlikwidowanej niedawno cukrowni Lublin przy ul. Krochmalnej. W dobrym, niemal kompletnym stanie zachowały się zabudowania ciągle jeszcze czynnego młyna braci Krausse wraz domem właścicieli, stanowiące architektoniczną wyspę w płaskim, pozbawionym zabudowy krajobrazie doliny Bystrzycy, a także pobliski, dość dobrze zachowany zespół budynków d. garbarni Sylbersztajna (ul. Towarowa), dobrze widoczny od strony ulicy Mełgiewskiej na tle zabudowy Kalinowszczyzny. Jednakże większość niegdyś stosunkowo licznych lecz drobnych zakładów produkcyjnych z racji skali, rozproszenia i lokalizacji na peryferiach miasta wtapiała się w otaczającą ją tkankę miasta o przewadze funkcji

mieszkaniowej. Wraz z przemianami gospodarczymi uległa lub ulega likwidacji bądź zasadniczym przebudowom, zacierającym pierwotny charakter ich skromnej architektury.

Większy udział w krajobrazie kulturowym miasta zachowały jeszcze stare dzielnice robotnicze, związane u swego zarania z lokalnym przemysłem. Klimat dawnej zabudowy ulicznej takich dzielnic zachował się częściowo na terenie Kośminka (ul. Długa, Garbarska, Żelazna) mimo ekspansji współczesnej zabudowy mieszkalnej oraz starych Bronowic (ul. Bronowicka, Skibińska, Biłgorajska, Składowa, Hrubieszowska, Drewniana, Firlejowska) z wąskimi uliczkami w układzie rusztowym i regularnym (pierwotnie) podziale niewielkich działek z niską (do 3. kondygnacji) murowaną zabudową pierzejową. Ich architekturę charakteryzuje niewielka skala i skromny uproszczony wystrój.

Należy podkreślić, że szczególnie wysoka wartość krajobrazowa panoram Lublina wymaga ich szczególnej ochrony w możliwie największym zakresie. Wprowadzanie wielkich kubatur w strefę przedpola zespołu Starego Miasta i zabytkowego Śródmieścia, które można zaobserwować w ostatnim okresie (galeria Tarasy Zamkowe), powinno zostać zahamowane poprzez odpowiednie ustalenia w mpzp, określające strefy widokowe wolne od zabudowy lub limitujące jej wysokość, ujęcie w gminnej ewidencji zabytków lub – optymalnie – poprzez wpis do rejestru zabytków. Dotyczy to również zieleni wysokiej, której nieprzemysłana lokalizacja lub nielimitowany rozrost zakłóca lub eliminuje najważniejsze dukty i powiązania widokowe komponentów kulturowego krajobrazu miasta.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Zespoły urbanistyczno-architektoniczne

Głównym zabytkowym zespołem urbanistycznym Lublina jest zespół Starego Miasta i Śródmieścia obejmujący historyczny obszar miasta w granicach nowożytnych obwarowań powiększony o trzy strefy ochrony widokowej wyznaczone przez drogi obwodowe otaczające centrum - od północy Aleję Solidarności i Tysiąclecia, od wschodu – Aleję Unii Lubelskiej, od południa i zachodu – Aleje Zygmunto-wskie, ul. Piłsudskiego. Strefę widokową stanowi pas ekstensywnie zurbanizowanych dolin rzecznych Bystrzycy i Czechówki. W pierwotnym kształcie zespół ten wpisany został do rejestru zabytków w r. 1967 pod nr. A/153, w rozszerzonym o strefy widokowe - w 1985, a w 2013 r. uzupełniony o omyłkowo pominięty we wcześniejszych wpisach teren przy ul. Rusałka (dec. LWKZ z dn. 18-11-2013).

Zespół ten należy do najcenniejszych pod względem historycznym i urbanistyczno-architektonicznych obiektów zabytkowych w skali kraju ze względu na wybitne walory widokowe historycznej kompozycji Wzgórza Staromiejskiego powiązanej z przekształconym w więzienie zespołem d. zamku królewskiego na Wzgórzu Zamkowym i założeniem klasztornym oo. Misjonarzy na wzgórzu Żmigród po stronie pd. w otoczeniu dawnych przedmieść z zabudową (dalekie i bliskie panoramy), a także na unikatowy - dostosowany do kształtu wzgórza - wachlarzowy układ średniowiecznych ulic z dobrze zachowaną historyczną substancją kamienicznej zabudowy (XVI-XVIII w.) wzbogaconą licznymi obiektami sakralnymi.

Ze względu na rangę historyczną zespołu jego najstarsza część ze Wzgierzem Zamkowym, Staromiejskim i fragmentem Śródmieścia sięgającym Placu Litewskiego (bez placu) została uznana rozporządzeniem Prezydenta RP za Pomnik Historii w 2007 r. Drugim cennym pod względem historycznym i zabytkowym obszarem na terenie miasta jest zespół urbanistyczny wzgórza „Grodzisko” z cmentarzem żydowskim i sąsiadującej z nim Białkowskiej Góry – zespołu osadniczego na dawnym podgrodzium. Dwa pozostałe zespoły to: zespół wzgórza Czwartek – po zmianie numeru rejestru na C/6 traktowany obecnie głównie jako teren cenny pod względem archeologicznym, oraz Plac Litewski wraz z otaczającymi go budynkami jako centralny plac miasta zarówno pod względem przestrzenno-urbanistycznym, jak też historyczno-symbolicznym. Ponadto w ewidencji gminnej miasta znajdują się 23 pomniejszej rangi układy urbanistyczne i ruralistyczne obejmujące enklawy dawnych miasteczek (Głusk, Kazimierz-Piaski) dzielnic (Stare Bronowice, Dziesiąta) i osiedli robotniczych z l. 50. XX w. (ZOR-Tatary, ZOR Bronowice, osiedle Zachód), Dzielnic Uniwersyteckiej nowszych osiedli mieszkaniowych (LSM) oraz układów wsi, które włączone zostały w obszar miejski w okresie powojennym, zachowując w znacznej mierze swój charakterystyczny układ komunikacyjny i charakter zabudowy.

Architektura sakralna

Najcenniejszym zabytkiem sakralnych Lublina jest niewątpliwie gotycka kaplica zamkowa p.w. Trójcy Świętej fundacji Kazimierza Wielkiego, zbudowana w 2 poł. XIV w., pokryta wewnątrz freskami w stylu bizantyjsko-ruskim z 1418 r., stanowiąca istotną część d. założenia zamkowego. Ten niewielki ceglany dwukondygnacyjny kościół z nawą o jednym filarze reprezentuje późniejszą fazę gotyku kazimierzowskiego w niemal oryginalnej wersji, którego, mimo różnic stylowych, doskonałym uzupełnieniem są późniejsze o ok. pół wieku wspomniane freski fundacji króla Władysława Jagiełły.

Najbardziej okazałą świątynią Lublina jest archikatedra p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty – wczesnobarokowy jezuitski kościół z l. 1586-1617, odbudowany po pożarze w poł. XVIII w. jako późnobarokowy z kompletną dekoracją malarską wnętrza i wyposażeniem, będący przykładem barokowego połączenia faz stylowych i rodzajów sztuk w jednorodny organizm. Kościół stanowi monumentalną pd. flankę dla zabudowy Starego Miasta. Z czteroskrzydłowego kolegium Jezuitów, wznoszonego od k. XVI w. do k. XVII w., do dziś zachowało się skrzydło pn. (ob. dom parafialny), natomiast w d. budynku szkoły jezuickiej (1 ćw. XVII w.), odbudowanym po zniszczeniach wojennych, mieści się Archiwum Państwowe. Ważnym, dominującym w skali miasta elementem wysokościowym zespołu stała dawna furta jezuicka, przebudowana na pocz. XIX w. w neogotycką dzwonnice zw. Wieżą Trynitarzką.

Najstarszą lubelską świątynią klaszorną jest pierwotnie gotycki, a po przebudowach renesansowo-barokowy kościół dominikanów p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, wzniesiony z fundacji Kazimierza Wielkiego w 1342 r., być może z wykorzystaniem wcześniejsze budowli sakralnej. Do czasu budowy kościoła Bernardynów w ostatniej ćw. XV w. był największym z lubelskich kościołów, w którym przechowywano relikwie Drzewa Krzyża Świętego. Cennymi w skali kraju zabytkami architektury są dwie jego kaplice: Firlejów (późnorenesansowa) i Tyszkiewiczów (barokowa), służące kolejno jako miejsce depozytu relikwii. Wraz ze wznoszonym w kilku etapach (okres l. 1342 – 1670) klasztorem zajmuje narożny pd.-wsch. kwartał staromiejskiej zabudowy. Ważnym ze względów historycznych i artystycznych jest gotycki kościół p.w. Wniebowzięcia NMP Zwycięskiej w d. zespole klaszornym Brygidek (ob. rektoralny), powstały w l. 1412-1420 (d. klasztor z l. 1432 – 1 poł. XVII w.), wraz z wieżą wodną (XVI w.) i murem obronnym z 2 poł. XVII w.

Najbardziej charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego Lublina jest grupa kościołów w typie lubelskim (tzw. renesans lubelski), do której należą m.in.:

- kościół pobernardyński p.w. Nawrócenia św. Pawła (ob. parafialny w zespole klaszornym), największy (pięcioprzęsłowy) i zarazem jeden z najstarszych kościołów miasta, wzniesiony na „starym” przedmieściu krakowskim, wzniesiony jako późnogotycki w l. 1473-1497, przekształcony po pożarze w renesansowy w l. 1602-1608;
- kościół szpitalny, ob. rektoralny p.w. Ducha Św; pierwotnie gotycki (bud. 1419 r.), przekształcony w renesansową świątynię w l. 1602-1608, po pożarze w l. 1733 odbudowany i poddany częściowej barokizacji.
- kościół szpitalny (ob. rektoralny) p.w. św. Wojciecha 1610-1635, towarzyszący mu szpital św. Łazarza (ob. Dom Rekolekcyjny) wzniesiono w l. 1608 – 1650;
- kościół rektoralny (d. zespół Karmelitanek Bosych, ob. Karmelitów Bosych), p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP, 1636-44. Klasztor powstał w l. 1630-35, z wykorzystaniem obronnego dworu Rafała Leszczyńskiego z l. 1619-22;
- kościół paraf. p.w. Św. Mikołaja z 2 poł. XVI w., przebudowany na renesansowy w l. 1603-1615;
- kościół p.w. św. Agnieszki na Kalinowszczyźnie przy d. klasztorze Augustianów – schyłkowy przykład „renesansu lubelskiego”. (l. 1646-1667)

Do grupy tej należy również lubelska cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego z l. 1607-1633, częściowo przebudowana w l. 30. XIX w. w duchu klasycystycznym i po części kościół bernardynek (ob. Jezuitów), któremu nadano późnobarokowy wyraz stylowy po pożarze w 1768 r.

Późnobarokową, dobrej klasy architekturę reprezentują dwa kościoły na rzucie centralno-podłużnym: d. kościół klaszorny Misjonarzy p.w. Przemienienia Pańskiego z l. 1715-30 na planie krzyża i ośmioboczny kościół p.w. Eliasza Proroka w zespole poklaszornym Karmelitów Trzewickowych z k. l. 30 XVIII w., ukończony w 1742 r. (późniejszy szpital Bonifratrów im. Jana Bożego, ob. szpital), dzieło Pawła A. Fontany. Zbudowany w l. 1726-1733 klaszorny kościół Kapucynów (Krakowskie Przedmieście 42-44) otrzymał formy „klasycystycznej” fazy baroku, o utrwalonym schemacie świątyni „kapucyńskiej” ze skromną bezwieżową fasadą o palladiańskim rodowodzie (arch. Jan Bay).

Do barokowych zabytków sakralnych, mimo kilkakrotnych przekształceń należy również imponujący gmach d. klasztoru Wizytek o planie ściśle zintegrowanym z kościołem, usytuowanym w osi obszernego czworoboku klasztoru o trzech dziedzińcach – po przebudowach na cerkiew i salę widowiskową poddany próbie przywrócenia układu wnętrza w ramach adaptacji na miejskie Centrum Kultury. Architekturę późnej fazy stylu stanisławowskiego o powściągliwych formach klasycystycznych reprezentuje natomiast salowy, jednowieżowy kościół ewangelicko-augsburski zbudowany w l. 1785-1788.

Cmentarze:

Najcenniejszą, wpisaną do rejestru zabytków lubelską nekropolią jest zespół cmentarzy przy ul. Lipowej, założony tuż za ostatnią linią wałów jako katolicki w 1794 r. Z czasem powiększono go o części: ewangelicką (1825), z której w poł. XIX w. wyodrębniono cmentarz prawosławny. W okresie I wojny

światowej od strony zach. dodano cmentarz wojskowy (1915), zaś w l. 20. XX w. powiększony został cmentarz katolicki.

Z trzech istniejących na cmentarzu kaplic wyróżnia się prawosławna p.w. Niewiast Niosących Wonności do Grobu Chrystusa, utrzymana w oficjalnym stylu moskiewskim (1902 -proj. G. G. Artymow). Na cmentarzu znajdują się groby znanych postaci m.in. powstańców styczniowych księdza Piotra Ściegiennego, pisarza Kazimierza Junoszy Szaniawskiego i poety Józefa Czechowicza. Wśród nagrobków nie zabrakło dzieł znanych rzeźbiarzy m.in.: Antoniego Kurzawy, Konstantego Laszczki i Bolesława Syrewicza. Dwie nowsze lubelskie nekropolie są znacznie skromniejsze - cmentarz na Kalinowszczyźnie (ul. Kleeberga) powstał w 1868 r., rzymskokatolicki cmentarz przy ul. Unickiej (właściwie na Bazylianówce) - dopiero w 1932r. Jest on ujęty w ewidencji gminnej m. Lublina, podobnie jak teren historycznego cmentarza unickiego na rogu ulic Unickiej i Walecznych, założonego w k. XVIII w., obecnie użytkowanego w części jako skwer.

Ponadto istnieją w Lublinie dwa częściowo zachowane cmentarze żydowskie, z których starszy na „Grodzisku”, założony został w 1 poł. XVI w., na którym zachował się m.in. najstarszy żydowski nagrobek w Polsce, pochodzący z 1541 r. Nowy, większy kirkut powstał nieopodal w 1829 r. przy ob. ul. Walecznych – przedmiotem ochrony (wpisany do rejestru zabytków) pozostaje tylko jego teren, gdyż wszystkie stelle nagrobne zostały usunięte przez okupanta, być może częściowo użyte do budowy drogi w obozie na Majdanku.

Architektura obronna i wojskowa:

Średniowieczny system obrony Lublina współtworzyły dwa dzieła – królewski zamek na Wzgórzu Zamkowym i mury wokół miasta na Wzgórzu Staromiejskim połączone ze sobą drewnianym pomostem. Głównym i najwcześniejszym z zachowanych obiektów dawnego zamku jest istniejący kamienny donżon z 1 poł. XIII w. (podwyższony na przełomie XIII i XIV w., zwieńczony neogotyckim krenelażem w l. 20. XIX w.) W 2 poł. XIV w. uzupełniony został o obwód murów z basztami i gotycką kaplicę. Drugie dzieło obronne – mury miejskie również powstały w l. 1342-1370. Z nich najlepiej zachowały się dwie bramy - Krakowska (przebudowana w XVI i XVII w.) z fragmentami zrekonstruowanych murów po bokach i (znacznie przebudowana w k. XVIII w.) brama Grodzka, Baszta Półokrągła (rekonstrukcja dachu) oraz częściowo zrekonstruowana Baszta Okrągła. Pozostałości baszty i murów zawiera budynek d. mansjonarii przy Placu Po Farze, podziemia klasztoru dominikanów oraz kamienica nr 20 przy ul. Jezuickiej. Z fortyfikacji nowożytnych szczerunkowo zachowały się tylko fragmenty trzech nowożytnych bastionów (2 poł. XVII w.) ostatniej linii wałów na wysokości ul. Lipowej i narożny powyżej ul. Lubomelskiej. Zachowanych jest ponadto (ujęte w GEZ) kilkanaście d. rosyjskich murowanych budynków koszarowych tzw. Obozu Zachodniego i Południowego o różnym stopniu przekształceń, stanowiących względnie kompletny zespół zabudowy charakterystyczny dla przełomu wieków XIX/XX.

Obiektami wojskowymi są również dwa zespoły betonowych poniemieckich schronów wartowniczych z okresu II wojny światowej: pięć schronów przy cukrowni (ul. Krochmalna – w Rej. Zab.) i 8 schronów przy dworcu kolejowym (w GEZ), a także zespół murowanych budynków koszar rosyjskich tzw. Obozu Zachodniego przy Alei Kraśnickiej (w GEZ).

Najstarszymi lubelskimi koszarami zw. „świętokrzyskimi”, powstałymi z rozbudowy dawnego zespołu klasztornego dominikanów-obszerników przy kościele św. Krzyża na przełomie XVIII/XIX w., są zabudowania KUL przy Al. Racławickich (GEZ). Przy tych koszarach jako prochownia funkcjonował w pocz. XIX w. murowany budynek d. szubienicy miejskiej zw. „Domkiem Kata” (ul. Długosza – wpisany do rejestru zabytków).

Budynki użyteczności publicznej:

Do grupy budynków użyteczności publicznej, liczącej ponad 20 obiektów wpisanych do rejestru zabytków należą dwa budynki ratuszów - Starego, pełniącego również funkcję Trybunału Koronnego, oraz Nowego – powstałego na pocz. XIX w. z przebudowy kościoła karmelitów bosych. Gmach Trybunału Koronnego - Starego Ratusza, jest czołowym obiektem w tej grupie zabytków – jego najstarsza część powstała w k. XIV w. Obecny, klasycystyczny wygląd nadała mu przebudowa Merliniego z l. 80. XVIII w. Zabytkową i artystyczną wartość budynku podnoszą dekoracje malarskie wnętrza. W l. ćw. XIX w. na ruinach królewskiego zamku wzniesiono dwa skrzydła nowego więzienia w neogotyckiej szacie architektonicznej, pełniącego tę funkcję do 1954 r. (po rozbudowie siedziba Muzeum Lubelskiego). Okazałymi gmachami administracji gubernialnej był przebudowany w l. 30. na siedzibę Rządu Gubernialnego Lubelskiego d. budynek Komisji Województwa Lubelskiego (wcześniej pałac Lubomirskich-Sanguszków) i nowy pałac Rządu Gubernialnego z l. 1859-1862 i eklektyczny budynek Sądu Okręgowego z l. 1892-95). Nowszym obiektem tej grupy jest gmach d. Izby Skarbowej (ob. Urząd Wojewódzki) z l. 20. XX w. Do grupy obiektów bankowych należą późnoklasycystyczny gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z l. 1873-1876 (ob. frontowy budynek

Sądu Wojewódzkiego), neobarokowej Kasy Przemysłowców (1899-1900 - ob. Grand Hotel), rosyjski Bank Państwa (1914 r.) i dwa modernistyczne banki z l. 30. XX w. - Bank Gospodarstwa Krajowego (Krakowskie Przedmieście 64) i przy ul. Szopena 6. Budowlą w istotny sposób określającą charakter przestrzeni Śródmieścia jest usytuowany na rogu Krakowskiego Przedmieścia i Placu Litewskiego duży neorenesansowy Hotel Europa (niegdyś Europejski) (1865-1867). Dawnym budynkiem hotelowym (Hotel Polski) jest także narożna kamienica przy ul. Kapucyńskiej 6 (wpisany do rejestru zabytków) o zachowanym korytarzowym układem wnętrza, nadbudowana w okresie międzywojennym i zaadaptowana na szkołę im. Unii Lubelskiej. Jednakże najstarszym (l. 30. XIX w.) i dość dobrze zachowanym obiektem tego typu jest klasycystyczny zajazd ze stanem zw. Czerwoną Karczmą przy trakcie na Łęczną (ul. Turystyczna 2). Do zabytkowych obiektów (GEZ) zalicza się dwukrotnie przebudowywany budynek dworca Kolei Nadwiślańskiej, powstały w l. 1875-7 (w 1893, przekształcony w „stylu narodowym” w 1924 r. i zmodernizowany w r. 2004).

Ważną kategorię gmachów publicznych uzupełniają szkoły – Szkoła Wojewódzka Lubelska (gimnazjum gubernialne - 1859), ufundowana przez Vetterów Szkoła Handlowa (1907), Szkoła Lubelska im. Stefana Batorego (1910-1911), Jeszywas Chachmej – szkoła rabinacka (1930) a także gmachy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – utworzonego w 1918 r. w murach przebudowanych w l. 20. XX w. d. koszar (GEZ) i monumentalny budynek Instytutu Misyjnego „Bobolanum” (1922-1923 - ob. szpital wojskowy) (GEZ). Z dwóch zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków) gmachów teatrów Starego i Miejskiego (im. Osterwy) niewielki Teatr Stary, włączony w tkankę Starego Miasta, reprezentuje styl skromnej, lokalnej wersji klasycyzmu (l. 20 XIX w.), natomiast znacznie większy, godny stolicy guberni Teatr Wielki (z 1886 r. - ob. im. J. Osterwy) utrzymany jest w nawiązującym do baroku stylu eklektycznym, obecnym również w zachowanym wystroju wnętrza (w tym widowni). Zabytkowym gmachem (wpisany do rejestru zabytków) jest również monumentalny Dom Żołnierza, zbudowany w l. 1924-1927 dla weteranów wojskowych. Jego zewnętrzna architektura nawiązuje do form klasycystycznych, wewnątrz zaś - z salą główną do ćwiczeń gimnastycznych, wtórnie przebudowaną na widowiskową - zapowiada formy modernistyczne.

Najstarszym zachowanym budynkiem szpitalnym jest zbudowany na wzór klasztoru z wirydarzem i dwoma alkierzowymi ryzalitami d. przytułek św. Łazarza przy kościele św. Wojciecha na Podwalu (l. 30. XVII w.) przekazany w 2 poł. XVIII w. Siostrze Miłosierdzia (Szarytkom). Historycznymi szpitalami, działającymi od 1 ćw. pocz. XIX w. są również dwa dawne klasztory: Karmelitanek Bosych (ul. Staszica 16), do którego przeniesione zostały Szarytki i budynek d. klasztoru Karmelitów Trzewickowych w którym osadzony został szpitalny zakon bonifratrów. Fundacją Vetterów z 1906 r. jest neobarokowy budynek szpitala dla dzieci przy ul. Staszica 11 (wpisany do rejestru zabytków). Istnieje też budynek szpitala społeczności żydowskiej zbudowany w 1886 r. przy ul. Lubartowskiej 83 (GEZ).

Parki i ogrody:

Miasto dzięki swemu położeniu na wzniesieniach, pociętych dolinami rzecznyymi, miało dogodne warunki do tworzenia zielonych enklaw. Początkowo znajdowały się one przy królewskim zamku, klasztorach, szlacheckich pałacach i dworach oraz okolicznych folwarkach. Pomijając nieudaną próbę utworzenia publicznego parku nad Czechówką z l. 20 XIX w. pierwszym lubelskim i jednym z pierwszych parków publicznych w Polsce był zaprojektowany w 1837 r. w stylu ogrodów krajobrazowych przez miejscowego architekta Feliksa Bieczyńskiego „Ogród Saski”, zlokalizowany tuż za linią ostatniego wału. Skromniejszym założeniem był park na Bronowicach (1875), przeznaczony dla ludności przedmieścia Bronowice (oba parki wpisane do rejestru zabytków). Założony w l. 50. XX w. w dolinie Bystrzycy Park Ludowy oparto na nawiązującym do barokowych francuskich założeń „surrealistycznym” osiowym schemacie, zniszczonym w l. 90. XX w. przez przekształcenie części parku w teren Targów Lubelskich.

Architektura rezydencjonalna:

Lublin jako miasto królewskie było siedzibą kasztelana, a od utworzenia województwa lubelskiego również wojewody, rezydujących na zamku, lecz także wznoszących prywatne siedziby w bliskości miasta (dwory Marka Sobieskiego i Rafała Leszczyńskiego), zaś następstwem utworzenia w Lublinie Trybunału Koronnego była budowa stosunkowo licznych siedzib magnackich i szlacheckich: Firlejów (Lubomirskich), Słupeckich (Tarłów), Suchorabskich (Lubienieckich) na bliskich przedmieściach miasta, które, mimo późniejszych przekształceń i zmian funkcji, w znacznej mierze utrzymały swój charakter m.in: pałac Lubomirskich zw. Radziwiłłowskim, później Sanguszków, siedziba Komisji Wojewódzkiej i Gubernatora), pałac Czartoryskich (później fabryka tabaki, ob. siedziba Lubelskiego Towarzystwa Naukowego) oraz pałac Potockich (zw. Starym Kryminałem), Dzięki swemu eksponowanemu położeniu współtworzą one urbanistyczny krajobraz historycznego centrum Lublina – w tym ob. Placu Litewskiego. Odnotowania godny

jest również zespół rezydencjonalny lubelskiego arcybiskupa (2 ćw. XIX w.), powstały na Podwalu z przebudowy dwóch starszych dworów, pochodzących z 1 poł. XVII w. i 2 poł. XVIII w. Wszystkie dawne obiekty rezydencjonalne w większości utraciły swą pierwotną funkcję. Zostały przekształcone, niekiedy wielokrotnie i większości pozbawione dawnego wystroju, w znacznej mierze zachowały układy wnętrz, z których na kamienice przebudowano kilka pomniejszych dworów, wzniesionych na tzw. Korcach, zaś duży dwór Lubienieckich na Żmigrodzie został wchłonięty przez późniejszy klasztor misjonarzy (ob. Seminarium Duchowne), a nieukończony dwór Rafała Leszczyńskiego z 1. ćw. XVII w. przebudowano na pierwszy z klasztorów Karmelitanek Bosych. Dalej położone dwory - na Bielszczyźnie (2 ćw. XVII w.), na Sławinie (obecny z pocz. XX w.), Sławinku (Kościuszków z k. XVIII w). Pozostałe dwory powstały w dalszej okolicy miasta (ob. w granicach administracyjnych) - w Abramowicach (2 ćw. XIX w.), Felinie (ok. 1860), zamek w Jakubowicach Murowanych, XVII w. - znacznym stopniu zrekonstruowany). Ponadto na terenie miasta znajdują się dwa translokowane dworki drewniane: w Muzeum Wsi Lubelskiej barokowy dwór z Żyrzyna (2 poł. XVIII w.) i skromny dworek Polów, przeniesiony na ul. Kalinowszczyzna z pobliskiej Firlejowszczyzny.

Budynki mieszkalne (kamienice i domy)

Głównym zbiorem najcenniejszej zabudowy mieszkalnej jest Stare Miasto liczące 66 najstarszych kamienic wpisanych do rej. zabytków. Wraz z kamienicami ujętymi w ewidencji gminnej tworzą one zwarty zespół zabudowy, datującej się w większości od 1 poł. XVI w., przekształcanej wielokrotnie w trakcie przebudów w 1 ćw. XVII w, pocz. XIX w., w ostatniej ćw. XIX w., w 1954 r. (elewacje) i w ostatnich dekadach XX w. i współcześnie (głównie adaptacje). Znaczna część z nich w kwartale ulic Grodzka, Archidiakońska, Złota, Rynek po kompleksowych remontach w latach w l. 70. i 80. XX w. „zyskała” na wartości, dzięki odkryciom historycznego wystroju malarskiego i jego konserwacji. W obrębie Śródmieścia najbardziej wartościowy zespół kamienic znajduje się przy ul. Krakowskie Przedmieście ze starszymi, mniejszymi kamienicami przy „wąskim” odcinku ulicy i większymi z przełomu XIX/XX w. przy dalszym jej odcinku. Pozostała część zabytkowych kamienic, pochodzących głównie z ostatniej ćw. XIX i pierwszej dekady XX w. znajduje się przy ulicach Królewskiej, Narutowicza, Lubartowskiej, Zamojskiej, 3. Maja, Okopowej, Chopina i Sądowej. Uzupełnia je nieco mniej artystycznie wartościowa, lecz cenna jako element zespołu urbanistycznego zabudowa kamieniczna ulic Staszica, Zielonej, Peowiaków, Kościuszki, Kołłątaja, Niecałej i Wieniawskiej. Pojedyncze domy i nieliczne wille stoją głównie przy ulicy 3. Maja (willa z 1880 r. dr. Biernackiego), Niecałej (nr 5 – XIX/XX w.) Ogrodowej (z okresu międzywojennego - nr 4, 6, 15a) i Spokojnej (nr 7 -1925 r., nr 13 – 1926 r.).

Do nowszej, charakterystycznej dla l. 30. XX w modernistycznej architektury mieszkaniowej należą ciągi zwartej zabudowy kamienicznej przy ulicach Chopina, Marii Curie-Skłodowskiej i Obrońców Pokoju (w GEZ). Przeważało symetryczne, lustrzane rozplanowanie mieszkań z osiowo umieszczonym wejściem i klatką schodową od frontu. Do nietuzinkowych architektonicznie budynków modernistycznych okresu należy narożny dom spółdzielni Jedność przy ul Chopina 22 z tradycyjnie usytuowanym wejściem w narożniku i okrągłą klatką schodową na osi diagonalnej. Reprezentantem modnego w l. 30. XX w. „stylu okrętowego” z podkreślonymi horyzontalnymi podziałami elewacji i zaokrąglonymi i galeriami na narożnikach jest dom przy ul. Krótkiej 4. Najnowszym zespołem zabudowy objętym ograniczoną formą ochrony (GEZ) jest wzniesione na wzniesieniu w poł. l. 60. XX w. osiedle im. J. Słowackiego o obrzeżnym pasmowym układzie zabudowy wielorodzinnej.

Zabytki przemysłu i techniki:

Położony w centrum rolniczego regionu Lublin miał dobre warunki do rozwoju przemysłu rolniczego, dlatego pierwszymi zakładami o charakterze przemysłowym były młyny, browary, fabryki maszyn rolniczych, wytwórnie tabaki oraz garbarnie. Po dość licznej grupie dawnych zakładów i przetwórci pozostała niewielka ich część, z której zaledwie kilka obiektów i zespołów zostało uznanych za zabytki, a nieco większa ich liczba znalazła się w gminnej ewidencji. Do zabytków wpisanych do rejestru zalicza się browar Vetterów, urządzony w poł. XIX w., w murach d. kościoła i klasztoru Reformatów (z l. 1673-1674), oraz zespół budynków d. cukrowni „Lublin”, powstałej w 1895 r., zlikwidowanej w l. 90 XX w. Z całego kompleksu zabudowy ocalono przed rozbiórką 9 obiektów objętych rejestrem zabytków, w tym budynek produkcyjny (rafineria) i dwa magazynowe) oraz kilka budynków towarzyszących (budynek zarządu, willa zarządcy z ogrodem, dwa domy pracownicze, szkoła). W całości (11 obiektów) wpisany do rejestru został zespół fabryki maszyn rolniczych M Wolski i Ska składający się z jedenastu budynków przy ul. 1-Maja i Wolskiej, w tym secesyjna hala odlewni, zaadaptowana obecnie na supermarket. Do zabytków wpisanych do rejestru należy również wieża ciśnień d. fabryki „Eternit” przy ul. Firlejowskiej, bez towarzyszących jej przekształconych budynków poprodukcyjnych i magazynowych, będących w GEZ. Dominujący w zabudowie ul. Misjonarskiej duży budynek d. słodowni

Vetterów (budowany ok., r. 1846, rozbud. w 1899 r.) jest obecnie opuszczony (GEZ). Zbudowany na miejscu XVI-wiecznego młyna przy pn. jazie na Stawie Wielkim młyn braci Krausse swój obecny kształt uzyskał w l. 1880-1908 (GEZ). Należy ob. do przedsiębiorstwa Lubella SA, użytkującego również duży zespół budynków przedwojennych wojskowych zakładów zbożowych przy ul. Wrotkowskiej (GEZ). Niewielką pozostałością dużego niegdyś kompleksu fabryki wag Wilhelma Hessa, funkcjonującej od 1879 r. przy ul. Lubartowskiej jest 6 obiektów (w GEZ). Z wytwórni samolotów Plagego i Laškiewicza (później LWS) na Majdanie Tatarskim, pierwszego w okresie międzywojennym producenta samolotów wojskowych, zachował się tylko jeden hangar lotniczy przy ul. Wrońskiej (wpisany do rejestru zabytków). Niezwykle ważnym dla miasta zabytkiem techniki jest uznawany jako pierwszy⁵² żelbetowy most na Bystrzycy z 1909 r. (w ciągu ul. Zamojskiej – wpisany do rejestru zabytków) proj. inż. M. Lutosławskiego. Mimo pionierskiej konstrukcji most ten trzymał neogotycką szatę architektoniczną z motywami odlewanymi z betonu maswerków w balustradzie i pinakli (arch. Jan Heurich).

5.2.4. Zabytki ruchome

Wg danych WUOZ w 2013 r. na terenie Lublina w 15 kościołach katolickich, dwóch cerkwiach prawosławnych znajdowało się 2 348 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków⁵³. Wśród nich zdecydowanie przeważają obiekty stanowiące wyposażenie kościołów: ołtarze z elementami wystroju snycerskiego, ambony, konfesjonały, stalle, rzeźby, obrazy, polichromie, naczynia i sprzęty liturgiczne, sztukaterie, szaty liturgiczne, instrumenty itp. Należy jednak podkreślić, że w zasadzie wszystkie świątynie mają w pełni zinwentaryzowane wyposażenie, można zatem założyć, iż z czasem zasób ten w niewielkim tylko stopniu ulegnie jeszcze powiększeniu. Są to stosunkowo nieliczne zabytki z okresu późnego renesansu, manieryzmu, głównie ołtarze (k. XVI, 1 poł. XVII w. - zespół ołtarzy z kaplicy zamkowej, ob. w kościele św. Wojciecha, ikonostas w cerkwi katedralnej) baroku (ołtarz główny w kościele pojezuickim z 1. poł. XVII w.), przeważa jednak wyposażenie z okresu późnego baroku (l. 20. do 60. XVIII w.) w postaci architektonicznych zespołów ołtarzowych z rokokową rzeźbą (w kościołach misjonarzy, bernardynów, dominikanów, Św. Ducha – pochodzących głównie z warsztatu puławskiego) i wyjątkowym na tym terenie zespołem ołtarzy murowanych (sttukowych) z 2 poł. wieku w kościele jezuitów (archikatedrze). Najstarszym jednak obiektem wyposażenia jest gotycka brązowa chrzcielnica z pocz. XV w., pochodząca z nieistniejącej fary. Prócz figur ołtarzowych rzeźbę figuralną reprezentuje podwójny renesansowy nagrobek w kaplicy Firlejów kościele dominikanów (2. poł. XVI w.), płyta z figurą nieznanego mężczyzny w samym kościele (1 ćw. XVII w.), i podobna płyta (2. poł. XVI w.) w kościele pobernardyńskim. Poza znanymi freskami z kaplicy zamkowej do wartościowych zabytków malarstwa ściennego należą: fragmentarycznie zachowana dekoracja malarska w kościele pobrygidzkowskim (2 poł. XV w.), relikty figuralnej gotycko-renesansowej polichromii w parterze kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) z 2. ćw. XVI w. i o pół wieku późniejsza, renesansowa polichromia w tzw. winiarni w suterenie tejże kamienicy. Wczesny barok reprezentuje monumentalny fresk z Sądem Ostatecznym w czaszy kopuły kaplicy Tyszkiewiczów przy kościele dominikanów i zachowane we fragmencie malowidło na sklepieniu prezbiterium. Późnobarokowym, znakomicie zachowanym dziełem z 1758 r. jest iluzjonistyczna polichromia Józefa Meyera, pokrywająca całe wnętrze kościoła pojezuickiego, współtworząca wraz architekturą świątyni i jej wyposażeniem zintegrowane pod względem stylistycznym i treściowym dzieło sztuki - rodzaj sakralnego „Gesamtkunstwerku”.

Znacznie skromniej reprezentowany jest wystrój i wyposażenie lubelskich pałaców i budynków publicznych, w większości zrabowane, gruntownie przekształcone w wyniku przebudów lub bezmyślnie usunięte w trakcie remontów. Nieco lepiej prezentuje się zbiór wyposażenia kilkunastu staromiejskich kamienic, w których odkryto i zakonserwowano m.in. renesansowe stropy i fragmenty wystroju malarskiego (kamienice Rynek 6, 8, 12, Grodzka 3-5, 11, Złota 2 (2 poł. XVIII w.), a także kamienic czynszowych w obrębie Śródmieścia i budynków użyteczności publicznej - Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i d. Kasy Przemysłowców (plafon klaki schodowej).

Niemal w całości ochroną w formie rejestru zabytków ruchomych objęte są cenne nagrobki znajdujące się na terenie lubelskich cmentarzy. Zabytki ruchome w rękach prywatnych to przede wszystkim zabytki

⁵² W rzeczywistości nieco wcześniejszym (z 1908 r.) żelbetowym mostem systemu Hennebique'a jest drugi, mniej znany lubelski most Lutosławskiego na Bystrzycy w ciągu ulicy Kalinowszczyzna.

⁵³ Wg szczegółowego zestawienia z 1999 r. z rozbiciem na poszczególne kościoły w lubelskich katolickich kościołach i klasztorach znajdowało się 2512 zabytkowych obiektów ruchomych, 130 w kościele ewangelickim, 239 w cerkwi katedralnej, 39 w cerkwi cmentarnej i 31 w kościele mariawitów (starokatolickim). Źródło: M. Stasiak. dz. cyt.

techniki: samochody, motocykle i maszyny. Informacje dotyczące zbiorów malarstwa lub numizmatyki i przedmiotów kolekcjonerskich z rzadka ujawniane są przez właścicieli organom ochrony zabytków - dochodzi do tego najczęściej w ramach starań o ich wywóz z kraju. [-] Jednym z większych zbiorów malarstwa była kolekcja prof. Krwawicza wywieziona pod k. XX w. z Lublina przez spadkobierców. Osobną ochroną wynikającą z zapisów ustawowych objęte są zasoby muzealne, biblioteczne i archiwalne, dla których prowadzone są odpowiednie inwentarze, jednakże oficjalne statystyki dot. stanu posiadania nie są publikowane.

5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych

Pośród licznych placówek muzealnych na terenie Lublina wyróżnia się Muzeum Lubelskie, działające od 1957 r. w murach Zamku wybudowanego w l. 1824-26 z przeznaczeniem na więzienie. Głównym „eksponatem” muzeum o wyjątkowej wartości są unikatowe freski w kaplicy zamkowej (ukończ. w 1418 r.) W zbiorach muzealnych szczególnie wysoki poziom reprezentuje galeria malarstwa polskiego z końca XIX i pocz. XX w., z dziełami m.in. Matejki (Unia Lubelska – depozyt Muz. Narodowego), Malczewskiego, Boznańskiej i Wyczółkowskiego. Ponadto zawiera zbiory archeologiczne, numizmatyczne, militariów, rzemiosła artystycznego (meblarstwo, ceramika, konwisarstwo) i etnograficzne. Osobna ekspozycja w podległym ML Muzeum Historii Miasta Lublina (w Bramie Krakowskiej) obejmuje artefakty związane z materialną przeszłością miasta, jego ikonografią i ważnymi postaciami z jego przeszłości.

Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej, mieszczące się w Wieży Trynitarskiej eksponuje zbiory muzealne tworzą sakralne rzeźba i malarstwo przeniesione z kościołów diecezji lubelskiej, zaś w samej katedrze eksponowane są naczynia i szaty liturgiczne, a także zbiór ubiorów wydobytych z krypt. Niewielką wystawę wyposażenia liturgicznego prezentuje lokalne muzeum klasztorne u dominikanów.

Muzeum Wsi Lubelskiej usytuowane nieco na uboczu z racji rozległych terenów jakie zajmuje, to przede wszystkim skupisko translokowanego zabytkowego drewnianego budownictwa ludowego, ale także budowli typowych dla regionu np. dworu, kościoła i plebanii. Osobne miejsce wygospodarowano dla Miasteczka Prowincjonalnego, które dzięki przeniesionym i odtworzonym budynkom odzwierciedla charakter niewielkiego miasta Lubelszczyzny.

Tragiczną kartę w dziejach Lublina ukazuje Państwowe Muzeum na Majdanku powstałe na terenie niemieckiego obozu koncentracyjnego, miejsce mordu 80 tysięcy więźniów różnej narodowości, oraz Muzeum Martyrologii „Dom pod Zegarem” przy ul. Radziszewskiego.

5.2.6. Dziedzictwo archeologiczne Lublina

Teren Lublina i najbliższych jego okolic zasiedlony był już w pradziejach. Najstarsze fazy osadnicze uchwytne są w materiale zabytkowym rejestrowanym w wyniku przypadkowych lub amatorskich poszukiwań, a przede wszystkim badań archeologicznych: powierzchniowych, wykopaliskowych i nadzorów.

Pierwsze ślady ludzkiej penetracji na interesującym nas terenie, należy łączyć z *Homo sapien sapiens* i odnieść do paleolitu górnego, tj. ok. 40-35 tys. lat temu. Prawdopodobnie efektem posługiwania się w tym czasie nietrwałym orężem jakimi były drewniane groty oszczepów, są znaleziska megafauny, odkryte na terenie miasta: szczątki mamuta i zęby nosorożca arktycznego na terenie Starego Miasta w pobliżu kościoła Dominikanów, siekacze mamuta lub słonia na terenie dzielnicy Rury i na Wiktorynie, uzębienie oraz fragmenty czaszki, żeber i ciosów mamuta w obrębie wyrobiska cegielni na Lemszczyźnie oraz przy budowie Zalewu Zemborzycyckiego. Najstarsze, potwierdzone archeologicznie, osadnictwo na terenie Lublina należy wiązać ze schyłkowym plejstoceniem, tj. 12-10,3 tys. lat temu, kiedy obszary Niżu środkowoeuropejskiego przeżywały wręcz „inwazję” łowców reniferów. Stanowiska z tego okresu tworzą wyraźne zgrupowania w trzech rejonach strefy nadzalewowej Bystrzycy i jej dopływów: Nędznicy, Czerniejówki i Ciemięgi. Największe z nich położone jest w południowej części Lublina (Zemborzycy, Dąbrowa) oraz w sąsiednich Nowinach, Prawiednikach i Krężnicy Jarej. Kolejne skupisko, w postaci obozowiska i pojedynczych śladów osadnictwa, lokalizuje się przy ujściu Czerniejówki do Bystrzycy, na terenie dzielnicy Piaski (rejon Placu Bychawskiego). Trzecie ze skupisk położone jest na południowych stokach dolnej Ciemięgi, tuż za północną granicą miasta. Najliczniejsze ślady osadnictwa z tego okresu, wyłącznie w postaci zabytków krzemiennych, zebrano na wydmach w Krężnicy Jarej, Lublinie-Piaskach, Lublinie-Zemborzycach, pomiędzy Nowinami i Zemborzycami oraz Zemborzycami i Prawiednikami. Łączone są z kulturą świderską.

W okresie mezolitu (ok. 8300 do 3000 lat p.n.e.) osadnictwo na terenie Lublina i w najbliższych okolicach zajmuje identyczne tereny jak w okresie paleolitu schyłkowego. Najlepiej rozpoznana archeologicznie ekumena z tego okresu to rejon ujścia Nędznicy do doliny Bystrzycy, obejmujący stanowiska w rejonie Krężnicy Jarej, Zemborzycy, Nowin. W pozyskanych zabytkach krzemiennych, przeważnie w postaci mikrolitycznych ostrzy o kształtach geometrycznych, które były formami przewodnimi tego okresu

wyróżniają się zbiory mające swoje odpowiedniki w zespołach kultury komornickiej fazy borealnej, zebrane z wydm na trasie Zemborzyce-Prawiedniki oraz na stan. 28 w Kośminku. Wśród innych materiałów stwierdzono również pozostałości osadnictwa kultury janisławickiej (Nowiny-Zemborzyce, Lublin-Zemborzyce).

U schyłku 6 tys. p.n.e, co wiąże się z początkami neolitu na ziemiach polskich, dotarła na teren dzisiejszej Lubelszczyzny z południa lub południowego zachodu, pierwsza fala ludności, utożsamiana z kulturą ceramiki wstęgowej rytej, która przyniosła umiejętności uprawy ziemi i hodowli zwierząt. Na terenie Lublina nie odkryto dotąd śladów z tego okresu. Czytelna jest natomiast obecność kolejnej fali społeczności pochodzenia południowego – kultury malickiej (dzielnica Sławinek, teren Ogrodu Botanicznego, Dąbrowa). Z kolejnymi osadnikami z południa, określonymi jako kultura lubelsko-wołyńska, łączyć należy relikty dwóch grobów odkrytych na Wzgórzu Zamkowym pod północnym skrzydłem zamku, z których wyróżniał się obiekt zawierający 13 naczyń. Najliczniej na terenie Lublina ze społeczności neolitycznych reprezentowana jest kultura pucharów lejkowatych. Stanowiska tej kultury ciągle rejestrowane są na terenie miasta i jego okolic, ale tylko nieliczne były badane wykopaliskowo. Do grupy pierwszoplanowych stanowisk należą: kompleks osadniczy (osada i cmentarzysko) na Sławinku oraz osady na Wzgórzu Staromiejskim, wydmach w dolinie Bystrzycy w Dąbrowie. Kilka innych ważnych stanowisk z tego okresu to: osady na Wzgórzu Zamkowym, Czwartku, Borze – ob. Lublin Zemborzyce Bór. Niewątpliwie wyjątkowym stanowiskiem jest kompleks osadniczy na Sławinku (stan. 47 i 48), zlokalizowany przy ul. Willowej i Północnej. Badania archeologiczne prowadzone tam przez 11 sezonów ujawniły zespół grobowców megalitycznych - tzw. megadendronów (ok. 3 tys. lat p. n. e.), założonych na planie wydłużonego trapezu wyznaczonego przez drewniane palisady, które posiadały długość od 14 do 37 m i do ok. 9 m szerokości u podstawy. W ich wnętrzach odkryto nieliczne pochówki szkieletowe. W najbardziej okazałym grobowcu nr I pochowany był mężczyzna w wieku 20-40 lat, któremu towarzyszyły dwie kobiety w wieku 30 i 70-80 lat. Wyposażenie stanowiły naczynia gliniane oraz, w jednym przypadku retuszowany wiór krzemienisty. Na Sławinku znajduje się również rozległa osada związana z kulturą pucharów lejkowatych, na której odkryto kilka obiektów ziemnych, w tym jeden o charakterze mieszkalnym (półziemianka z paleniskiem), a także ziemiankę z pochówkiem ludzkim. Podobną osadę, z grobem szkieletowym założonym w jej obrębie, zidentyfikowano na Wzgórzu Staromiejskim. Z innych osad tej kultury znamy rzadkie przedmioty sztuki figuralnej wykonane z gliny w postaci: uch w kształcie główki barana, miniaturowych toporków, figurki antropomorficznej (kobiety?) z Krężnicy Jarej, Wzgórza Staromiejskiego i Dąbrowy. Unikatowe na skalę ogólnopolską jest gliniane ucho naczynia w kształcie figurki wyobrażającej zaprzęg wołów w jarzmie, znalezione na osadzie w Krężnicy Jarej. Do ciekawych znalezisk należy zespół pięciu naczyń glinianych uważanych za skarb wotywny, znaleziony w Jakubowicach Murowanych. Osadnictwo kolejnej grupy osadników, zwanej kulturą amfor kulistych, przeważnie pokrywało się z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych, jest jednak mniej intensywne. Znany je przeważnie z pojedynczych znalezisk, głównie fragmentów ceramiki (m.in. Sławinek), rzadko osadowych (Dąbrowa, Jakubowice Konińskie, Sadurki) i dwóch pochówków (Wzgórze Czwartek i Podzamcze). Schyłek neolitu związany jest z kulturą ceramiki sznurowej. Groby płaskie z tego okresu (tzw. grupy sandomierskiej) i zarazem jedyne na wschód od Wisły, znaleziono na wymienianym już stanowisku na Sławinku, natomiast pojedyncze pochówki na terenie dzielnicy Rury Jezuickie (ul. Głęboka – rejon dawnej cegielni). Prawdopodobnie odmienny w konstrukcji grób (podkurhanowy) odkryty został w miejscu nowożytnego mogiły na terenie Ogrodu Saskiego. Stanowiska „sznurowe” o charakterze osadowym spotykamy natomiast głównie w okolicach źródeł Czechówki. Relikty osadnictwa z tego okresu o bliżej nieokreślonym charakterze, zarejestrowano również na ulicy Krochmalnej i na terenie Abramowic Prywatnych.

Z wczesnej epoki brązu na terenie Lublina zidentyfikowano kilkadziesiąt punktów osadniczych, które najpewniej w całości należy łączyć z kulturą mierzanowicką. Są to przeważnie znaleziska luźne wyrobów krzemienistych, ale także ułamki naczyń pochodzące ze Wzgórza Staromiejskiego oraz część jamy z fragmentami naczynia odkrytej na Wzgórzu „Czwartek”. Z kolejnej fazy epoki brązu pochodzą znaleziska kultury trzcinieckiej, wyłącznie w postaci fragmentów ceramiki (Sławinek, Stare Miasto) i badanego wykopaliskowo w 1962 i 1974 r. cmentarzyska kurhanowego w Lesie Dąbrowa (3 kopce, przy czym badaniami objęto jeden kurhan, w którym zarejestrowano ciepłopalny pochówek warstwowy podkurhanowy). Kultura łużycka reprezentowana jest przez liczne punkty osadnicze skupione u źródeł Ciemięgi, w dolnym jej biegu i przy ujściu do Bystrzycy. Skupiska osadnicze zauważono także w rejonie źródeł Czechówki, na stokach doliny Nędzniczy oraz w dolinie Bystrzycy. Są to przeważnie pojedyncze znaleziska (Kalinowszczyzna, Krężnica Jara, Sławinek, Zemborzyce Kościelne), rzadziej relikty osad stałych (Jakubowice Konińskie, Krężnica Jara). Na uwagę natomiast zasługuje jedyne w tym rejonie cmentarzysko birytualne w Jakubowicach Murowanych, datowane na okres halsztacki tej kultury, na którym odkryto 10 ciepłopalnych grobów płaskich typu jamowego o drewniano-glinianej konstrukcji, w których pochowanych było od jednego do kilku zmarłych.

W epoce żelaza miejsce kultury łużyckiej zajęli osadnicy kultury pomorskiej, którzy przybyli na Lubelszczyznę z Mazowsza. Odnotowano jedynie pojedyncze ślady ich obecności na terenie dzisiejszego Lublina (w dolinie i w okolicach źródeł rzeki Czechówki, na jednym z cypli na zachód od Wzgórza Czwartek). Z dziedzina Gimnazjum im. Zamoyskich pochodzi brązowa moneta wyemitowana w nadczarnomorskiej kolonii greckiej Pantikapaion, która jest jednocześnie najstarszym znaleziskiem numizmatycznym z Lublina, datowana na IV w. p.n.e. Słabo reprezentowana w materiale archeologicznym jest również kultura przeworska, znana z pojedynczych znalezisk fragmentów naczyń glinianych (Czechów, Stare Miasto, Dąbrowa), fibul (Dąbrowa) i monet: tetradrachmy partyjskiej Mitrydatesa z II-I w. p. n. e. - znalezionej na terenie Zemborzyc; pochodzących z naszej ery denarów: Trajana – znalezisko z Jakubowic Konińskich oraz Antoniusa Piusa – wyłowionego z dna Bystrzycy; sestera Faustyny Młodszej – znalezionej w Zemborzycach. Inne znaleziska monet pochodzą m.in. z terenu Ogrodu Saskiego, ul. Narutowicza i Radziszewskiego.

W okresie od początków naszej ery do ok. poł. II w. następuje załamanie osadnictwa kultury przeworskiej, spowodowanej ekspansją z północy ludności kultury wielbarskiej. Jej ślady znamy z wielkich cmentarzyk, zlokalizowanych niestety poza interesującym nas terenem. W Lublinie natomiast, odkryto przy ul. Lipowej na pocz. XX w., grób tej kultury z wyposażeniem w postaci dwóch naczyń oraz żelaznych elementów pasa (okucie i zdobiona klamerka).

Z okresu wędrówek ludów (2 poł. V w.) pochodzi jedynie brązowe okucie pasa wykonane w stylu późnoawarskim, które znaleziono w trakcie prac wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Dąbrowie.

W okresie od VI do poł. X w. nastąpiła intensyfikacja osadnictwa co ma już związek z napływem ludności słowiańskiej, która widząc dogodne warunki naturalne, chętnie osiedlała się na terenie dzisiejszego Lublina. Początkowo osadnictwo objęło tereny dolinne cieków wodnych tworząc osady, najpierw jednodworcze, a następnie wielodworcze, złożone z trzech i więcej zagrod. Były one użytkowane przez grupy ludzkie liczące 20-40 osób. Osady te z czasem przybrały formy jednorzędówek nadrzecznych, stosownie do panujących warunków naturalnych. W obrębie gospodarstwa notowano najczęściej naziemne budynki mieszkalne, o konstrukcji zrębowej lub słupowo – plecionkowej, rzadziej ziemianki lub półziemianki. Budynkom mieszkalnym towarzyszyły obiekty gospodarcze i jamy zasobowe. Dalsze przemiany osadnictwa doprowadziły z czasem do większej jego intensyfikacji, a z okresem od VIII do X w. możemy już wiązać na Lubelszczyźnie początki grodów. W Lublinie potwierdzonymi badaniami archeologicznymi miejscem lokalizacji najstarszego grodu jest Wzgórze Staromiejskie. Gród lokalizowany jest w północnej części wzgórza, natomiast od południa przylegała do niego podgrodzie. Zajmował on ok. 1,8 ha powierzchni, podgrodzie ok. 3 ha. Otoczony był wałem ziemnym o szerokości podstawy ok. 12 m i wysokości 4-5 m (prawdopodobnie wzmocnionym tylko palisadą) i fosą o szerokości ok. 12 m i głębokości ok. 5 m. Podgrodzie bronił wał ziemny o wysokości do 2 m oraz fosa o głębokości do 2 m i szerokości ponad 10 m. W okresie istnienia grodu przedpiastowskiego na Wzgórzu Staromiejskim, po drugiej stronie Czechówki, usytuowane były osady otwarte. Jedną z najstarszych jest osada w wzgórzu „Czwartek”, która istniała już w VI w., tj. przed budową grodu, chroniona obecnie wpisem do rejestru zabytków. Badania wykopaliskowe na stanowisku z l. 1959-62 oraz l. 1967-69 wskazały, że była to otwarta osada handlowo-produkcyjna. Zarejestrowano w jej obrębie gęstą, nakładającą się na siebie zabudowę mieszkalną. Wydzielono 4 fazy osadnictwa: I faza (VI-VIII w.), II faza (VIII-poł. IX w.), III faza (poł. IX-poł. XI w.), IV faza (poł. IX- do lokacji miasta w 1317 roku). W najstarszych dwóch fazach zdecydowanie przeważały domostwa półziemiankowe, w młodszych – naziemne, oba z dość dużą różnorodnością urządzeń grzewczych (piece kopułkowe na planie owalu lub prostokąta, piece drażone w ścianie itp.). Odkryto też piec kopułkowy wolnostojący z XII-XIII w., który służył do przetapiania żelaza. Zebrano liczne zabytki ruchome, głównie w postaci fr. ceramiki naczyniowej, a także przedmioty wykonane z żelaza, jak m.in. fragmenty noży i sierpa, część wagi szalkowej. Dopelnieniem osadnictwa wczesnośredniowiecznego na omawianym terenie, są cmentarzyska kurhanowe: przy ujściu Czechówki do Bystrzycy – na Ponikwodzie, w okolicy Wrotkowa oraz w Lesie Dąbrowa I i II. Szczególnie cenne, wpisane do rejestru zabytków, są cmentarzyska w Lesie Dąbrowa, stan. 20, 21 i 22, położone na piaszczystym stoku w dolinie rzeki Bystrzycy, na terenie lasu mieszanego, w pobliżu Zalewu Zemborzyckiego przy ul. Osmolickiej. Pierwsze z wymienionych liczy 24 kopców ziemnych (kurhanów) o zróżnicowanym stanie zachowania, przy czym w 1991 r., kiedy odkryto cmentarzysko, liczyło ono 28 mogił. Kurhany mają przeważnie wys. 37-100 cm i średnice u podstawy ok. 7-13 m. Przebadano na stanowisku 2 kurhany, przy czym pod nasypami nie stwierdzono śladów konstrukcji wewnętrznych czy śladów ognia, nie natrafiono też na ślady kości ludzkich. Wskazuje to na pochówek najprawdopodobniej ciałopalny, nakurhanowy i bezpopielnicowy. Na podstawie badań określono, że cmentarzysko funkcjonowało w VIII-IX w. Stanowisko 21 liczy 11 kopców. Największy kurhan, przebadany w 1994 roku i analogiczny do kopców badanych na stan. 20, posiadał średnicę 10 m i wysokość 1,60 m. Pozostałych 10 zachowanych mogił ma nasypy o wysokości ok. 60-120 cm, średnicę u podstawy ok. 4-6 m. Cmentarzysko datowane jest na IX w. Trzecie z wymienionych stanowisk - nr 22, nie

badane wykopaliskowo, obejmuje 3 kurhany o wysokości ok. 80-120 cm i średnicy u podstawy ok. 5-8 m. Jego chronologia została ogólnie określona na wczesne średniowiecze. Cennym stanowiskiem, również wpisanym do rej. zab., jest cmentarzysko w Krężnicy Jarej, stan. 24. Liczy ono 29 kopców o zachowanej wysokości 0,40-0,50 m i średnicach 4,50 – 12 m. Przebadana w 1978 r. jedna z mogił zawierała pochówek ciała palny podkurhanowy. Chronologia kopca, podobnie jak i całego cmentarzyska została określona na wczesne średniowiecze.

Po zniszczeniu grodu na Wzgórzu Staromiejskim pod koniec IX lub na pocz. X w., centrum osadnicze przeniosło się za rzekę Czechówkę, na wzgórze Grodzisko, zwane obecnie Kirkut. Badania archeologiczne prowadzone na Grodzisku w 1968 w l. 1974 i 1976 ujawniły, obok reliktyw cmentarza żydowskiego z XVI-XIX w., prawdopodobnie pozostałości umocnień obronnych zachowanych w północnej części grodziska w postaci wału ziemnego o niejednorodnej budowie, z drewnianą konstrukcją i palisadą obiegającą wał i wzgórze na linii stromych skarp; obiekty mieszkalne typu półziemiankowego i relikty pieców w ich obrębie oraz liczne zabytki ruchome, które datują założenie obronne na XI-XIII w. W tym czasie intensywnie funkcjonowała osada na Czwartku, Białkowskiej Górze i w Hajdowie, postępowało także zasiedlanie cypla staromiejskiego. Translokacja grodu lubelskiego z obszaru Grodziska na Wzgórze Zamkowe miała miejsce w XII w., na co wskazują wieloletnie badania archeologiczne, prowadzone od l. 50. XX w.. Gród na Wzgórzu Zamkowym - siedziba przedstawicieli ówczesnej władzy państwowej – kasztelanów, powstał na terenie, gdzie okresowo istniało osadnictwo w starszych fazach wczesnego średniowiecza: w VI, VII i IX w. Jego średnica wynosiła ok. 75-80 m. Wśród archeologów istnieją rozbieżności jeśli chodzi o samą formę grodu. Założenie obronne obejmowało całe wzgórze i było jednoczłonowe lub, jak twierdzą niektórzy, zajmowało tylko część wzgórza i było zespołem dwuczłonowym, składającym się z otoczonego wałem grodu właściwego i przylegającego do niego równie warownego podgrodzia. Wyniki niedawno przeprowadzonych badań (z lat 2006-2008) na dają podstawy do odejścia od tej drugiej koncepcji, odkryte bowiem na dziedzińcu konstrukcje drewniane zostały uznane za pozostałości domów zrębowych a nie wału, który dzieliłby gród na dwie części. Wał, którego relikty odsłonięto na obrzeżach wzgórza, był drewniano-ziemny o konstrukcji przekładkowej i ścianach wylepionych gliną. Aż do ok. poł. XIII wieku, tj. budowy donżonu, zabudowa wnętrza grodu była wyłącznie drewniana, składająca się z naziemnych budynków mieszkalnych i gospodarczych, wykonanych w konstrukcji zrębowej, oraz towarzyszących im różnego rodzaju jam-piwniczek i wolnostojących pieców-palenisk. W jego zachodniej części znajdował się w XII wieku i zapewne jeszcze w następnym stuleciu, cmentarz, na którym odkryto groby szkieletowe. Mógł on mieć związek z pierwszą, zapewne drewnianą świątynią i funkcjonował jako cmentarz przykościelny. Doskonałe położenie i sposób zaadaptowania form terenowych stały się z czasem podstawą wznoszenia w tym miejscu kolejnych budowli i stworzenia warownego zespołu zamkowego.

Powyższe zestawienie daje obraz bogatego i zróżnicowanego osadnictwa na terenie Lublina w ciągu całych pradziejów i wczesnego średniowiecza. Badania powierzchniowe przeprowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski wykazały istnienie kilkudziesięciu punktów osadniczych w granicach miasta, przeważnie w postaci śladów osadnictwa, ale także osad i cmentarzysk. Tylko nieliczne stanowiska badane były wykopaliskowo, natomiast 8 z nich objętych jest prawną ochroną konserwatorską (jedno ze stanowisk – Kirkut, nie ma samodzielnego wpisu archeologicznego, ujęte jest w zespole urbanistycznym składającym się z d. cmentarza żydowskiego – tzw. „Grodziska” oraz Białkowskiej Góry wraz z terenami przyległymi). Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym od kilku lat w polityce konserwatorskiej jest konsekwentne dążenie do objęcia ochroną wszystkich wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych z terenu miasta – stąd z 8 wymienionych wpisów do rejestru zabytków, aż 6 zostało sporządzonych w ostatnich latach (dla cmentarzysk kurhanowych w Zemborzycach Kościelnych III stan. 23 i stan. 24 – w 2011 r.; dla cmentarzysk kurhanowych w Lesie Dąbrowa I i II stan. 20, 21 i 22 – w 2012 r.; dla cmentarzyska kurhanowego w Krężnicy Jarej – wpis w 2015 r.) Wyczerpują one listę stanowisk o największej wartości kulturowej i jednocześnie potencjalnie najbardziej zagrożonych. W najbliższych latach WKZ nie przewiduje dalszych wpisów do rej. zabytków na terenie Lublina. Ważna jest natomiast stała obecność archeologów podczas prac budowlanych i renowacyjnych na obiektach historycznych (kościół, klasztor, kamienice itp.) i ulicach miasta w granicach ochrony konserwatorskiej, głównie w postaci nadzorów, ale także badań przedinwestycyjnych. Prace tego typu ukazują bowiem ogromny potencjał poznawczy badań archeologicznych przy tego rodzaju obiektach, stanowią bazę do opracowań studialnych i prac konserwatorskich.

Mimo wielu prac badawczych przeprowadzonych na terenie miasta i niejednokrotnie imponujących wyników, efekty badań archeologicznych zamieszczane są jedynie w standardowych dokumentacjach wymaganych przez WKZ i deponowanych w archiwum WUOZ, czasami publikowane w krótkich sprawozdaniach ukazujących się w periodykach naukowych. Wyraźnie brakuje syntez archeologicznych. Chlubnym wyjątkiem jest zbiorowa praca „*Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*” z 2006 roku, autorstwa A. Rozwałki, R. Niedźwiadka i M. Stasiaka, która prezentuje dotychczas rozproszone

wyniki prac archeologów, historyków i konserwatorów architektury, badający od wielu lat kształtowanie się ośrodka lubelskiego we wczesnym średniowieczu (od VI do XIV w.) oraz nieco starsza, oparta na dawnych wynikach badań archeologicznych praca I. Kutyłowskiej z 1990 roku - *Rozwój Lublina w VI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu*, Lublin. Warto jeszcze wspomnieć o dwóch, niezbyt obszernych, popularnonaukowych syntezach wydanych przez LWKZ: „*Lublin i okolice w badaniach archeologicznych*”, Lublin 1999 oraz „*Kościoty i klasztory Lublina w świetle badań archeologicznych*”, Lublin 2012. Istnieje natomiast potrzeba, zgłaszana przez archeologów w postulatach konserwatorskich, wykonania syntetycznego opracowania efektów wieloletnich badań archeologicznych na Wzgórzu Zamkowym.

5.2.7. Niematerialne dziedzictwo kulturowe gminy Lublin – katalog zadań i rekomendacje

Stan zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego w gminie Lublin

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, rozumiane zgodnie z zapisami Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku⁵⁴, na terenie gminy Lublin pozostaje jeszcze nierozpoznane. W celu zniwelowania tego braku, należy skupić się w najbliższych 2-3 latach na dwu kwestiach:

1) **e d u k a c j a** mieszkańców Lublina, czyli depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego, poprzez uświadamianie im istnienia dziedzictwa niematerialnego i jego istoty, możliwości i zasad aplikowania o wpis danego elementu kultury na krajową listę dziedzictwa niematerialnego, sposobów ochrony tego elementu itd. Występować bowiem z wnioskami o pomoc w ochronie danego elementu mogą wyłącznie grupy społeczne bądź jednostki, które uważają ten element za istotny dla swego poczucia tożsamości.

2) **i d e n t y f i k a c j a** niematerialnego dziedzictwa kulturowego to równoległe do edukacji działanie, na którym należy się skupić. Przez identyfikację rozumie się, po pierwsze, katalog zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego Lublina. Będzie ona po części wynikiem kontaktów ekspertów w zakresie dziedzictwa niematerialnego z depozytariuszami tegoż dziedzictwa. Po części jednakże będą konieczne specjalistyczne badania kulturoznawcze, dzięki którym zostanie zrekonstruowany system wartości oraz elementy tożsamości kulturowej mieszkańców Lublina. W tym celu należy przymierzać się do budowania grupy specjalistów z różnych dziedzin (kulturoznawstwo, socjologia, etnomuzykologia, folklorystyka itd.), którzy będą w stanie zaplanować takie badania (z konstrukcją narzędzia, wyborem próby i zakresu merytorycznego), przeprowadzić je oraz zinterpretować uzyskane wyniki. Wsparciem dla tego przedsięwzięcia byłoby także tworzenie odpowiedniej infrastruktury technologicznej, służącej publicznej prezentacji zidentyfikowanych zjawisk dziedzictwa niematerialnego (publikacja w Internecie). Identyfikacja tyczyć powinna jednocześnie rozpoznania zjawisk zagrażających istnieniu danego elementu dziedzictwa niematerialnego. Kolejnym zakresem identyfikacji byłoby stworzenie listy stowarzyszeń i grup społecznych, zaangażowanych i angażujących się czynnie w ochronę swego dziedzictwa niematerialnego.

Przykładowe pola przejawiania się niematerialnego dziedzictwa kulturowego Lublina

⁵⁴ Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego wedle Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (art. 2 ust. 1 i 2) rozumie się w następujący sposób:

- składają się nań praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności, jak również związane z nimi materialne korelaty, czyli instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa;

- członkowie danej wspólnoty – w naszym przypadku mieszkańcy gminy Lublin – uważają je za część swojego dziedzictwa, czują się z nim związani i doceniają je jako istotny element swojej tożsamości i poczucia ciągłości oraz zakorzenienia;

- jest ono żywe, czyli istnieje współcześnie w żywym obiegu jako stale odtwarzane, przekazywane w transmisji bezpośredniej z pokolenia na pokolenie (m.in. przez edukację sformalizowaną i nieformalizowaną);

- istnieje w postaci żywej społecznej cyrkulacji treści kulturowych, to jest wiedzy potocznej i praktyk mieszkańców Lublina; funkcjonuje w obiegu kulturowym bądź jako przekazy ustne (np. opowieści, podania, legendy, wspomnienia, pieśni, piosenki, przysłówki, zagadki, anegdota o Lublinie, ale także – wszystkie będące w repertuarze mieszkańców Lublina), bądź jako praktykowane przez nich działania (np. sposoby obchodzenia świąt, działalność rzemieślników, wszelkiego typu kulturowe zachowania w przestrzeni publicznej itd.);

- jest zgodne z prawami człowieka, przyczynia się do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności i służy budowaniu wzajemnego szacunku między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

Z Lublinem należy w pierwszej kolejności łączyć następujące typy zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego i – w miarę zgłaszania się depozytariuszy utożsamiających się z konkretnymi zjawiskami oraz w bezpośredniej współpracy z tymi depozytariuszami – podjąć ochronę poprzez identyfikację, wzmocnienie praktyki społecznej i przekazu wiedzy i umiejętności:

1. Przestrzeń kulturowa i potoczna wiedza mieszkańców Lublina związana z daną przestrzenią (wiedza i wyobrażenia np. o ludziach, wydarzeniach, dziejach, specyfice/wyjątkowości itp.) oraz żywe współcześnie tradycyjne praktyki społeczne (działania w danej przestrzeni, jej wystrój itp. oraz poczucie tożsamości danej przestrzeni i miejsca). Wybrane typy przestrzeni kulturowej, ważne dla lublinian, to m.in.:

- ulice, place, skwery i parki miasta (i inna roślinność rozpoznawana jako wyjątkowa, np. tzw. *baobab*), włącznie np. z dawnym i współczesnym nazewnictwem przestrzeni miejskiej i jej motywacjami;
- miejsca pamięci historycznej i kulturowej (np. wiedza potoczna i praktyki społeczne związane z pomnikami czy szlakami kulturowymi; np. podania o czarnej łapie czy o Lubelskim Lipcu 1980; pamiętanie i upamiętnianie lubelskich tradycji niepodległościowych, np. związane z pomnikami na Placu Litewskim);
- instytucje użyteczności publicznej (dworce, szpitale, poczta, wojsko, komunikacja, sport, usługi i handel czyli np. targowiska, sklepy) i dziedzictwo niematerialne z nimi związane;
- przestrzeń akademicka i związane z życiem studenckim (np. rola przestrzeni miasteczka akademickiego oraz tradycyjne praktyki i przekonania z nimi związane, np. z pomnikiem Marii Curie-Skłodowskiej czy pomnikiem na dziedzińcu KUL);
- przestrzeń związane z tradycjami oświatowymi Lublina;
- specyfika kulturowa dzielnic miasta (np. robotniczych, jak Tatary, Dziesiąta, z ich folklorem i zwyczajami);
- tożsamość tradycyjnych przestrzeni i instytucji artystycznych Lublina (np. Teatru im. Osterwy);

2. Kult religijny i tradycje z nim związane:

- sanktuaria, cmentarze, krzyże i kapliczki, kościoły (np. ich wystrój, jak groby wielkanocne i szopki bożonarodzeniowe), pamięć o ważnych bądź cudownych zdarzeniach (np. związane z Drzewem Krzyża Świętego, Obrazem Matki Bożej Płaczącej w archikatedrze), postaciach świętych czy duchownych (św. Jana Pawła II czy abp. Życińskiego) – ich funkcje kultowe oraz kulturowe (motywacja zaistnienia, fundatorzy, związane z nimi wydarzenia i postaci), ale przede wszystkim związane z nimi żywe praktyki współczesnej potocznej religijności;

3. Świętowanie w mieście:

- kultura świętowania w mieście: święta doroczne (w tym i odpusty), rodzinne (np. lubelskie śluby, wesela, zwyczaje pierwszokomunijne itd.); religijne, patriotyczne itd. – związane z nimi działania (np. rytuały, zwyczaje, biesiadowanie, oprawa), typy uczestników i ich role, rekwizyty, słowa, wierzenia, wyobrażenia, warstwa dźwiękowa i słowna;

- świętowanie domowe oraz w przestrzeni osiedla, parafii, instytucji (np. rocznice szkół, instytucji kultury itp.), kultywowane przez dane środowisko lub pokolenie (np. studentów, kombatanów, nauczycieli, twórców, lekarzy, duchownych, wojskowych), ale i przez całą społeczność miasta;

4. Muzyka, dźwięk i taniec w przestrzeni miasta:

- muzyka na ulicach i placach miasta (grajkowie uliczni, występny orkiestr i zespołów, hejnał, krzykacz, potańcówki miejskie np. przy muzyce Czarnych Lwów z Przedmieścia czy na *pograjkach*) – obecność tych zjawisk w świadomości i systemie wartości mieszkańców Lublina oraz żywe, ciągłe ich praktykowanie;

- enklawy ciszy i dźwięków naturalnych jako przestrzeń ważna dla tożsamości miejsca (np. Ogród Saski i tradycje niematerialne z nim związane);

5. Widowiska w przestrzeni miasta:

- np. pochody, procesje przemarsze, manifestacje patriotyczne, artystyczne, np. związane ze świętami religijnymi (np. na Boże Ciało), miejskimi, narodowymi (np. 3 Maja), oraz z upamiętnianiem zdarzeń i postaci ważnych dla mieszkańców Lublina (np. pokazy plenerowe w rocznice pożaru Lublina z 1719 r.);

6. Kultury lubelskich mniejszości:

- kultura, tradycja i współczesność mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych w Lublinie, wrosłych w tożsamość miasta oraz pochodzących z nowych fal migracji – wiedza i przekaz praktyk wewnątrz grupy, ale też poza grupą wśród mieszkańców Lublina; np. tradycje doroczne, rodzinne, zwyczaje i wierzenia lubelskich Romów;

7. Rzemiosło tradycyjne w Lublinie:

- żywe rzemiosło tradycyjne: umiejętności wyrobu danych artefaktów i przekaz tych umiejętności następnym pokoleniom; wiedza o rzemiosłach i rzemieślnikach jako element tożsamości lublinian;

- tradycje cechów rzemieślniczych i ich rola kulturowa, pamięć o nich oraz ich żywa obecność w przestrzeni miasta i świadomości mieszkańców;

- lubelskie firmy rodzinne zakorzenione w tradycji (np. cukiernicze, modniarskie, fotograficzne, browary itp.);

- kulinaria (np. pieczywo, jak *cebularze*; sposób przyrządzania potraw i napojów *po lubelsku* itd.);

8. Tradycje związane z przemysłem lubelskim:

- obecność w potocznej świadomości lublinian wiedzy i wyobrażeń o tradycjach przemysłowych miasta jako elemencie tożsamości kulturowej (np. browarnictwo, lotnictwo, drukarstwo, gorzelnictwo, przemysł motoryzacyjny; fabryka wag, maszyn rolniczych, cukierków; krochmalnie, cukrownie itd.).

UWAGA: Zaprezentowane wyliczenie z założenia nie jest wyczerpujące i nie wskazuje zbyt wielu konkretnych zjawisk (przytoczono kilka sporadycznie i jako rodzaj przybliżenia kwestii). Taka postawa wynika z braku identyfikacji zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz grup społecznych potencjalnie zainteresowanych programowym jego zabezpieczeniem.

Rekomendacje

1. Główne, najpilniejsze działania władz miasta w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego Lublina, powinny być nakierowane na społeczność mieszkańców Lublina. Ochrona dziedzictwa niematerialnego służyłaby wzmocnieniu poczucia tożsamości lublinian poprzez: 1) rozpoznanie, z jakimi zjawiskami tego dziedzictwa identyfikują się mieszkańcy, jak waloryzują dany element tożsamości kulturowej, społecznej, religijnej, historycznej itd.; 2) wzmocnienie ich związku z niematerialnym wymiarem dziedzictwa miasta poprzez działania dokumentacyjne, edukacyjne i promocyjne.

Trudno dziś zarazem jednoznacznie wskazać, które grupy mogłyby zostać zainteresowane problemem w pierwszej kolejności, dlatego należy przeprowadzić jak najszerszą kampanię społeczną, by nikogo nie dyskryminować w dostępie do wiedzy idei ochrony dziedzictwa niematerialnego.

Przy tym warto przypomnieć, że potencjał społeczny miasta został silnie ożywiony podczas starań Lublina o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Ujawnione na przykład wówczas sformalizowane (np. NGO's) i niesformalizowane grupy, jednoczące się wokół idei kreowania kultury miasta, stanowią mogą pierwszych odbiorców akcji edukacyjnej w zakresie wiedzy o niematerialnym dziedzictwie kulturowym, jego funkcjach protożsamościowych, zagrożeniach i sposobach ochrony.

2. Podkreślić zarazem należy, że pracownicy instytucji kultury, urzędnicy, zawodowi animatorzy kultury czy badacze kultury mogą pełnić jedynie funkcje służebne względem depozytariuszy, wspierając ich w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa niematerialnego (np. pomoc w wypełnieniu wniosku o wpis na krajową listę, w tym: w kwerendzie bibliotecznej i opisie naukowym zjawiska, w profesjonalnej dokumentacji w opracowaniu planu ochrony, przeprowadzeniu konsultacji społecznych, niezbędnych w aplikacji o wpis itd.).

3. W Lublinie działają co najmniej dwa ośrodki, które są wydatnie i od lat zaangażowane *stricte* w proces implementacji w Polsce zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku, czym Lublin wyróżnia się na forum ogólnopolskim. Są to Zakład Kultury Polskiej UMCS oraz Stowarzyszenie Twórców Ludowych, gdzie można zasięgnąć porad eksperckich i znaleźć specjalistów w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Jako wydawcy i redaktorzy publikacji poświęconych dziedzictwu niematerialnemu oraz organizatorzy szkoleń i warsztatów ogólnopolskich w tym zakresie, dysponują doświadczeniem i wiedzą, wartą wykorzystania przez władze miasta.

4. Ustanowienie przez władze Lublina funduszu dedykowanego ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przeznaczonego na edukację, identyfikację, promocję dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony w myśl Konwencji UNESCO z 2003 roku, w znaczący sposób podniosłoby poziom zainteresowania społecznego tą niezwykle istotną płaszczyzną tożsamości lublinian, przywracając jej należne miejsce i podkreślając rzeczywistą wartość.

5.2.8. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne

Miasto, dzięki swemu położeniu przy trakcie z Krakowa do Wilna (tzw. Szlak Jagielloński) było miejscem ważnych wydarzeń w historii Polski, wśród których najważniejszym było zawarcie tu unii polsko-litewskiej w 1569 r., podpisanej na lubelskim zamku. Wydarzenie to upamiętniał kopiec z murem i pomnikiem, postawiony w miejscu obozowania posłów litewskich, zastąpiony żeliwnym obeliskiem w 1826 r. (Rej. Zab.), a utworzony tu plac nazwano Placem Litewskim. Miejscem (właściwie obszarem) upamiętnienia tego faktu jest historyczny rdzeń Lublina, obejmujący teren Wzgórza Zamkowego, Starego Miasta, przedmieścia Korce (do ul. Żmigród) i dawnego Krakowskiego Przedmieścia (z Placem Wolności i ul. Narutowicza) do linii ul. Kapucyńskiej, ustanowiony Pomnikiem Historii rozporządzeniem Prezydenta RP w 2007 r. Drugim ważkim wydarzeniem było ulokowanie w Lublinie w 1578 r. Trybunału Koronnego dla

małopolskiej i ruskiej szlachty – jednej z dwóch najważniejszych instytucji sądowniczych w ówczesnej Rzeczypospolitej. Trybunał obradował w staromiejskim ratuszu, o czym przypomina tablica przy jego wejściu. W roku 1584 w budynku trybunału zmarł czołowy poeta renesansu Jan Kochanowski, co upamiętniał pomnik na Rynku (F. Strynkiewicza), ustawiony w 1930 r. a znajdujący się obecnie przed d. klasztorem Brygidek (ul. Narutowicza).

Miejscem spoczynku lub upamiętnienia uczestników walk o wolność i niepodległość Polski jest cmentarz na ul. Lipowej, na terenie którego znajdują się m.in. zbiorowa mogiła więźniów Zamku Lubelskiego z 1944 r., kwatery żołnierzy poległych w l. 1939-1944, grobowiec uczestników Powstania Styczniowego.

Niewielki pomnik w postaci trójbocznego obelisku upamiętnia potyczkę wojsk polskich ze Szwedami w 1656 r. (na grobie szwedzkiego oficera ?) oraz figura przydrożna w kształcie kolumny z krzyżem przy d. rogatek lubartowskich (u wylotu ul. Obywatelskiej) postawiona w 1905 r. na miejscu wcześniejszej kapliczki ku czci poległych ułanów ks. Józefa Poniatowskiego w 1809 r. Ofiarom Majdanku, poświęcony jest przestrzenny trójelementowy monument (proj. Wiktora Tołkina), obejmujący symboliczną bramę (dantejska „Brama Piekieł”) połączonej Drogą Hołdu i Pamięci z Mauzoleum w formie spłaszczonej kopuły, w którym złożono prochy więźniów. Ofiary lubelskiego getta z okresu niemieckiej okupacji upamiętnia pomnik w formie dużej stelli, stojący obecnie na małym skwerze przy ul. Radziwiłłowskiej. Liczba pozostałych pomników ofiar wojny, miejsc rozstrzelania i mogił ujętych w WEZ i GEZ sięga 40.

Lublin dwukrotnie był przejściowo stolicą Polski. Po raz pierwszy, gdy 7 listopada 1918 r., powołano pierwszy niepodległy Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej, funkcjonujący przez kilka dni w (nieistniejącym już) hotelu Victoria i w d. pałacu Lubomirskich.

5.3. Zabytki nieruchomości objęte prawnymi formami ochrony

Zespół uznany za Pomnik Historii

Uznanie za Pomnik Historii jest jedną z czterech ustawowo określonych form ochrony zabytków. Za Pomnik Historii uznaje się zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnym znaczeniu i wartości dla kultury. Rangę Pomnika Historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pomniki historii ustanawiane są od 1994 roku. Do tej pory (stan na 31.05.2015) za pomniki historii uznano 60 zabytkowych obiektów i zespołów w całej Polsce.

W 2007 r. za Pomnik Historii uznano *Lublin — historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny* (Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 25 kwietnia 2007 r.; Dz. U. Nr 86, poz. 574). Zgodnie z treścią rozporządzenia celem jego ochrony jest zachowanie - ze względu na wartości historyczne, artystyczne, wartości materialne i niematerialne - zespołu urbanistyczno-architektonicznego, nierozzerwalnie związanego z wieloma najważniejszymi wydarzeniami w historii Państwa Polskiego⁵⁵

⁵⁵ Szczegółowe informacje o lubelskim Pomniku Historii na stronie http://www.lublin.eu/Lublin_Pomnik_Historii-1-1097.html



Mapa dołączona do Rozporządzenia Prezydenta RP

Rejestr zabytków nieruchomych

Rejestr zabytków zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków (Art.8). Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji WKZ wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (Art. 9. ust.2)

Według stanu na dzień 15.01.2015 r. na terenie Lublina wydano 280 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych, które obejmują pojedyncze obiekty, zespoły obiektów oraz tzw. wpisy obszarowe obejmujące m.in. układy urbanistyczne⁵⁶. Ilościowe zestawienia obiektów wpisanych do rejestru z podziałem na poszczególne grupy przedstawiono w rozdz. 5.2. Na terenie Lublina występuje ponadto 7 wpisów do rejestru zabytków archeologicznych.

Park kulturowy

Park kulturowy to kolejna forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Park kulturowy powołuje mocą uchwały rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Art. 16. Ust. 1 i 16. Ust. 5). Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego. Celem ustanowienia takiej formy ochrony jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z miejscową tradycją.

Na terenie Lublina nie utworzono dotychczas żadnego parku kulturowego, choć zasadność i potrzeba takiej formy ochrony wybranych obszarów miasta wskazywana jest w różnych dokumentach strategicznych (wojewódzkich i gminnych).

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

⁵⁶ Obwieszczenie nr 1/2015 LWKZ w Lublinie z dnia 15 stycznia 2015 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego. Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z dnia 21 stycznia 2015 r.

Prawną formą ochrony zabytków, której stanowienie należy do kompetencji gminy, (wynikającą z przepisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Ustawa określa zabytki, których ochrona musi być uwzględniona w mpzp. Są to w szczególności zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie, inne zabytki nieruchomości znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz parki kulturowe (art.19.1). Istotne znaczenie ma zawarty w *Ustawie* (art.19. ust.3) zapis o możliwości wyznaczania w mpzp stref ochrony konserwatorskiej obejmujących obszary, na których wprowadza się konieczne dla ochrony ograniczenia, zakazy i nakazy. Projekty i zmiany mpzp podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Lublinie stosunkowo duży obszar miasta posiada uchwalone mpzp⁵⁷. Plany te uwzględniają ochronę obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz różnorodne strefy ochronne (np. strefa ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego, strefa ochrony wyjątkowych wartości kulturowych miasta, strefy obserwacji archeologicznej, strefy ochrony krajobrazu otwartego z daleką ekspozycją zewnętrzną, strefy ochrony dalekich widoków sylwety miasta historycznego). Uwzględniana jest także ochrona obiektów i obszarów z Listy Dóbr Kultury Współczesnej oraz miejsc pamięci. Obowiązujące mpzp nie obejmują jednak większości terenu Starego Miasta i Śródmieścia - obszarów bardzo ważnych z punktu widzenia ochrony zabytków Lublina.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art.22. ust.4) stanowi, że prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. Zgodnie z ustawowymi zaleceniami w gminnej ewidencji zabytków z terenu Lublina ujęte są:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków⁵⁸;
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W Lublinie ewidencja ta jest prowadzona nie tylko w formie zbioru kart adresowych, lecz również w formie elektronicznej w programie SOWA.

Według stanu na dzień 30.04.2015 r. na terenie Lublina w gminnej ewidencji zabytków znajdowało się 1684 obiekty nieruchomości, z czego 432 stanowiły zabytki wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków oraz 223 - stanowiska archeologiczne⁵⁹.

Włączenie zabytku nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków stanowi podstawę do objęcia tych zabytków ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ust. 1) oraz decyzjach lokalizacyjnych (art. 19. ust. 1a).

Waloryzacja zasobu ze szczególnym uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego miasta

Przewidziane ustawą główne formy indywidualnej ochrony zabytków opierają się na podziale zasobu zabytkowego miasta na dwie podstawowe kategorie ochrony – obiektów wpisanych do rejestru zabytków i GEZ, z których pierwsza, mniej liczna, grupująca najbardziej wartościowe zespoły i pojedyncze obiekty, może liczyć na pomoc ze strony organów państwa, druga zaś, znacznie liczniejsza jest w praktyce takiej pomocy pozbawiona. Dla wielu zabytków z grupy GEZ może to być równoznaczne ze skazaniem ich na rozbiórkę z

⁵⁷ Wszystkie obowiązujące mpzp wraz z uchwałami dostępne są na stronie internetowej: http://www.lublin.eu/Miejscowy_Plan_Zagospodarowania_Przestrzennego-1-663-3-344_397.html

⁵⁸ Wojewódzka ewidencję zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków w formie kart ewidencyjnych: zabytków nieruchomości, zabytków ruchomych, zabytków archeologicznych, znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2). Wojewódzka ewidencja zabytków obejmuje zabytki wpisane oraz nie wpisane do rejestru zabytków.

⁵⁹ Dane liczbowe wyliczone na podst. pełnego zestawienia dostępnego na oficjalnej stronie UM Lublin: http://www.lublin.eu/images/upload/2015_04_30_GEZ_z%20poprawiona%20archeologia.pdf. Zob. też przypis 45 zawierający uwagi dot. metod liczenia i wynikających z nich różnic ilościowych między oficjalnymi danymi, a podanymi w niniejszym opracowaniu.

powodu zagrożenia katastrofą budowlaną. Jedyną dla nich szansą na uratowanie jest objęcie ich gminnym programem opieki, będącym pośrednią formą ochrony obiektów zabytkowych.

Program ten jest również narzędziem kształtowania własnej, choć podlegającej uzgodnieniom ze strony WKZ polityki konserwatorskiej władz samorządowych, będącej częścią ogólnej strategii kulturalnej i kreowania wizerunku miasta, którego zabytki stanowią jeden z najważniejszych składników. Właściwy kształt gminnego programu wymaga natomiast trafnego wskazania celów – wyboru najbardziej cennych i jednocześnie zaniedbanych zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w celu ustalenia właściwej kolejności na liście zadań własnych gminy miejskiej a także pomocy finansowej dla innych podmiotów. Szczególnie pomocną na tym polu okazuje się wprowadzana właśnie, choć jeszcze nie uznana za obowiązującą, metoda wartościowania zabytków (waloryzacji)⁶⁰, która – zgodnie z przyjętym założeniem – ma obejmować swym zasięgiem wszystkie lubelskie zabytki, należące do obu zasobów - rejestrowego i GEZ.

Ma ona spełniać jednocześnie dwie podstawowe funkcje: aksjologiczną – mającą na celu możliwie wszechstronne, pełne i zobiektywizowane określenie wartości zabytkowej poszczególnych obiektów i zabytkowych zespołów oraz typującą – pozwalającą na wskazanie najbardziej wartościowych i jednocześnie najbardziej zagrożonych zniszczeniem i wymagających remontu zabytków. Na jej narzędzie wybrany został zmodyfikowany na bieżące potrzeby wzór „karty zabytku”, w oryginalnej wersji zaproponowanej w 2012 r. przez prof. Bogumiłę Roubę⁶¹. Modyfikacja polega na zredukowaniu (ze względów praktycznych) liczby kategorii z sześciu do czterech, przy jednoczesnym wprowadzeniu podziału na dwie super kategorie, odpowiadające dwóm przedstawionym wyżej zasadniczym celom waloryzacji. Pierwsza z nich - wartościująca (ocena wartości) - zawiera trzy główne kategorie wartości: naukowej, artystycznej i użytkowej ocenianego zabytku⁶², oraz czwartą, zbiorczą kategorię tzw. „problematyki konserwatorskiej”, oceniającą ogólny stan zachowania zabytku w różnych aspektach działań konserwatorskich. Każda z tych dwóch grup ocen ma własny sumaryczny system punktacji, który pozwala na odrębne „równoległe” porównywanie wyników dla różnych obiektów pod względem wartości zabytkowych oraz stanu zachowania z uwzględnieniem wpływu na te wartości przeprowadzonych prac konserwatorskich, remontowych i adaptacyjnych (modernizacyjnych).

Za kryteria wartości naukowej przyjmuje się m.in.: ustalony wiek zabytku (wartość kontynuacji) oraz stopień wiedzy historycznej i jakość dokumentacji, a także aktualne rozpoznanie dziejów zabytku. Dla oceny wartości artystycznej przyjęto kryteria: integralności kompozycyjnej i stylowej samego obiektu, powiązań kompozycyjnych z otoczeniem (krajobrazem kulturowym), rolę obiektu w strukturze przestrzennej miasta, czytelność cech stylowych świadczących o jego metryce („dawność”), unikatowość, jakość nawarstwień historycznych oraz współczesnych dodatków, autentyzm i ogólny wyraz estetyczny.

Trzeci rodzaj wartości - użytkowej - „mierzony” jest natomiast stopniem tzw. „użyteczności” obiektu tj. jego funkcjonalnością, a także zgodnością obecnej funkcji ze strukturą i cechami stylowymi historycznego budynku, oraz jego znaczeniem dla kultury lokalnej, krajowej i światowej.

Do oceny wartości zabytkowej w ramach 17 różnych kryteriów służy sześciopunktowa skala, (od 0 do 5), zatem łączna maksymalna suma punktów może wynieść 85 pkt. W praktyce najwyższy wynik w tej kategorii dla zabytku nieruchomego, jaki uzyskała kaplica zamkowa, wyniósł 81 pkt, zaś dla kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) – 79 pkt, dla budynku dawnego Trybunału 77 pkt., podobnie jak dla kościoła pobernardyńskiego. Kościół pojezuicki (archikatedralny) otrzymał 76 pkt. - na równi z kamienicą Konopniców (Rynek 12) zespołem Starego Miasta i Śródmieścia, jednakże należy pamiętać o odmiernej specyfice takich obiektów obszarowo-przestrzennych, których nie da się bezpośrednio porównać ze „zwykłymi” zabytkami architektonicznymi z braku uniwersalnych kryteriów oceny, decydujących o rzeczywistej wartości zespołów miejskich (walory widokowe - panoramy, sylwety, wnętrza uliczne i charakterystyczne motywy widokowe), niemożliwych do uwzględnienia w obecnym wzorze Karty Zabytku, głównie „zorientowanej” na obiekty

⁶⁰ Zawarta w „Specyfikacji istotnych warunków zamówienia na wykonanie Gminnego programu opieki ...” przygotowanej przez UM Lublin w 2014 r.

⁶¹ Bogumiła J. Roubą, *Wartościowanie w praktyce konserwatorskiej*, w: *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zb. pod red. Bogusława Szmygina, Warszawa – Lublin 2012, s. 201-208;

- Roman Zwierzchowski (oprac.), *Metoda waloryzacji zasobu kulturowego miasta Lublina*, mps., grudzień 2014 w pos. UM-BMK w Lublinie. Opracowane w ramach „Programu opieki nad zabytkami gminy Lublin” - etap I.

⁶² Kategorie te są częściowo tożsame z użytymi w ustawowej definicji zabytku. Są to: wartość historyczna, artystyczna i naukowa, przy czym wartości historyczna i naukowa będące pokrewnymi zostały tu, dla uproszczenia, potraktowane łącznie jako wartość naukowa. Zob. Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rozdz. 1, art. 3, p.1.

indywidualne. Przydatność tego narzędzia do oceny wartości zabytkowej szczególnie jest dobrze widoczna na przykładzie niektórych obiektów z listy GEZ, która po części traktowana być może jako swoista „poczekalnia” dla zabytkowych nieruchomości przed ich ew. wpisem do rejestru zabytków. Wynik 62 pkt. osiągnięty w tej kategorii przez młyn braci Krausse oraz 55 pkt. przez Dworek Graffa jest porównywalny z ocenami niektórych obiektów już wpisanych do rejestru zabytków (Szkoła Wojewódzka Lubelska – 62 pkt.) .

Druga z super kategorii, będąca jednocześnie czwartą główną kategorią ocen nazwaną terminem „problematyki konserwatorskiej”, obejmuje 9 kryteriów oceniających stan zachowania obiektu w odniesieniu do różnych zakresów działań remontowych i konserwatorskich lub ich braku. Do kryteriów tych należą: prawidłowość użytkowania zabytku (stopień jego zagrożenia), stan techniczny (szacunkowy), stopień zabezpieczenia przed zagrożeniami, a także jakość wykonanych prac konserwatorskich, restauratorskich (w tym remontowych), rewitalizujących i adaptacyjnych. W tym przypadku ocenie podlega głównie zakres zmian strukturalnych i ich wpływ na zabytkową substancję obiektu. Istotnym novum względem proponowanej wcześniej metody punktacji jest: 1) zastąpienie „probabilistycznego” kryterium „możliwości podwyższania wartości i znaczenia zabytku” oraz ostatecznie niezdefiniowanych „punktów preferencyjnych”⁶³ lepiej uchwytnym kryterium „dystansu czasowego” od ostatnio przeprowadzonych prac remontowych i (lub) konserwatorskich w przedziałach czasu 5, 15, 25, 50 i powyżej ego okresu, 2) uzupełnienie stosowanej już wcześniej metody łącznego sumowania punktów we wszystkich kategoriach wartości, pozwalającej na obliczenie totalnej wartości zabytkowej obiektu, o nową metodę ustalania „wskaźnika potrzeb remontowych”, polegającą na różnicy wyników I (właściwe wartości zabytkowe) i II (stan zachowania) kategorii wartości. Mimo prostoty działanie to dobrze oddaje wartość owego „wskaźnika”, bowiem wyższa wartość „stanu zachowania” implikuje mniejszą jego wartość, wskazując na mniejszą potrzebę remontu ocenianego obiektu, natomiast wyższa „wartość zabytkowa” daje wyższy wynik przy takiej samej wartości stanu zachowania. Niezwykle prosta metoda liczenia stanowi dodatkową zaletę dla osób o wykształceniu humanistycznym.

Skala ocen jest tu pięciopunktowa (0-4), co umożliwia – w przypadku zabytków, które przeszły niedawno pełny cykl prac remontowych i konserwatorskich - otrzymanie maksymalnej wartości 36 pkt. po zsumowaniu wszystkich 9. ocen. I choć w praktyce jest to trudne - oznacza bowiem wręcz idealny stan techniczny i konserwatorski zabytku, to kilku zabytkom udało się osiągnąć taki właśnie wynik (kaplica zamkowa, kościół archikatedralny, kościół pobrygidkowski). Analogiczna wartość dla kościoła dominikanów i kamienicy Konopniców wynosi po 35 pkt., dla budynku Starego Ratusza (Trybunału), kamienicy Lubomelskich, Bramy Krakowskiej i bramy (wieży) Trynitarzkiej, dla Teatru Miejskiego (Osterwy) – po 34 pkt, dla młyna Krausego (GEZ) – 32 pkt., dla Ogrodu Saskiego – 31 pkt., a dla kościoła pobernardyńskiego – 29. Również na drugim krańcu skali znalazło się kilka znaczniejszych budowli, od dawna oczekujących na remont. Są to m. in. pałac Potockich z 8. pkt. i gmach d. Szkoły Wojewódzkiej Lubelskiej - 9. pkt. Należy przy tym podkreślić, iż stan zachowania, mimo swej zmiennej natury, jest ważnym miernikiem wartości zabytkowej, w skrajnych przypadkach decydującej o możliwości wpisu obiektu do rejestru zabytków lub jego wykreśleniu. Głównym zaś zadaniem służb konserwatorskich jest utrzymanie tej wartości na możliwie najwyższym poziomie.

Rozdzielność wyników dla obu głównych kategorii wartości, prócz możliwości porównywania zabytków w dwóch osobnych aspektach wartości zabytkowej, pozwoliło na wprowadzenie wzmiankowanego już prostego różnicowego narzędzia, dogodnego do wskazania najbardziej wartościowych zabytków, najpilniej wymagających prac remontowych. Niski ogólny wynik dla kategorii II, oznaczający generalnie zły stan zachowania obiektu, daje po odjęciu od sumy punktów kategorii I nawet średnio wartościowemu zabytkowi stosunkowo wysoką wartość różnicy, większej od analogicznego wyniku wyliczeń dla wybitnego zabytku, będącego w bardzo dobrym stanie wskutek prac prowadzonych w okresie 5 ostatnich lat.

Należy podkreślić, że przyjęty przy obecnej edycji *GPOnZ* jednoosobowy, niejako autorski sposób wartościowania zabytków charakteryzuje się większą dozą subiektywizmu niż zalecana w oryginalnej metodzie „kolektywna” ocena wartości zabytkowej obiektów, prowadzana niezależnie przez kilka podmiotów, której

⁶³ Potrzebę ich wprowadzenia jako swoistego „handicapu” dla mniej wartościowych, a zarazem bardziej zniszczonych zabytków przewidywało wstępne opracowanie programowe z grudnia 2014 r. - zob. przypis 2 niniejszego rozdziału. Nie określało ono jednak dokładnej metody jego naliczania, odwołując się do późniejszych doświadczeń nabywanych w trakcie samej weryfikacji. W obecnej metodzie rolę „handicapu” pełni pośrednio przyjęte kryterium „dystansu czasowego” dzielącego od ostatnich prac remontowych, ponoszący dodatkowo wartość „stanu zachowania”, jednakże głównym jego czynnikiem jest sam sposób różnicowego obliczania wskaźnika „potrzeb remontowych”.

końcowe wyniki w poszczególnych kategoriach podlegałyby uśrednieniu w celu osiągnięcia większego obiektywizmu ocen.

6. OCENA STANU I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA. ANALIZA SWOT

Analiza SWOT (jedna z najczęściej stosowanych technik/metod analitycznych wykorzystywana we wszystkich obszarach planowania strategicznego) stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta zawiera rozpoznanie mocnych stron (*strengths*) i słabych stron (*weaknesses*) oraz aktualnych i potencjalnych szans (*opportunities*) i zagrożeń (*threats*). Analiza ta wykonana została w oparciu o część rozpoznawczą opracowania. Do wykonania niniejszej analizy wykorzystano analizy SWOT zawarte w przedstawionych powyżej dokumentach strategicznych miasta, poddając je krytycznej ocenie i aktualizacji.

Powstały z analizy SWOT uporządkowany zestaw wniosków w sposób syntetyczny diagnozuje obecną sytuację dotyczącą stanu dziedzictwa kulturowego w mieście oraz jego ochrony. Analiza ta stanowi zarówno podstawę dla sformułowanych w tym rozdziale wniosków, jak również jest punktem wyjścia dla konstruowania priorytetów i kierunków działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem miasta.

W celu praktycznego wykorzystania analizy SWOT do dalszych prac (programujących) dokonano próby wartościowania poprzez ocenę rangi czynnika/siły oddziaływania (wpływu) każdego elementu SWOT według następującej skali:

- 1 – słabe oddziaływanie (niewielki wpływ)
- 2 – średnie oddziaływanie (średni wpływ)
- 3 – duże oddziaływanie (duży wpływ)

6.1. Analiza SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta

Lp	Mocne strony <i>Strengths</i>	Ranga czynnika	Słabe strony <i>Weaknesses</i>	Ranga czynnika
1.	bogaty zasób dziedzictwa kulturowego miasta - znaczący na tle regionu i Polski, stanowiący duży potencjał	3	zły stan techniczny znacznej części zasobu dziedzictwa kulturowego miasta – także w obszarach o najwyższym znaczeniu (Stare Miasto i Śródmieście)	3
2.	wysoka wartość artystyczna i historyczna ranga zabytków miasta (m.in. Pomnik Historii, Znak Dziedzictwa Europejskiego)	3	degradacja wartości dziedzictwa w obszarach dawnych jednostek historycznych wchłoniętych w granice administracyjne miasta	2
3.	autentyczność zabytkowej struktury historycznego Lublina	3	zbyt wolne tempo procesu rewaloryzacji	3
4.	atrakcyjny krajobraz kulturowy miasta (w tym wyjątkowo cenne panoramy, urozmaicona rzeźba terenu)	3	brak skutecznego planowania przestrzennego dla ważnych historycznych obszarów	3
5.	tradycje kulturalne o wysokim stopniu atrakcyjności	2	niedostateczne działania w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego (w tym ochrony historycznych panoram i wartości widokowych)	3
6.	funkcjonowanie instytucji kulturalnych o znaczących tradycjach, znanych w Polsce i na świecie	2	brak systemowego monitorowania stanu zachowania zasobu kulturowego miasta	2
7.	bogaty zasób zabytków ruchomych zgromadzonych w obiektach sakralnych i muzeach	1	brak propagowania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu	2

8.	obecność zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości	2	brak całościowego rozpoznania, zinventaryzowania i badań dziedzictwa niematerialnego	1
9.	konkurencyjne walory turystyczne miasta związane z bogatym zasobem dziedzictwa oraz interesującą ofertą kulturalną	3	występowanie agresywnej reklamy (na zabytkowych obiektach i w historycznych obszarach) i niewystarczające działania samorządu w porządkowaniu tej sfery	2
10.	uwzględnianie ochrony i zarządzania dziedzictwem w dokumentach strategicznych i programowych – miejskich i wojewódzkich	2	niedostateczne finansowanie działań w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego	3
11.	dobrze rozpoznanie i udokumentowanie zasobu oraz wartości dziedzictwa kulturowego miasta	2	brak mechanizmu finansowania wspierającego rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego	2
12.	funkcjonowanie samorządowej służby konserwatorskiej	2	brak całościowej oceny stanu technicznego zabytkowego zasobu miasta	2
13.	ugruntowane tradycje miasta jako ważnego ośrodka naukowego, w tym silne środowisko naukowe związane z ochroną zabytków (fachowa wiedza)	2	brak wystarczającej współpracy i koordynacji działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem pomiędzy poszczególnymi komórkami i jednostkami organizacyjnymi Urzędu Miasta	3
14.	współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem – doskonalenie metod zarządzania	1	brak – adekwatnych do potrzeb – miejskich służb konserwatorskich (kwestie kadrowe, kompetencyjne, finansowe)	2
15.	uwzględnianie problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym w polityce informacyjnej miasta	1		

Lp.	Szanse <i>Opportunities</i>	Ranga czynnika	Zagrożenia <i>Threats</i>	Ranga czynnika
1.	dopełnienie dotychczasowej ochrony zabytków ochroną obszarową (park kulturowy, mpzp)	3	dalsze niewykorzystywanie form ochrony obszarowej (park kulturowy i mpzp) w najcenniejszych historycznych jednostkach przestrzennych miasta	3
2.	przyspieszenie procesu rewitalizacji zabytkowej zabudowy (zwłaszcza Starego Miasta i Śródmieścia)	3	dalsza degradacja zabytkowej zabudowy Starego Miasta i Śródmieścia ze względu na: zbyt duży obszar objęty rewitalizacją, zbyt wolno postępujący proces	3

			rewitalizacji, niedostateczne fundusze, nieuregulowane sprawy własnościowe	
3.	podniesienie jakości przestrzeni publicznych poprzez wykorzystanie narzędzi ochrony krajobrazu (m.in. tzw. ustawy krajobrazowej)	2	rozwój inwestycyjny ingerujący w otoczenie historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, budzący zastrzeżenia ze stanowiska konserwatorskiego	3
4.	wprowadzenie właściwych funkcji do nieużytkowanych obiektów zabytkowych, w celu ożywienia obszaru Starego Miasta przy zachowaniu jego wartości historycznych (m.in. wspieranie funkcji mieszkaniowych)	2	dalsze zmiany funkcjonalne w zabudowie historycznego Lublina – przewaga komercyjnych funkcji usługowych, gastronomicznych, handlowych na niekorzyść funkcji mieszkaniowych	2
5.	wzrost finansowania działań rewitalizacyjnych w związku z nową perspektywą funduszy unijnych (założone wsparcie rewitalizacji miast)	3	brak długofalowego programu finansowania prac obejmujących konserwację i restaurację zabytków	3
6.	wykorzystanie opracowanej waloryzacji zasobu zabytkowego miasta dla optymalizacji przedmiotu, form i zakresu ochrony zabytkowego zasobu	3	niewystarczająca ochrona i postępujący proces niszczenia zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej bądź niszczące formy ich eksploatacji	2
7.	wdrożenie zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta (m.in. poprzez realizację <i>Strategii zarządzania dziedzictwem...</i> , oraz metod i modeli wypracowanych w projektach HerO i HerMan)	3	wywoływanie konfliktów między wartościami dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami urbanistycznymi	2
8.	dalszy rozwój partnerskiej współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem	1	brak kompleksowej i spójnej polityki ochrony krajobrazu kulturowego na poszczególnych szczeblach administracji – słabe zarządzanie	3
9.	podejmowanie działań związanych z ochroną dziedzictwa przy szerokim udziale interesariuszy (m.in. prowadzenie dyskusji publicznych i konsultacji społecznych dotyczących parku kulturowego i potrzeby ochrony przestrzeni historycznych w ramach mpzp)	2	brak możliwości skutecznego egzekwowania prawa	3
10	wykorzystanie walorów przestrzennych i historycznych dla stworzenia interesującej oferty kulturalnej i turystycznej	2	zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków nieuwzględniającą ich historycznego charakteru	2
11.	realizacja w praktyce ustaleń dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i	3	niedoceniające potencjału i znaczenia dziedzictwa dla zrównoważonego rozwoju miasta	2

	środowiska naturalnego zawartych w programach, strategiach, dokumentach planistycznych			
12.	wzrost świadomości roli i znaczenia dziedzictwa wśród społeczności lokalnej poprzez realizację odpowiednich działań edukacyjnych i popularyzatorskich	2	niska świadomość społeczna w postrzeganiu wartości dziedzictwa jako autentycznego, nieodnawialnego zasobu	2
13	wzrost świadomości wartości dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju (przede wszystkim jako produktu turystycznego)	2	brak poczucia tożsamości, łączności z tradycją, historią	2
14.	tworzenie nowych miejsc pracy w sferach związanych z dziedzictwem kulturowym, m.in. rozwój turystyki kulturowej	3	podejmowanie decyzji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego bez udziału interesariuszy – brak przyjęcia partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem	2
15.	budowa obwodnicy Lublina jako szansa na funkcjonalne przemiany (zwłaszcza Starego Miasta i Śródmieścia)	2		
16.	wdrożenie przez samorząd aktywnej ochrony dziedzictwa – długofalowych, kompleksowych działań w oparciu o przyjętą strategię	2		

6.2. Ocena dotychczasowej ochrony oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta oraz wnioski wynikające z analizy SWOT

Formy ochrony

Lublin jest miastem o bogatej historii, bardzo interesującym, zachowanym w dużej mierze w autentycznej postaci, zasobie zabytkowym do dziś odzwierciedlającym wielokulturowy niegdyś charakter miasta oraz o niezwykle atrakcyjnym, o wyjątkowych walorach krajobrazowych położeniu. Szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe miasta (materialne i niematerialne) ma - jak w większości miast - zróżnicowaną wartość. W przypadku Lublina mówić jednak możemy, że jest to miasto, w którym zachowane są zabytki i ich zespoły oraz obszary o bardzo wysokiej - w skali ogólnopolskiej, a nawet europejskiej - randze historycznej i wartości artystycznej. Lublin to także miejsce wydarzeń historycznych, których znaczenie symboliczne uznane zostało jako ważne dla europejskiej tożsamości. Tak zdefiniowane i ocenione zasoby dziedzictwa kulturowego miasta znajdują swe odzwierciedlenie w istniejących formach ochrony. *Lublin – historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny* został uznany w 2007 r. rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za Pomnik Historii, będący formą ochrony miejsc o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa Polski. Status Pomnika Historii jest potwierdzeniem uznania tego zespołu za dobro o szczególnych wartościach historycznych, artystycznych, materialnych i niematerialnych związanych z wieloma najważniejszymi wydarzeniami w historii Polski.

Ponadto Lublin jest jednym z trzech z Polski depozytariuszy Znaku Dziedzictwa Europejskiego (European Heritage Label) przyznawanego decyzją Komisji Europejskiej. Znak ten otrzymały trzy obiekty z terenu miasta związane z podpisaniem Unii polsko-litewskiej – kościół p.w. św. Stanisława BM wraz z klasztorem Dominikanów, kaplica Św. Trójcy na zamku lubelskim i pomnik Unii Lubelskiej jako materialni reprezentanci symbolu pokojowej integracji dwóch zróżnicowanych religijnie i etnicznie krajów.

Pomimo tak wysokiej rangi zespołów zabytkowych zlokalizowanych przede wszystkim w obszarze Starego Miasta i częściowo Śródmieścia słabą stroną ochrony dziedzictwa miasta jest brak skutecznego procesu planowania przestrzennego, co dotyczy w dużym stopniu tych właśnie najcenniejszych obszarów. Negatywnym zjawiskiem i zagrożeniem – charakterystycznym nie tylko dla Lublina – jest niewystarczające wykorzystanie tych form ochrony zabytków, które z założenia ustawowego leżą w kompetencjach samorządu. Dotyczy to parku kulturowego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, których odpowiednie zapisy mogłyby stanowić skuteczne narzędzia ochrony przestrzeni. Choć samorząd sukcesywnie opracowuje miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i stopień pokrycia obszaru miasta obowiązującymi mpzp jest wysoki (jak na warunki polskie), to jednak większość obszarów najcenniejszych - ze względu na zachowane historycznie ukształtowane wartości przestrzenne - w bardzo niewielkim stopniu jest chronione poprzez odpowiednie zapisy mpzp. Postulaty i wskazania odnośnie zasadności i potrzeby uchwalenia mpzp dla wielu jednostek obszarowych o dużych walorach zabytkowych pojawiają się w większości uchwalonych dokumentów strategicznych i innych opracowaniach zleconych przez miasto. Przez wiele lat pozostawało to jednak w formie deklaracyjnych zapisów. W opracowanej w 2014 r. *Strategii zarządzania dziedzictwem* także zwrócono uwagę na ten problem, sugerując by w związku z długotrwałym procesem sporządzania miejscowych planów dokonać wyboru obszarów priorytetowych dla tej formy ochrony i dla nich w pierwszej kolejności uchwalić mpzp (obszary te zostały wskazane).

Podobnie należy ocenić sytuację związaną z powołaniem na terenie miasta parków kulturowych (lub parku kulturowego). Potrzeba wprowadzenia tej formy ochrony obszarowej wskazywana jest w licznych dokumentach programowych i planistycznych, także opracowywanych na poziomie województwa (m.in. postulowanie utworzenia Lubelskiego Parku Kulturowego Wschodniego i Lubelskiego Parku Kulturowego Południowego wśród 57 potencjalnych parków kulturowych - projekt *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami*). Uchwalenie Parku Kulturowego, sporządzenie planu jego ochrony, który określa sposoby jego zagospodarowania i zarządzania wraz z ustalonymi zakazami, ograniczeniami i nakazami byłoby szansą na większy niż dotychczas wpływ miejskich służb konserwatorskich na historyczną przestrzeń miasta. Jest to równocześnie narzędzie, które dobrze wykorzystane umożliwić może przejście od biernej ochrony do aktywnego zarządzania dziedzictwem.

W rejestrze zabytków miasta Lublin figuruje aktualnie 432 obiekty wpisane do rejestru zabytków (wliczając wszystkie wymienione w decyzjach o wpisie do rejestru obiekty zabytkowe) z trzema głównymi obiektami obszarowymi tj. zespołem urbanistyczno-architektonicznym Starego Miasta i Śródmieścia, zespołem urbanistycznym Wzgórza Grodzisko i Białkowskiej Góry oraz Ogrodem Saskim na czele. Jakkolwiek zasadniczy rdzeń tego zasobu kilkudziesięciu najbardziej wartościowych zabytków zespołu staromiejskiego i Śródmieścia (najstarsze kościoły, Brama Krakowska, Stary Ratusz i kilka kamienic przy Rynku) otrzymał status zabytku w drodze urzędowego uznania ich wartości zabytkowej jeszcze w okresie międzywojennym, to względy prawne i proceduralne, wynikające z wprowadzenia nowej ustawy o ochronie dóbr kultury w 1962 r. wymusiły utworzenie wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomości i wpisania doń zarówno wcześniej uznanych, jak również nowo rozpoznanych obiektów na mocy decyzji administracyjnej. Pierwszy wpis pochodzi z 31 grudnia 1966, zaś ich nasilenie przypada na rok następny. W pierwszej dekadzie nowego wieku wpisano już tylko siedem zabytków – ostatni w 2011 r. (kamienica Budnych przy ul. Peowiaków 5), a udokumentowane propozycje wpisania dwóch innych obiektów (kamienicy i budynków garbarni) nie spotkały się z akceptacją LWKZ. Wskazuje to na zaostrzenie przez WUOZ polityki kwalifikacyjnej nowych obiektów do wpisu wobec rozrastającej się listy GEZ.

Różny czas powstania oraz zróżnicowany stan zachowania stanowi trudność w ogólnej ocenie zabytkowej wartości zasobu obiektów wpisanych do rejestru, jednakże ze względu na dość jednolity charakter Starego Miasta wraz z dopełniającą go, względnie zwartą historyczną częścią śródmieścia Lublina, składających się na unikatowy zabytkowy zespół urbanistyczny, jego ocena zyskuje wysoką wartość rangi krajowej, aspirując nawet do rangi zabytków europejskich. Jednakże obecność w jego perspektywie wielkogabarytowych obiektów budowlanych skutkuje deprecjacją walorów widokowo-krajobrazowych tego zespołu, a w konsekwencji do utraty części wartości zabytkowych zespołu staromiejskiego.

Zabytkową wartość o randze zabytków krajowych osiągają, szczególnie po kompleksowych pracach konserwatorskich, główne obiekty sakralne miasta – gotycka kaplica zamkowa p.w. Św. Trójcy, zespół poddominikański i barokowy kościół pojezuicki, a także zabytki świeckie: późnoromański zamkowy donżon, gotycko-renesansowa Brama Krakowska, odrestaurowany Trybunał (Stary Ratusz) i – z racji swego historycznego przekazu oraz nowej naówczas techniki wykonania - pomnik-obelisk Unii Lubelskiej. Wartości ponadregionalne reprezentują natomiast kościoły: pobrygidkowski, pobernardyński, dawny kościół Karmelitanek Bosych, Karmelitów Trzewickowych i pomisjonarski, zaś pozostałe historyczne świątynie – mają rangę zabytków ponadregionalnych. Najwyżej oceniana ze staromiejskich kamienic - Konopniców vel

Sobieskich (Rynek 12) ma wartość ponadregionalną, podobnie jak kamienica Lubomelskich (Rynek 8), głównie ze względu na zachowane polichromie wnętrza (w tym Piwnicę pod Fortuną) i kamienica przekształcona przez Makarewiczów w rodzaj miejskiego pałacu (Złota 2) oraz dawna plebania farna (Grodzka 11). Kilkanaście innych kamienic w okolicach Rynku, mimo zachowanych dekorowanych późnorenesansowych sklepień i stropów należy plasować wśród zabytków o znaczeniu regionalnym. Pozostałe mają wartość regionalną, głównie jako historyczny, architektoniczny element zabytkowego zespołu staromiejskiego, podobnie jak większość kamienic śródmiejskich przekształconych lub wzniesionych w trzech ostatnich dekadach XIX i w pocz. XX w. Zabytkiem, który niemal w pełni zachował dawne walory architektoniczne, wyposażenie i strój wnętrza jest gmach d. Teatru Miejskiego oraz - mimo znacznego uproszczenia fasady – budynek Sądu Rejonowego (d. Okręgowy).

Ważnym w skali kraju zabytkiem sztuki ogrodowej jest Ogród Saski – należący do najstarszych ogrodów miejskich w Polsce, a także dwa cmentarze – żydowski na wzgórzu Grodzisko i funkcjonujący od pocz. XIX w. zespół cmentarzy przy ulicy Lipowej.

Zasób Gminnej Ewidencji Zabytków w Lublinie jest dużym zbiorem obejmującym blisko 2000 obiektów i obszarów. Niemal 1500 zabytków w ramach tego zbioru to obiekty i obszary wskazane przez Prezydenta Miasta (w porozumieniu z LWKZ). Prowadzenie GEZ należy do zadań BMKZ. W Lublinie ewidencja ta jest prowadzona nie tylko w formie zbioru kart adresowych, lecz również w formie elektronicznej. Co ważne, taki sposób prowadzenia GEZ umożliwia powiązanie obiektów ewidencyjnych z Miejskim Systemem Informacji Przestrzennej. Jest też praktycznym narzędziem do wprowadzania i monitorowania wszelkich danych dotyczących przedmiotowych zabytków (np. dotyczących stanu zachowania).

Pozytywnie ocenić należy podejmowane przez BMKZ działania dotyczące szerokiego rozpoznania zasobu dziedzictwa pod kątem jego wartości i oceny kompletności wykazów dotyczących zasobu zabytków nieruchomych. Efektem zleconego przez miasto w 2011 r.⁶⁴ opracowania było poszerzenie wykazu GEZ poprzez ujęcie w nim dodatkowych obiektów i obszarów. Tego typu dalsze działania zmierzające do identyfikacji i weryfikacji zasobu potencjalnego są jak najbardziej wskazane. BMKZ prowadzi też – w ramach innych prac bieżących – monitorowanie stanu zasobu ujętego w GEZ. Działania te są bardzo istotne w całokształcie funkcjonowania ochrony i zarządzania dziedzictwem w mieście – dają bowiem bezpośredni i osadzony w czasie przegląd stanu zachowania tych obiektów w oparciu o starszą i aktualną dokumentację fotograficzną.

Ten nader liczny i różnorodny pod względem kategorii zbiorów zabytków mimo mniejszej w porównaniu do obiektów wpisanych do rejestru wartości zabytkowej jest niezmiernie istotny z punktu widzenia utrzymania tych walorów przez cały zespół urbanistyczno-architektoniczny Starego Miasta i Śródmieścia. Mimo drugorzędnej względem obiektów wpisanych do rejestru wartości architektonicznej i zabytkowej stanowi bowiem konieczne pod względem substancjalnym i strukturalnym dopełnienie zespołu, jako odpowiadający poszczególnym epokom urbanistyczno-architektoniczny kontekst dla pierwszorzędných zabytków, współtworząc wraz z nimi określony dla danej epoki historycznej modus, charakter i wyraz artystyczny ciągów ulicznych, placów i miejsc (zaułków). O ich wartości świadczą znane trudności w znalezieniu nie wywołujących dysonansu z otoczeniem lub kontrowersyjnych opinii współczesnych „zamienników” dla zniszczonych czasem elementów historycznego zespołu zabudowy. Decydujące są określone ich cechy: skala, autentyczność, w tym kształt architektoniczny bryły, użyty budulec, zgodne z dawnymi zasadami proporcje i rytm otworów oraz ich - adekwatne do czasu powstania - formy i detal architektoniczny.

Należy podkreślić, iż większość obiektów objętych GEZ pochodzi z końca XIX w. lub z pocz. XX wieku. Są to najczęściej oficyny frontowych kamienic, będących już w rejestrze zabytków lub związane z nimi budynki gospodarcze na tyłach posesji, jednakże znaczną część ewidencji tworzą także wartościowe kamienice z oficynami, pojedyncze domy, a również dość liczna grupa budynków przemysłowych, których stan techniczny nie pozwolił na wciągnięcie ich do rejestru zabytków.

W ostatnim czasie listę uzupełniły nowsze obiekty architektoniczne, pochodzące najczęściej z lat 30. lub 50. XX w., stanowiące - jak w przypadku nowszej zabudowy ulicznej okresu międzywojennego lub współczesności - względnie ujednolicone, a nawet stypizowane układy urbanistyczno-architektoniczne, powstałe w podobnym czasie w oparciu o wspólny plan. Choć pozbawione wyraźnych dominant, mają walor uporządkowanych w skali ulicy lub osiedli kompozycji przestrzennych, oddziałujących bardziej zespołowo niż indywidualnie (ul. Marii Curie-Skłodowskiej, dzielnica Dziesiąta, ZOR-Zachód, dwa pierwsze chronologicznie osiedla LSM).

⁶⁴ Lameński S., *Diagnoza stanu inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego miasta Lublin wraz z rekomendacjami zakresu niezbędnej korekty i kierunków zmian*, Lublin 2011

W tym kontekście pozytywnie ocenić należy dostrzeżenie potrzeby zachowania i ochrony dóbr kultury współczesnej. W Lublinie bogaty i wartościowy zasób tych dóbr został poddany analizie i zwaloryzowany przez powołaną w 2010 r. Zarządzeniem Prezydenta Miasta specjalną komisję, w skład której weszli specjaliści z zakresu architektury, urbanistyki i historii sztuki. Efektem prac Komisji jest stworzenie Listy Dóbr Kultury Współczesnej, obejmującej obiekty architektury, założenia urbanistyczne, przestrzenie publiczne oraz przestrzenie o potencjale kulturowym w podziale na fenomeny natury i fenomeny położenia, walorów i rangi w strukturze miasta. Niektóre dobra z tej Listy zostały ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków. Co ważne, Lista ta rzeczywiście funkcjonuje jako źródło danych przy opracowywaniu mpzp. Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków opracowując wytyczne do uchwalanych planów zagospodarowania w mieście uwzględnia te dobra jako wskazane do ochrony. Dodatkowo, dobra te, potrzeba ich ochrony i tkwiący w nim potencjał, są też dostrzegane i wprowadzane w politykę miasta – m.in. w ramach zapisów w dokumentach strategicznych (np. uwzględnienie w *Strategii Rozwoju Turystyki* osiedla J. Słowackiego jako miejsca na trasie *Lublin Historyczny* - trasy pomyślanej jako jeden z elementów wiodących form turystyki w mieście). Równocześnie jednak Lista Dóbr Kultury Współczesnej nie jest tym narzędziem, które rzeczywiście zabezpiecza zachowanie wartościowych obiektów umieszczonych na tej Liście. W ostatnim czasie opracowany mpzp dla obszaru części VIII - Śródmieście w obszarze ulic: Krakowskie Przedmieście, Kapucyńska, Prezydenta Gabriela Narutowicza, Peowiaków, Tadeusza Kościuszki z usytuowanym na tym obszarze budynkiem PDT (przedmiot ochrony A 25) *uwzględnia ochronę obiektów zabytkowych oraz zachowanie charakterystycznych cech kwartału, w tym Placu Czechowicza oraz tzw. Placu przed PDT-em. Projekt umożliwia zarówno zachowanie budynku projektu Tadeusza Witkowskiego, jak i jego wymianę tj. realizację nowej zabudowy usługowej*⁶⁵, co de facto uznać można za przyzwolenie na jego całkowitą rozbiórkę. Nie jest nią również GEZ, czego dowodzi dalszy zapis tego planu, który dopuszcza rozebranie większości struktury historycznej, objętej ewidencją kamienicy przy ul. Kościuszki 4, nakładając na inwestora jedynie obowiązek pozostawienia jej ściany fasadowej, przewidzianej jako architektoniczny parawan dla nowej struktury planowanej galerii handlowej. Podobnie postąpiono już w przypadku secesyjnej kamienicy przy ul. Sądowej 6, „chronionej” zarówno wpisem obszarowym do rejestru zabytków Śródmieścia, jak również rekomendowanym przez LWKZ wpisem do GEZ, co - wg stanowiska GKZ - nie dawało wystarczającej podstawy prawnej do zachowania integralności obiektu nie wpisanego do rejestru zabytków.

Oba te przypadki unaocniają zatem potrzebę zwiększenia faktycznej skuteczności ochrony zabytkowej zabudowy Śródmieścia poprzez znaczne rozszerzenie zakresu wpisów do rejestru na obiekty pozostające w GEZ (WEZ), jeśli konstytucyjny i ustawowy obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego nie ma być tylko piękną ideą.

Stan techniczny zabytków

Ostatecznym celem instytucjonalnej ochrony zabytków wpisanych do rejestru i gminnej ewidencji zabytków jest przeciwdziałanie utracie ich wartości zabytkowych. Standardowa praktyka, oparta na takim właśnie podziale zasobu zabytkowego miasta, z oczywistych względów preferuje zabytki wpisane do rejestru, mniej liczną, lecz grupującą najbardziej wartościowe zespoły i pojedyncze obiekty, stosując w razie potrzeby czynne formy ochrony w postaci awaryjnych zabezpieczeń i dotacji do prac remontowych i stricte konserwatorskich, podczas gdy bierna ochrona znacznie liczniejszego zasobu zabytków z ewidencji gminnej polega głównie na blokowaniu prób rozbiórki przez właścicieli będących najczęściej w złym stanie zabytkowych nieruchomości. W głównej mierze dotyczy to zabytków budownictwa przemysłowego.

Niestety brak systemu kompleksowej oceny i monitoringu stanu technicznego zabytków na terenie miasta nie pozwala na jednoznaczną ocenę stanu w odniesieniu do wszystkich nieruchomości zabytkowych. Obecnie pogłębionej oceny dokonuje się przy okazji podejmowania prac remontowych lub adaptacyjnych w obiektach zabytkowych oraz przed wydaniem decyzji o ich rozbiórce, zaś ocena bieżąca takiego stanu przy okazji oględzin konserwatorskich i w ramach podjętej waloryzacji ma jedynie charakter szacunkowy.

Należy stwierdzić, że mimo długoletniego i stale postępującego procesu renowacji lubelskich zabytków zaledwie nieco ponad połowa (ok. 52 %) zabytków wpisanych do rejestru została poddana mniej lub bardziej kompleksowym pracom remontowym lub znajduje się obecnie w trakcie takich prac, przy czym znaczna część tych nieruchomości należy do instytucji wyznaniowych, państwowych lub samorządowych – w tym miejskich – tj. podmiotów dysponujących odpowiednimi zasobami finansowymi dla przeprowadzenia pełnego zakresu prac renowacyjnych, mających ponadto duże możliwości pozyskania na te cele funduszy zewnętrznych. Okoliczności te sprzyjają podejmowaniu decyzji o remontach wykraczających poza zakres bieżących napraw.

⁶⁵ <http://www.lublin.eu/>; Więści z ratusza, Projekt zagospodarowania dla rejonu ul. Kapucyńskiej

Spośród zabytkowych świątyń lubelskich jedynie dwa kościoły wymagają jeszcze prac remontowych – kościół Kapucynów przy ul. Krakowskie Przedmieście, kościół ewangelicki pw św. Trójcy, zaś większość budynków klasztornych i poklasztornych, będących w rękach Kościoła Katolickiego, utrzymanych jest w dobrym, lub bardzo dobrym stanie technicznym. W szczególności dotyczy to klasztoru Dominikanów, który od ponad dwóch dekad przechodzi wraz z bazyliką pełny cykl prac remontowo-konserwatorskich, podobnie jak zespół budynków pomisjonarskich (ob. seminarium duchowne). Aktualnie prowadzone są prace remontowe przy dawnych gmachach jezuickich (szkoła – obecnie Archiwum Państwowe), niedawno zaś (2013 r.) ukończone zostały prace w Centrum Kultury, mieszczącym się w zaadaptowanym barokowym gmachu d. zespołu klasztornego Wizytek (ul. Peowiaków 12).

Stan techniczny większości zabytkowych budynków administracji państwowej (budynek Urzędu Wojewódzkiego) i samorządowej (Stary i Nowy Ratusz) jest również dobry, podobnie jak wyremontowanych niedawno gmachów sądów Rejonowego i Wojewódzkiego (d. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie).

Niedawno zakończono również prace zabezpieczające, remontowe i modernizacyjne budynków Muzeum Lubelskiego na Zamku oraz budynku Starego Teatru przy ul. Jezuickiej (gruntowna przebudowa). Poddane przed ponad dekadą kompleksowej renowacji gmachy Teatru Miejskiego (im. J. Osterwy), Kasy Przemysłowców (Grand Hotel) i Hotelu Europa wciąż utrzymują zadowalający stan techniczny, podobnie jak budynki banków Narodowego (Krakowskie Przedmieście 37) i Rolnego (Chopina 6). Na zasadnicze prace remontowe wciąż oczekują natomiast budynki d. Szkoły Wojewódzkiej Lubelskiej i pałacu Rządu Gubernialnego (oba we władaniu UMCS) a także d. pałacu Potockich (własność KUL – ob. wystawiony na sprzedaż).

W ogólności znacznie gorszy stan przedstawiają natomiast obiekty o mieszanym typie własności lub współwłasności, głównie jednak nieruchomości o nieuregulowanym statusie własnościowym. Dotyczy to przede wszystkim licznych budynków mieszkalnych, od lat nie remontowanych z powodów proceduralnych (niemożność ustalenia wszystkich właścicieli) lub sprzeczności interesów współwłaścicieli, a nawet trwałego ich ubóstwa, którzy z braku funduszu remontowego nie dysponują nawet możliwością uzyskania przysługujących środków pomocowych ze strony instytucji państwowych. Ponadto od lat nie stosuje się również przewidzianej ustawą procedury remontów zastępczych finansowanej przez WUOZ. Brak takich remontów prowadzi do znacznej dewastacji cennych zabytkowych obiektów takich jak dawny dwór Wagnerów przy ul. Wesołej 8, pałac Pawęczkowskiego z d. domem poklasztornym Trynitarzy przy ul. Rybnej, czy d. pałac Sobieskich (ul. Bernardyńska 13).

Nie licząc fasadowych remontów staromiejskich kamienic z poł. I. 50. XX w. do ich kompleksowych remontów przystąpiono dopiero w latach 70. ubiegłego stulecia. Objęły one niemal wszystkie kamienice w kwartale ulic Grodzkiej, Archidiakońskiej, Złotej i Rynku (nr 7, 8), oddawane sukcesywnie do poł. I. 90. Remonty te w większości miały charakter prac konserwatorskich, obejmujących również elementy wyposażenia (drewniane stropy, malowidła). Również rozpoczęty w ostatnich dekadach powolny proces prywatyzacji kamienic zaowocował w większości przypadków ich remontami. Są one prowadzone w różnym zakresie i niekiedy etapami, w zależności od stopnia zamożności właścicieli. Obok remontów kilku kamienic z przeznaczeniem ich na obiekty mieszkalne (Archidiakońska 9, Grodzka 22, Jezuicka 21) nastąpiły również realizacje o daleko posuniętej adaptacji budynków na cele gastronomiczne (Grodzka 15) lub hotelowe (Grodzka 18, 19, 30), czego pozytywnym skutkiem z jednej strony jest ewidentna poprawa stanu technicznego (bardzo dobry) i estetyki budynków, z drugiej zaś – częściowa deprecjacja ich walorów zabytkowych (wymiana zabytkowej substancji stropów i schodów na materiały ogniotrwałe, przekształcenia układu wnętrza górnych kondygnacji, nadbudowa lukarn w dachu lub przekrywanie podwórek szklanym dachem). W mniejszym stopniu zjawisko to występuje w zabytkowych kamienicach Śródmieścia, choć i tu w kilku przypadkach dokonywano znacznych przeróbek wewnątrz, głównie dla banków (Krakowskie Przedmieście 6, 47, Kowalska 5), handlu i usług (pałac Parysów, Krakowskie Przedmieście 21, 23, 36, 38) lub mieszkalno-biurowe (Krakowskie Przedmieście 8-10, Narutowicza 22), jednakże w większości wyremontowanych w ostatnim czasie kamienic zasadniczy układ przestrzenny nie uległ zasadniczym zmianom, w niektórych zaś ograniczono się jedynie do remontów elewacji (Peowiaków 5). Mniej progresywne remonty kamienic wpisanych do rejestru zabytków prowadzone są przez wspólnoty mieszkańców, ograniczane do wymiany dachów, wymiany instalacji i odnawiania ścian wraz z elewacjami (kamienice przy ul. Rynek 12, Chopina 11). Przykładem remontu prywatnej kamienicy o rozszerzonym zakresie prac jest budynek przy ul. Narutowicza 14 z gruntowną konserwacją polichromii klatki schodowej, schodów i stolarki drzwiowej, przykładem najnowszym – ukończona w tym roku kamienica przy Krakowskim Przedmieściu 51.

W trakcie remontów znajdują się kamienice przy ul. Kapucyńskiej 6 (elewacje) i Grodzkiej 16 i 17, zaś pilnego remontu w pełnym zakresie wymagają kamienice przy Archidiakońskiej 1-3, Jezuickiej 15 -19, Rynek 9 i Złotej 5.

Spośród trzech wpisanych do rejestru zabytków zespołów budownictwa przemysłowego (browar Vetterów, fabryka M. Wolskiego, cukrownia) i czterech obiektów indywidualnych (most na Bystrzycy, wiadukt kolejowy nad ulicą Kunickiego, wieża ciśnień d. fabryki „Eternit”, hangar lotniczy wytwórni samolotów Plage i Laškiewicz) remontu potrzebują jedynie poklasztorne zabudowania browaru oraz nieczynna wieża ciśnień fabryki „Eternit”, a wyremontowany lecz obłożony blachą trapezową lotniczy hangar winien być poddany rewaloryzacji. Ciągający się remont wiaduktu kolejowego ma być zakończony w bieżącym (2015) roku. Wyremontowany i częściowo zrekonstruowany kosztem miasta żelbetowy most na Bystrzycy otrzymał w 2013 r. tytuł „Zabytku Zadbanego”.

W znacznie gorszym stanie znajduje się druga z wymienionych grup zabytków nieruchomości (GEZ), pozostająca praktycznie poza głównym nurtem zainteresowania WUOZ zarówno ze względu na niższy status samych zabytków, jak też na wynikający z umowy podział kompetencji między LWKZ a MKZ, w którego wyłącznej gestii spoczywają obecnie sprawy związane z zabytkami z GEZ.

Na ogólną liczbę 1252 zabytków nieruchomości, ujętych GEZ, lecz pozostających poza rejestrem zabytków, tylko niewielka ich część, bo licząca kilkadziesiąt obiektów została wyremontowana. Dotyczy to głównie budynków mieszkalnych w Śródmieściu, będących we władaniu miasta lub właścicieli prywatnych, w tym wspólnot mieszkańców. Zły stan przeważającej większości obiektów z GEZ wynika głównie z ich niejednoznacznie określonego prawem statusu zabytku, dającego wszakże bierną ochronę przed ew. rozbiórką, jednakże bez możliwości prawnego lub finansowego stymulowania przez organy administracji konserwatorskiej poprawy stanu technicznego tychże obiektów. Sprawa ich remontów obciąża zatem wyłącznie właścicieli, którzy - w obliczu konieczności dużego zakresu prac remontowych - decydują się często na odstępianie od remontów, skazując obiekt na śmierć techniczną. Innym zagrożeniem dla wartości zabytkowych takich obiektów jest obserwowana skłonność do zbyt dużych przekształceń strukturalnych i architektonicznych w czasie ich modernizacji i termomodernizacji oraz adaptacji do nowych funkcji (ul. Sądowa 6), szczególnie częstych w ostatnich dekadach. O ile jednak pozostające w większości w użytkowaniu budynki mieszkalne mogą liczyć na bieżące remonty (kamienice przy ul. Krakowskie Przedmieście, Kołłątaja, Chopina, Górnej, Narutowicza, Marii Curie-Skłodowskiej), a nawet pełny remont i rewaloryzację (Niecała 3), to w najgorszej sytuacji znajdują się wyeksploatowane, wiekowe budynki pofabryczne, trudne do zaadaptowania z powodu ich stosunkowo dużej kubatury, specyficznej architektury i techniki budowlanej i mniej atrakcyjnego, peryferyjnego zwykle położenia, a także prób pozyskania terenu na nowe inwestycje po rozebranych obiektach. W ten sposób rozbiórce uległy niemal wszystkie budynki d. Fabryki Młocarni i Odlewni Żeliwa "Wacław Moritz", na miejscu której powstała olbrzymia galeria „Gala”, młyn Ehrlicha (ul. Młyńska 13), zaś kilku innym częściowo opuszczonym obiektom grozi podobny los (garbarnia Zylberstajna – ul. Towarowa 9, budynek słodowni browaru Vetterów – ul. Misjonarska 22, Rzeźnia Miejska – Turystyczna 9). Szansę utrzymania mają tylko budynki pozostające jeszcze w użytkowaniu takie jak: budynki dawnej Fabryki Wag W. Hessa przy ul. Lubartowskiej, czy zespół budynków parowozowni.

Rewitalizacja miasta

Do słabych stron należy nadal zły stan techniczny stosunkowo dużej części zabytkowego zasobu miasta. I dotyczy to w pewnym stopniu także obszarów najcenniejszych. Wśród różnych przyczyn tej sytuacji, trzeba zwrócić uwagę na problemy związane z realizowanym od lat programem rewitalizacji miasta. Choć widocznych jest już wiele pozytywnych efektów tego procesu, także w zakresie obiektów i obszarów zabytkowych, złożoność problemów i czynników negatywnych sprawia, że działania rewitalizacyjne wymagają szczególnego zaangażowania samorządu. Samorząd dostrzega ten problem i podejmuje pewne działania, które mają usprawnić ten proces. Przykładem takich dążeń z ostatniego okresu może być np. zlecenie przez miasto ewaluacji programu rewitalizacji oraz przekształcenie, odpowiedzialnej m.in. za rewitalizację zdegradowanych budynków, firmy „Kamienice Miasta” w nową samorządową spółkę: Lubelskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej. Podjęte przez samorząd miasta działania z jednej strony przyniesić mają odpowiedź jakie kierunki działań należy przyjąć w sferze generalnych założeń procesu rewitalizacji, by proces ten usprawnić (ewaluacja), z drugiej strony jest próbą wdrożenia konkretnych działań wynikających z niesatysfakcjonujących dotychczasowych osiągnięć (nowa spółka ds. rewitalizacji).

Ocena dotychczas zrealizowanych zadań sprawia, że konieczne wydaje się zweryfikowanie granic obszaru objętego rewitalizacją oraz, że *zasadne jest (...) ograniczenie obszarów objętych programem oraz skoncentrowanie i tak ograniczonych środków na mniejszym obszarze, co zdecydowanie zwiększy skuteczność podejmowanych działań*⁶⁶ - na co wyraźnie wskazują wyniki i wnioski sporządzonej w 2014 r. *Ewaluacji*

⁶⁶ *Ewaluacja programu rewitalizacji...*, s. 106

programu rewitalizacji. Podobna ocena i wskazania zmian, w stosunku do obecnych założeń rewitalizacji miasta, sformułowane zostały w *Strategii zarządzania dziedzictwem: Polskie doświadczenia w zakresie rewitalizacji jednoznacznie wskazują, że słabością uchwalonych do tej pory programów był zbyt duży obszar działania (dotyczy to również Lublina). Dlatego konieczne jest wydzielenie mniejszych jednostek, etapowanie i podział na szereg zadań*⁶⁷. Ponadto warto także powtórzyć za *Strategią zarządzania dziedzictwem* stwierdzenie, że choć proces rewitalizacji jest jak najbardziej odpowiednią formułą dla ochrony i zarządzania dziedzictwem to obowiązujący w Lublinie program rewitalizacji musi być zmodernizowany w bardzo istotnym zakresie - podporządkowany realizacji wizji nakreślonej w strategii zarządzania dziedzictwem. W praktyce wymaga to modyfikacji istniejącego programu w każdym, aspekcie⁶⁸.

Podjęcie w tym względzie zdecydowanych kroków ma obecnie zasadnicze znaczenie ze względu na możliwości pozyskania na ten cel znacznych funduszy z nowej perspektywy funduszy unijnych, gdzie rewitalizacja miast stanowić ma jeden z priorytetów.

Pozytywnie ocenić należy uwzględnianie zagadnień ochrony i zarządzania szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym Lublina w licznych dokumentach strategicznych, programowych, planistycznych etc. Generalnie większość tych dokumentów dostrzega nie tylko duże wartości dziedzictwa Lublina (ich różnorodność i autentyczność) oraz konieczność jego ochrony, ale też widzą w zasobie zabytkowym miasta i jego krajobrazie kulturowym potencjał i znaczący czynnik społeczno-gospodarczego rozwoju. Przeważa też traktowanie ochrony dziedzictwa łącznie z uwarunkowaniami ochrony środowiska naturalnego i walorami krajobrazu. Wykonane w nich analizy stanu oraz wskazane cele i priorytety są jak najbardziej zasadne oraz trafnie formułują konieczne i pożądane w zakresie tej problematyki działania i zadania. Niejednokrotnie brakuje jednak mechanizmów efektywnego wdrażania tych zapisów.

Finansowanie ochrony zabytków

Kwestie dotyczące dotychczasowego finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Lublinie przedstawione zostały w rozdziale 10.2. *GPOnZ*. Należy zaznaczyć, że dotychczasowe finansowanie ochrony zabytków w Lublinie jest trudne do obiektywnej oceny. Wynika to z wielu przyczyn: wielu źródeł finansowania ochrony zabytków (co dotyczy nie tylko Lublina, lecz systemu finansowania ochrony zabytków w Polsce), braku szczegółowego rozpoznania dotyczącego stanu technicznego obiektów zabytkowych i kosztów koniecznych do ich restauracji, braku planu finansowania zadań w ramach programu rewitalizacji, braku ocen jakie fundusze są konieczne a jakie realne możliwości.

Aktualne w tym zakresie pozostają wnioski i uwagi dotyczące finansowania ochrony zabytków w Lublinie zawarte w opracowanej w 2014 r. *Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin*:

Istniejące formy finansowania ochrony zabytków (niezależnie od ich źródeł) w Lublinie należy uznać za niewystarczające. Nie pozwalają na utrzymanie zasobu w odpowiednim stanie technicznym (ogromna tzw. luka remontowa). Środki publiczne – przede wszystkim ze względu na skalę – nie tworzą systemu, który pozwala na realizację polityki konserwatorskiej (kształtowanie stanu zabytkowego zasobu) w odpowiedniej skali.

Jako niewystarczający należy ocenić system ulg finansowych, który również powinien być instrumentem polityki miasta w kształtowaniu stanu zasobu zabytków.

*Konieczne jest dokonanie analizy potrzeb w zakresie finansowania ochrony dziedzictwa oraz zbudowanie systemu, który te środki będzie zapewniał*⁶⁹.

Należy też zauważyć, że wadą systemu finansowania ze środków publicznych jest fakt, że finansowanie nie odbywa się w trybie wieloletnim, brak jest długofalowego programu finansowania prac obejmujących konserwację i restaurację zabytków. Problemem, który występuje nie tylko w Lublinie jest również postępujący proces degradacji zabytków nie wpisanych do rejestru zabytków. Są to bowiem obiekty, na które w istniejącym systemie finansowym nie można uzyskać dotacji ze środków publicznych, przeznaczonej na remonty tych obiektów.

Olbrzymią szansą, którą należy wykorzystać są dotacje z nowej unijnej perspektywy finansowania.

Służby konserwatorskie i pozostałe elementy (instytucje, organizacje, stowarzyszenia) działające w obszarze dziedzictwa i kultury

Szerokie spektrum różnorodnych działań: ochronnych, kontrolnych, zarządczych (m.in. poprzez formułowanie wytycznych konserwatorskich dla prawnie chronionych obiektów i obszarów zabytkowych)

⁶⁷ *Strategia zarządzania dziedzictwem miasta Lublin*, s. 31, przypis 14

⁶⁸ Tamże, s. 31, przypis 15

⁶⁹ *Strategia zarządzania dziedzictwem...*, s. 53

wynikających z ustawowo określonych kompetencji i zadań przewidzianych dla służb ochrony zabytków, w Lublinie podzielony jest na zadania realizowane przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków oraz - wydzieloną w ramach struktury Urzędu Miasta jednostkę – Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków realizuje zadania powierzone na mocy porozumienia zawartego w 2012 r. pomiędzy Wojewodą Lubelskim a Prezydentem Miasta Lublin. W ramach tego porozumienia miejski konserwator zabytków realizuje szereg zadań z zakresu właściwości LWKZ z terenów wskazanych w porozumieniu, tj. obszar Starego Miasta i Śródmieścia, zespół urbanistyczny złożony z cmentarza żydowskiego i Białkowskiej Góry, Plac Litewski, Ogród Saski oraz obszary objęte ochroną konserwatorską w mpzp albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy itd. – zgodnie z art. 7 pkt. 4 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* – z wyłączeniem obiektów wymienionych obszarów wpisanych do rejestru zabytków.

Sam fakt istnienia samorządowej służby konserwatorskiej jest pozytywnym aspektem w ocenie funkcjonowania systemu ochrony zabytków w mieście, ponieważ BMKZ podejmuje wiele ważnych działań i inicjatyw w zakresie opieki nad zabytkami (m.in. w zakresie naukowego badania i dokumentowania zabytków, prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich, utrzymywania obiektów będących własnością komunalną w jak najlepszym stanie, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie).

Wśród mocnych stron i potencjalnych szans dla funkcjonowania BMKZ w Lublinie zwrócić należy m.in. uwagę na aktywność biura w zakresie poszerzania kompetencji własnych i dążeń do wprowadzania - w funkcjonujący w mieście system ochrony zabytków - najnowszych osiągnięć europejskich w zakresie zarządzania dziedzictwem. Dobrym przykładem tych dążeń jest udział BMKZ w kolejnych europejskich projektach – projekcie URBACT II HerO – Heritage as Opportunity (Dziedzictwo jako Szansa) oraz projekcie HerMan - Heritage Management (Zarządzanie Dziedzictwem Kulturowym). Generalnie, celem tych projektów było wypracowanie i wdrożenie innowacyjnych metod, polityk i programów działań w celu zachowania dziedzictwa oraz - poprzez wprowadzenie strategii zarządzania dziedzictwem – jego efektywne wykorzystanie dla rozwoju społeczno-gospodarczego. W ramach realizacji ww projektów opracowano m.in. przewodnik umieszczania nośników informacji wizualnej na obiektach i w obszarach objętych ochroną konserwatorską, który może stać się praktycznym narzędziem, niezwykle pomocnym we wprowadzeniu w tym zakresie - adekwatnych do potrzeb – norm. Natomiast wprowadzenie w życie zapisów *Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym* byłoby szansą na realizację niespotykanych dotychczas w Polsce szeroko pojętych działań w obszarze zarządzania dziedzictwem. Zaprezentowane w tej strategii holistyczne rozumienie dziedzictwa i zaproponowane działania zmierzające do realizacji celów w trzech ważnych aspektach – Planowanie – Systemy – Inwestycje jest twórczym i nowoczesnym spojrzeniem na problematykę zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Równocześnie zaznaczyć trzeba, że aby inicjatywy te przyniosły wymierny efekt praktyczny, dotychczasowe działania w tym zakresie są niewystarczające. Koniecznym wydaje się wprowadzenie w życie wytycznych zapisanych w *Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym*. Pierwszym krokiem w tym kierunku powinno być przyjęcie tego dokumentu do realizacji, czego formalnym potwierdzeniem byłoby jego uchwalenie przez Radę Miasta Lublina.

Ponadto BMKZ podejmuje szereg innych własnych inicjatyw, by wymienić tu choćby wykonanie całego szeregu nieobligatoryjnych dokumentacji i opracowań dotyczących zarówno właściwego rozpoznania zasobu zabytkowego i jego wartości (np. opracowanie L. Lameńskiego dotyczące diagnozy stanu inwentaryzacji zabytkowego zasobu czy dokonana waloryzacja widoków strategicznych w ramach *Studium wartości widokowych*), jak i opracowań praktycznych, pomocnych przy wprowadzaniu w życie standardów mających wpływ na właściwe zagospodarowanie przestrzeni historycznych obszarów miasta (np. poradnik dotyczący nośników informacji wizualnej i reklam czy wytyczne do projektowania i urządzania sezonowych ogródków gastronomicznych w obszarze Pomnika Historii). Warto też wspomnieć o prowadzonej przez BMKZ interesującej stronie internetowej [<http://beta.lublin.eu/lublin/przestrzen-miejska/zabytki/biuro-miejskiego-konserwatora-zabytkow-kompetencje/>] z bogatymi informacjami o historii i zabytkach Lublina (w tym dane nt obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości, kompletny wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków, Dóbr Kultury Współczesnej).

Wszystkie te działania docelowo przynieść powinny wymierne efekty poprawy sytuacji w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa w mieście, co postrzegane być powinno jako szansa.

Pozytywnie ocenić też należy inicjatywy LWKZ, który podejmuje i realizuje – obok standardowych, wynikających z uwarunkowań ustawowych - szereg zadań dodatkowych mających m.in. służyć badaniom i promocji ochrony zabytków w mieście i województwie. Archiwum WUOZ jest cennym źródłem informacji o wszystkich pracach remontowo-konserwatorskich przy obiektach nieruchomości, pracach konserwatorskich

zabytków ruchomych czy prowadzonych badaniach archeologicznych na terenie całego województwa (w tym Lublina). Nie można również pominąć takich inicjatyw LWKZ jak m.in. coroczny konkurs „Laur Konserwatorski”, którego celem jest *docenienie wysokiej jakości realizacji konserwatorskich, promowanie właściwych wzorów użytkowania i dbania o zabytki oraz uhonorowanie i wyróżnienie przykładowych inwestorów-gospodarzy zabytków i wykonawców prac*⁷⁰, czy wydawanie publikacji *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego*.

Analizując funkcjonowanie służb ochrony zabytków w mieście (ich dualistyczną strukturę - LWKZ i BMKZ) wydaje się, że oba urzędy dążyć powinny do doskonalenia zasad współpracy w celu realizacji, zaakceptowanej przez obie strony, spójnej polityki konserwatorskiej.

Problemem jest także niewystarczający zakres współpracy pomiędzy BMKZ a poszczególnymi wydziałami Urzędu Miasta przy realizacji zadań z zakresu ochrony i zarządzania dziedzictwem (m.in. Wydział planowania, w tym Referat ds. Rewitalizacji oraz Referat ds. cmentarnictwa oraz miejsc pamięci narodowej, Referat ds. utrzymania zieleni miejskiej, Wydział Kultury), a także z właściwymi departamentami i jednostkami kultury podległymi Urzędowi Marszałkowskiemu.

Wsparciem merytorycznym dla funkcjonowania systemu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami miasta jest też możliwość wsparcia służb ochrony zabytków przez środowiska naukowe i eksperckie lubelskich uczelni oraz Oddział Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Lublinie.

Badania oraz prezentacja i promocja dziedzictwa, działania edukacyjne

Dziedzictwo kulturowe Lublina jest przedmiotem licznych opracowań, publikacji naukowych, dokumentacji etc. oraz przedmiotem różnorodnych badań – tak poszczególnych zabytków (najczęściej prowadzonych przy okazji prac remontowo-konserwatorskich), zabytków archeologicznych, jak i dotyczących rozpoznania wartości krajobrazu kulturowego. Pozytywnym aspektem są powstające na lubelskich wyższych uczelniach (m.in. w zakresie: architektury krajobrazu na KUL i Uniwersytecie Przyrodniczym, historii sztuki na KUL, architektury oraz ochrony i konserwacji zabytków na Politechnice Lubelskiej, planowania przestrzennego na UMCS) liczne opracowania naukowe nt dziedzictwa kulturowego miasta. Są to głównie opracowania o charakterze teoretycznym - prace dyplomowe, magisterskie i dysertacje doktorskie. Ponadto Politechnika Lubelska prowadzi przy współpracy z WKZ prace badawcze obiektów zabytkowych (m.in. badania georadarowe, skanowanie 3D, badania architektoniczne). Nadal niewystarczające są jednak metodyczne badania i opracowania o zabytkach o charakterze historyczno-konserwatorskim, prowadzone pod kątem ich ochrony (z wyraźnie wyodrębnionym elementem wytycznych konserwatorskich). Choć zbiór dokumentacyjno-badawczy jest obszerny, nadal brakuje także pewnego typu badań, np. wskazany w opracowaniu L. Lameńskiego brak opracowań porównawczych w skali ogólnopolskiej.

Niewystarczające, dla podejmowania właściwych decyzji w zakresie ochrony zabytków i formułowania wytycznych konserwatorskich, są także obecne analizy urbanistyczne, architektoniczne, historyczne dla obszarów cennych krajobrazów kulturowych. Konieczna jest także dokumentacja i inwentaryzacja zabytków najbardziej zagrożonych.

Problemem jest również występujące rozproszenie istniejących dokumentacji i badań, jak również słaba wymiana wiedzy pomiędzy ośrodkami naukowymi, badawczymi a urzędami i praktykami. Szansą na zmianę tej sytuacji byłaby szeroko przeprowadzona digitalizacja rozproszonych zbiorów i utworzenie bazy wiedzy o dziedzictwie miasta. Szansą dla Lublina powinno też stać się wykorzystanie w tym zakresie możliwości finansowania tego typu działań w ramach jednego z priorytetów przyjętych w PRO Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (oś priorytetowa 2 *Cyfrowe Lubelskie*).

Szeroko rozumianą promocją dziedzictwa miasta (materialnego i niematerialnego) zajmuje się w Lublinie bardzo duża liczba instytucji, organizacji i stowarzyszeń. Oferta kulturalna Lublina wykorzystująca zarówno historię miasta, jego historyczną tożsamość uwarunkowaną w dużym stopniu wielokulturowym, wielonarodowościowym charakterem (czego materialnym świadectwem są zachowane do dziś zabytki i zabytkowe obszary), jak również nastawiona na prezentowanie bogactwa dziedzictwa niematerialnego jest bardzo różnorodna i interesująca, mogąca zainteresować zarówno mieszkańców miasta, jak i skutecznie wpływać na przyciągnięcie turystów w ramach tzw. turystyki kulturowej. Trudno wymieniać tu wszystkie działające instytucje i organizowane przez nie wydarzenia, ale niewątpliwie wspomnieć należy o Ośrodku Brama Grodzka – Teatr NN, którego inicjatywy są znane i rozpoznawalne także poza granicami Polski. Obszar działań w zakresie prezentacji, promocji, roli i znaczenia dziedzictwa miasta oraz bogata oferta kulturalna to

⁷⁰ Informacje nt nagrody: <http://www.lublin.uw.gov.pl/xiii-edycja-konkursu-o-laur-konserwatorski>

niewątpliwie mocna strona, gdyż jest wymownym przykładem roli jaką dziedzictwo odgrywa w procesach społeczno-gospodarczych.

Pozytywnie ocenić też należy wykorzystanie przez Lublin szansy jaką było uczestnictwo w konkursie na Europejską Stolicę Kultury. Z kolei obecnie rozpoczęte przygotowania do obchodów 700-lecia lokacji miasta mogą stać się szansą na poszerzenie stanu wiedzy o dziedzictwie oraz wzrostu świadomości potrzeby jego ochrony, zwłaszcza, że jak zakładają organizatorzy: *To wielkie święto będzie niezwykłym dziełem przygotowywanym wspólnie przez mieszkańców miasta. Program obchodów będzie przejawem potrzeb obywatelskich lublinian a jego tworzenie, oparte na partycypacji społecznej stanie się unikalnym doświadczeniem dla nas wszystkich*⁷¹.

Pozytywnie wypada ocena strony internetowej urzędu miasta pod kątem zakresu prezentowanych informacji o dziedzictwie – bogate informacje, nie tylko o historii miasta, zasobie zabytkowym i obiektach objętych różnymi formami ochrony, ale też o wydarzeniach kulturalnych, istniejących szlakach kulturowych, dziedzictwie niematerialnym (legendy) oraz dostępność różnych opracowań, dokumentów strategicznych i planistycznych.

⁷¹ <http://www.lublin.eu/>; Wieści z ratusza, 700-lecie Lublina

Gminny Program opieki nad zabytkami miasta Lublin na lata 2015-2019 wskazuje cele, priorytety, kierunki działań i zadania określone po przeprowadzonej uprzednio analizie zasobu dziedzictwa kulturowego w mieście i po opracowaniu jego waloryzacji. Na wybór konkretnych kierunków działań i zadań decydujący wpływ miała dokonana w trakcie prac nad GPONZ diagnoza stanu zachowania krajobrazu kulturowego i poszczególnych grup typologicznych zabytków składających się na zasób dziedzictwa kulturowego miasta oraz analiza zagrożeń i występujących problemów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ocenie poddano też dotychczasowe działania samorządu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Określone w GPONZ cele, priorytety, kierunki działań i zadania generalnie wynikają z kilku zasadniczych kwestii:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami;
- z wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- dokumentów strategicznych uchwalonych przez samorząd gminy miejskiej oraz innych dokumentów i opracowań kształtujących politykę przestrzenną miasta i odnoszących się do działań samorządu lokalnego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami (przy czym zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków* ustalenia niniejszego GPONZ powinny zostać uwzględnione w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta oraz w uchwalanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta;
- wniosków z przeprowadzonej waloryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego miasta.

Wyznaczone w GPONZ cele, priorytety i kierunki działań wypełniają ustawowo określone cele (*Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*), jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami tj.:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wskazane cele priorytety i kierunki działań sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej, natomiast planowane zadania powinny zostać zrealizowane w okresie czterech lat obowiązywania niniejszego GPONZ. Należy też mieć na uwadze fakt, że każde programowanie, którego założeniem jest osiągnięcie stanu określonego w wizji (poprzez wdrażanie przyjętych celów) może – ze względu na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne – nie przebiegać zgodnie z przyjętymi założeniami. Dlatego bardzo ważnym elementem procesu realizacji GPONZ jest prowadzenie monitoringu, dzięki któremu można przeciwdziałać zagrożeniom, reagować na pojawiające się zmiany, a w razie konieczności korygować wyznaczone cele. Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego zbioru. W czteroletnim okresie realizacji GPONZ mogą one podlegać pewnej weryfikacji uwzględniającej aktualną sytuację. Ponadto, zgodnie z obowiązującymi zasadami planowania rozwoju, proces programowania powinien mieć charakter interaktywny poprzez szeroki udział interesariuszy (zgodnie z partycypacyjnym podejściem do zarządzania). GPONZ należy też traktować jako element informacyjno-promocyjny oraz edukacyjny w prowadzonej przez samorząd polityce.

Założenia programowe znacznie wykraczają poza opiekę nad zabytkami w rozumieniu przepisów *Ustawy o ochronie zabytków...* i obejmują prowadzenie polityki w dziedzinie ochrony przestrzeni kulturowej miasta i dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego. W dokumencie wyznaczono cele,

priorytety i kierunki działań, które powinny być podejmowane i realizowane przez różne podmioty: służby ochrony zabytków (samorządowe i państwowe), samorząd miasta i podległe mu jednostki, samorząd wojewódzki właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, muzea, instytucje kultury, środowiska naukowe, organizacje pozarządowe itp., przy czym zakłada się, że na samorządzie miasta - poza wykonaniem zadań, za które jest bezpośrednio odpowiedzialny spoczywać też będzie rola koordynatora zaplanowanych działań, jak również prowadzenie monitoringu realizacji *GPOnZ*. Samorząd miasta pełnić też powinien funkcję inspirującą i wspierającą. Celem działań władz miasta i podległych mu jednostek jest prowadzenie spójnej polityki w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego miasta, współpraca w tym zakresie z państwową służbą konserwatorską, samorządem wojewódzkim, środowiskami naukowymi, jak również z szerokim gronem interesariuszy. Ważną rolą samorządu miasta jest dążenie do wprowadzenia systemowych rozwiązań problemów odnoszących się do szeroko pojmowanego dziedzictwa.

Na podkreślenie zasługuje też fakt, że Lublin jest jedynym miastem w Polsce, które posiada opracowaną *Strategię Zarządzania Dziedzictwem* – dokument o wieloletniej perspektywie czasowej. W tej sytuacji zasadne, a nawet wskazane jest takie określenie kierunków działań i zadań, które stanowią rozwinięcie i uszczegółowienie celów strategicznych, szczegółowych i działań wyznaczonych w *Strategii*.

Ze względu na charakter dokumentu jakim jest *GPOnZ* – dokument programowy, uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania oraz uwzględniając istniejące różnorodne dokumenty miasta określające politykę wobec dziedzictwa przyjmuje się, że bezpośrednim odwołaniem dla *Gminnego Programu opieki nad zabytkami miasta Lublin na lata 2015-2019* jest *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin na lata 2014-2020*. Bowiern jak określono w ww dokumencie *Strategia zarządzania dziedzictwem miasta historycznego jest dokumentem określającym kierunki działań planowanych, realizowanych i koordynowanych przez samorząd (jako najważniejszego interesariusza) w zakresie ochrony i wykorzystania zabytkowego zasobu miasta*⁷². Cele, priorytety i kierunki działań *GPOnZ* powinny spełniać i „wypełniać” założenia *Strategii*, dlatego *GPOnZ* nie powinien przyjmować innej niż założono w *Strategii* misji i wizji. Ponadto zawarte w *GPOnZ* kierunki działań oraz zadania niejednokrotnie są powtórzeniem działań zawartych w *Strategii*.

Misja

*Misją Gminy Lublin jest sprawić, aby dziedzictwo kulturowe Lublina, kształtując nowoczesne miasto, w którym odniesienia do przeszłości grają istotną rolę we współczesności, stało się dumą obecnego i przyszłych pokoleń Lublinian*⁷³.

Wizja

Biorąc pod uwagę potencjał rozwojowy Lublina - w szczególności wartość, wielkość i charakter zasobu dziedzictwa, współczesne tendencje w rozwoju miast - w szczególności oparcie rozwoju o istniejące zasoby oraz ocenę potrzeb i perspektyw, w następujący sposób można określić strategiczną wizję rozwoju i funkcjonowania miasta.

- *Lublin jest nowoczesnym miastem, które rozwój opiera o maksymalne wykorzystanie współczesnych możliwości i kapitału jakim jest dziedzictwo (i tradycje).*
- *Lublin jest miastem zachowującym czytelną tożsamość, zbudowaną na wielowiekowej historii, której najważniejszym oparciem jest chronione bogate dziedzictwo (materialne i niematerialne).*
- *Lublin jest miastem, które chroni jak największą część zasobu dziedzictwa, zapewniając zachowanie jego różnorodności, reprezentatywności oraz autentyczności i integralności.*
- *Lublin jest miastem, którego funkcjonowanie i rozwój opiera się o efektywne wykorzystanie istniejącego potencjału (w szczególności zasobu dziedzictwa), zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz przez zachowanie ładu (przestrzennego, estetycznego, funkcjonalnego, etc.).*
- *Lublin jest miastem historycznym, którego funkcjonowanie i rozwój jest ukierunkowane przede wszystkim na stworzenie na jak najwyższym poziomie warunków dla realizacji wszechstronnych potrzeb jego mieszkańców (mieszkalnictwo, kultura, transport, usługi, wypoczynek i rekreacja).*
- *Lublin Historyczny (obszar zabudowy tradycyjnej i zabytkowej) jest najważniejszą, reprezentacyjną przestrzenią publiczną miasta, kluczową dla jego wizerunku i tożsamości, pełniącą przede wszystkim funkcje mieszkaniowe, kulturalne, administracyjne, usługowo-handlowe*⁷⁴.

GPOnZ przyjmuje też jako obowiązujące generalne założenia *Strategii zarządzania* (z wyjątkiem innej perspektywy czasowej), tj.:

⁷² *Strategia zarządzania...*, s. 8

⁷³ Pełne brzmienie *Misji* - tamże, s. 62-63

⁷⁴ *Strategia zarządzania...*, s. 63-64

1. Szeroka definicja dziedzictwa (jak najszersza)
2. Różnorodność form ochrony i wykorzystania dziedzictwa
3. Dwa cele ochrony dziedzictwa – zachowanie i wykorzystanie dziedzictwa
4. Dziedzictwo jako wartościowy, nieodnawialny zasób i czynnik rozwoju
5. Uwarunkowanie ochrony dziedzictwa od włączenia do programów rozwoju
6. Zróżnicowanie wartości funkcjonalnej obszarów zabytkowych i tradycyjnych
7. Nadrzędność interesu publicznego nad prywatnym; wartość ładu
8. Kluczowa rola samorządu w ochronie dziedzictwa i kształtowaniu miasta

Zgodnie z generalnymi założeniami *Strategii zarządzania dziedzictwem* oraz aktualnym podejściem do roli i znaczenia dziedzictwa we współczesnym funkcjonowaniu miast, przyjmuje się dwa cele strategiczne - zachowanie oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego - w następującym brzmieniu:

Cel I Skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie.

Cel I		Cel II	
Skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości		Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie	
Priorytet I	Priorytet II	Priorytet I	Priorytet II
Zachowanie dziedzictwa kulturowego miasta i jego autentyczności	Poprawa stanu zabytkowych obiektów i obszarów	Skuteczne zarządzanie dziedzictwem kulturowym miasta	Dziedzictwo kulturowe elementem współczesnej gospodarki i czynnikiem zrównoważonego rozwoju miasta
Kierunek działań 1 Wprowadzanie form ochrony adekwatnych do przedmiotu ochrony oraz optymalnych dla zachowania wartości obiektów i obszarów zabytkowych]	Kierunek działań 1 Rozpoznanie stanu technicznego zasobu oraz potrzeb remontowych i konserwatorskich	Kierunek działań 1 Zintegrowanie ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego	Kierunek działań 1 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz rozbudowa infrastruktury turystycznej
Kierunek działań 2 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań	Kierunek działań 2 Aktualizacja założeń programu rewitalizacji miasta w odniesieniu do terenów Starego Miasta i Śródmieścia	Kierunek działań 2 Wzmocnienie dotychczasowych samorządowych służb konserwatorskich	Kierunek działań 2 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym
Kierunek działań 3	Kierunek działań 3	Kierunek działań 3	Kierunek działań 3

Wzmocnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego	Kontynuacja procesu rewitalizacji (obszar Starego Miasta i Śródmieścia) oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych i rewaloryzacja cennych historycznych obszarów (z terenu całego miasta) - realizacje	Usprawnienie dotychczasowej współpracy urzędów i instytucji działających w obszarze dziedzictwa kulturowego	Wspieranie wzrostu oferty wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym (materialnym i niematerialnym), w tym na wielokulturowych tradycjach miasta
	Kierunek działań 4 Poprawa stanu zachowania zabytkowych obiektów, zespołów i historycznych obszarów poprzez usprawnienie systemu finansowania/dofinansowania	Kierunek działań 4 Dążenia do wdrożenia systemowych rozwiązań i mechanizmów aktywizujących wszystkich interesariuszy działających w obszarze dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego)	Kierunek działań 4 Inicjowanie, realizacja i wspieranie programów edukacyjnych i promocyjnych

Cel I Skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

Priorytet I Zachowanie dziedzictwa kulturowego miasta i jego autentyzmu

Kierunek działań 1 Wprowadzanie form ochrony adekwatnych do przedmiotu ochrony oraz optymalnych dla zachowania wartości obiektów i obszarów zabytkowych (z uwzględnieniem ustaleń waloryzacji zasobu)

Zadania:

1. Wspieranie dążeń do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Szlaku Jagiellońskiego (*Via Jagiellonica*).

Jest to inicjatywa cenna, przy czym założyć należy, że trudna do realizacji. Wpis międzynarodowego szlaku kulturowego wymaga bowiem współdziałania z wieloma partnerami, a ewentualna realizacja tego projektu to proces długotrwały, wymagający dużego zaangażowania wielu interesariuszy (szlak proponowany jest w projekcie planu zagospodarowania województwa lubelskiego jako potencjalne miejsce na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO).

2. Wprowadzenie nowej formy ochrony dziedzictwa kulturowego w mieście poprzez uchwalenie Parku Kulturowego Stare Miasto i Śródmieście.

Wprowadzenie tej formy ochrony najlepiej odpowiadać będzie przedmiotowi ochrony jakim jest zespół historyczno-urbanistyczny Starego Miasta i Śródmieścia. Potwierdzeniem zasadności wprowadzenia tej formy ochrony obszarowej jest dokonana kilka lat temu wstępna ocena obszarów z całego województwa lubelskiego predysponowanych ze względu na zachowane wartości zabytkowe i krajobrazowe do objęcia ich ochroną jako parki kulturowe⁷⁵. Z terenu Lublina wskazane zostały dwa obszary nazwane: Lubelski Park Kulturowy

⁷⁵ Opracowane przez ROBiDZ w Lublinie

Wschodni i Lubelski Park Kulturowy Południowy. Utworzenie tych parków zapisano też w planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Zakłada się, że samorząd miasta podejmie odpowiednie działania dotyczące opracowania operatów kulturowych (studiów wartości kulturowych) dla jednostek lub zespołów jednostek historycznych związanych z obszarami proponowanymi do objęcia ochroną w formie Parku Kulturowego. Opracowania te posłużą delimitacji obszaru i oceny wartości. Będą one stanowić podstawę do sporządzenia Planu Ochrony Parku Kulturowego (w uzgodnieniu z LWKZ) i jego zatwierdzenia przez Radę Miasta oraz uchwalenia przez Radę Miasta uchwały w sprawie powołania PK.

Wstępnie zakłada się, że obszar PK objąć może całe Stare Miasto i część Śródmieścia, natomiast minimalny obszar powinien odpowiadać granicom Pomnika Historii wraz z otuliną niezbędną do zachowania jego wartości. Decyzja odnośnie granic przyszłego PK nastąpi po wykonaniu wspomnianych powyżej studiów waloryzujących.

Zadanie to ściśle odpowiada wytycznym zawartym w Krajowym Programie Ochrony Zabytków, w którym propagowanie parków kulturowych jako skutecznej formy ochrony oraz wdrażanie kształtowania postawy krajobrazowej uznano za ważne instrumenty poprawy stanu krajobrazu kulturowego.

3. Przyjęcie, w formie uchwały Rady Miasta, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń – zgodnie z możliwościami jakie daje tzw. ustawa krajobrazowa.

4. Dążenia do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości obiektów zwaloryzowanych jako pretendowane do objęcia taką formą ochrony.

4.1. Wystąpienie do LWKZ z wnioskiem o wpis do rejestru zabytków nieruchomości następujących obiektów będących własnością komunalną:

- oficyna wschodnia pałacu Pocięjów (dobud. w 1803), ul. Królewska 17
- dworek Grafa (w granicach działek), ul. Łęczyńska 118.

4.2. Wspieranie, inspirowanie innych podmiotów – właścicieli obiektów zabytkowych w celu wpisu do rejestru ważnych dla dziedzictwa kulturowego miasta zabytków.

Wyniki waloryzacji wskazują na znaczną wartość zabytkową kilku obiektów, pozwalającą na wnioskowanie o ich wpis do rejestru zabytków. Są to:

- kamienica, ul. Królewska 6, z l. 80. XIX w.),
- kościół pw. św. Marcina (neogotycki – z 1907 r.), ul. Krężnicka (136 – d. wieś Zemborzycy) wraz z otoczeniem w granicach ogrodzenia,
- zespół kamienicy z oficynami i ogrodem, ul. Ogrodowa 10 (bud. w l. 1911-1912),
- zespół budynków młyna parowego braci Krausse (ul. Działkowa 45, 47, 49),
- dom mieszkalny Spółdzielni Mieszkaniowej „Jedność” (ul. Chopina 24 z l. 30. XX w.)
- parowozownia w zespole stacji Lublin (Plac Dworcowy 1)
- zespół kościoła paraf. pw. św. Michała Archanioła z kościołem (ul. Fabryczna 19, bud. w l. 1930-1938 wg proj. O. Sosnowskiego z 1929 r.) i plebanią (do 1974 r.) – d. dworkiem Sachsów (ul. Fabryczna 19a, bud. w l. 1900-1902, WEZ,)
- zespół urządzeń wodociągowych d. f-my Ulen a. Company z wieżą ciśnień, ogrodzeniem, źródłem i dwiema bramkami (bud. 1922-1924 – Aleje Racławickie 42)

Wpis do rejestru jako podstawowa forma ochrony zabytków jest tym narzędziem, który zapewnić powinien skuteczną ochronę i opiekę nieruchomości o wartościach artystycznych, historycznych lub naukowych; określając równocześnie zakres tej ochrony i granice konieczne do utrzymania tych wartości. Propozycja rozszerzenia dotychczasowego zasobu zabytkowego miasta chronionego poprzez wpis do rejestru jest przede wszystkim wynikiem waloryzacji przeprowadzonej w ramach opracowania niniejszego GPOnZ.

5. Sporządzenie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego:

- dla zespołu urbanistycznego Starego Miasta i Śródmieścia z odpowiednio dla tego zespołu zdelimitowanymi granicami, tzw. otuliny, przy założeniu, że minimalny zakres opracowania objąć musi obszar Pomnika Historii;
- dla obszaru wokół dawnego cmentarza żydowskiego i Białkowskiej Góry;
- dla obszaru Podzamcza.

Opracowanie mpzp dla Starego Miasta i Śródmieścia traktuje się jako zadanie szczególne i priorytetowe, gdyż ta forma ochrony zabytków jest najskuteczniejszym i najwłaściwszym instrumentem ochrony i kształtowania układu urbanistycznego wraz z jego elementami. Opracowanie wskazanych mpzp powinno być poprzedzone szczegółowym rozpoznaniem wartości w oparciu o dokumentacje przedplanistyczne oraz zaktualizowane studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania.

6. Kontynuowanie prowadzonych przez BMKZ działań polegających na sukcesywnym rozszerzaniu Gminnej Ewidencji Zabytków poprzez włączanie kolejnych obiektów, zespołów i obszarów zabytkowych, stanowiących elementy zasobu dziedzictwa identyfikowane w oparciu o nowe ustalenia oraz będące wynikiem oceny wg współczesnej teorii konserwatorskiej (dotyczy to m.in.: dóbr kultury współczesnej, kamienice i inne budynki mieszkalne obszaru wokół dworca kolejowego, tradycyjne obiekty drewniane, obszar Wielkiego Stawu Królewskiego).

7. Aktywna ochrona panoram i widoków miasta⁷⁶

Wyjątkowe walory krajobrazowe historycznego Lublina wymagają szczególnej dbałości o zachowanie wartości ekspozycji i panoram historycznego układu Starego Miasta i Śródmieścia. Odpowiednim narzędziem do docelowego wprowadzenia tej ochrony jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – najważniejszy dokument planistyczny miasta, który choć nie stanowi aktu prawa miejscowego jednak jego ustalenia są wiążące przy sporządzaniu mpzp. Jako materiał merytoryczny wykorzystane powinny zostać dokonane już analizy, waloryzacja widoków oraz sformułowane zasady ochrony wartości widokowych części staromiejskiej, ograniczenia w kształtowaniu nowej zabudowy oraz kierunki poprawy ekspozycji przeprowadzone w Studium wartości widokowych.

Kierunek działań 2 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań

Zadania:

1. Stworzenie zintegrowanej bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta.

Baza zawierałaby informacje (a docelowo zdigitalizowane dokumentacje) o wszystkich wytworzonych dokumentacjach konserwatorskich, pracach magisterskich i doktorskich, opracowaniach naukowo-badawczych, studialnych etc. Realizacja tego zadania przyczyniłaby się także do zintegrowania i skoordynowania różnych środowisk związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz wymiany wiedzy i doświadczeń. Baza taka byłaby też dobrym narzędziem do podejmowania działań związanych z upowszechnianiem wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego miasta, jego wartościach i znaczeniu. Baza mogłaby być np. rozwinięciem - prowadzonej obecnie przez instytucję miejską Brama Grodzka-Teatr NN - Biblioteki Multimedialnej. Dużą szansą na realizację tego zadania jest możliwość pozyskania na ten cel znacznych środków finansowych, gdyż tego typu projekty polegające m.in. na digitalizacji zasobów kulturowych, naukowych oraz tworzenie repozytoriów cyfrowych uznane zostały jako jeden z priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

2. Przeprowadzenie (jako zlecenie zewnętrzne) szczegółowych analiz historycznych, urbanistycznych, architektonicznych i widokowych dla zabytkowych wnętrz urbanistyczno-architektonicznych Lublina, nie tylko Śródmieścia, ale także słabiej rozpoznanych i chronionych dzielnic przemysłowo-mieszkalnych wokół dworca kolejowego i mieszkaniowych dzielnic międzywojennych.

3. Przeprowadzenie (jako zlecenie zewnętrzne) szczegółowych analiz historycznych i krajobrazowych dla obszarów cennych krajobrazów kulturowych, w szczególności dawnych kompleksów majątkowych: wokół rezydencji w Jakubowicach Murowanych i dóbr rodziny Głuskich z Abramowic⁷⁷.

⁷⁶ W takim brzmieniu zadanie to zostało sformułowane w uchwalonej *Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013-2020*

⁷⁷ Opracowanie dokumentacji i analiz wymienionych w punktach 3-4 wskazane zostały w opracowaniu L. Lameńskiego, *Diagnoza...*

4. Opracowanie (jako zlecenie zewnętrzne) studium krajobrazu kulturowego (studium historyczno-urbanistycznego)

Opracowanie studium krajobrazu kulturowego wykorzystującego wcześniej wykonane analizy historyczne, urbanistyczne i architektoniczne oraz istniejące już studia i analizy (m.in. Studium wartości widokowych) opartego na aktualnej teorii konserwatorskiej, uwzględniającego obszar całego miasta (w obecnych granicach administracyjnych), będącego podstawą do aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz dalszych działań planistycznych⁷⁸. Studium to byłoby także właściwym narzędziem do prawidłowej delimitacji obszaru Historycznego Lublina (określenie zastosowane w Strategii zarządzania dziedzictwem dla zabytkowych i tradycyjnych obszarów miasta), które „powinny podlegać wspólnej koncepcji ochrony i zagospodarowania”, pomimo zróżnicowanych form tej ochrony.

5. Zapewnienie w corocznym budżecie BMKZ funduszy na wykonywanie wybranych prac badawczych (wymienionych powyżej) oraz inwentaryzacji i dokumentacji zagrożonych obiektów zabytkowych.

6. Sukcesywne wykonywanie dokumentacji zabytków najbardziej zagrożonych, m.in.: obiekty tradycyjnego budownictwa drewnianego, założenia zieleni, obiekty architektury modernistycznej i socrealistycznej.

7. Wspieranie działań na rzecz zachowania archeologicznej substancji zabytkowej, w tym do prowadzenia badań naukowych.

8. Opracowanie koncepcji i modelowych dokumentacji dla wybranych obiektów zabytkowych, z uwzględnieniem aspektów konserwatorskich, technicznych i funkcjonalnych (z wykorzystaniem dokumentacji opracowanych w ramach prac studenckich i badawczych realizowanych przez lubelskie uczelnie)⁷⁹.

9. Organizowanie – pod patronatem Prezydenta Miasta – cyklicznego konkursu na prace naukowo-badawcze dotyczące historii i dziedzictwa kulturowego miasta, w ramach konkursów organizowanych przez miasto Lublin.

Realizacja każdego z powyższych zadań przyczyni się do lepszego - bo opartego na wiedzy i szerokim rozpoznaniu dziedzictwa kulturowego i jego wartości – kształtowania polityki ochrony przestrzeni kulturowej miasta.

Kierunek działań 3 Wzmocnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Zadania:

1. Wspieranie działań dążących do pełnego rozpoznania zjawisk dziedzictwa niematerialnego.

2. Wzmacnianie związku lublinian z niematerialnym wymiarem dziedzictwa miasta poprzez działania dokumentacyjne, edukacyjne i promocyjne (w tym organizacja Święta Dwóch Unii, zgodnie z aplikacją Znak Dziedzictwa Europejskiego).

3. Promocja rzemiosł, tradycji lokalnych, produktów regionalnych oraz ginących zawodów, m.in. w ramach założeń programowych Jarmarku Jagiellońskiego.

4. Inspirowanie i wspieranie depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa w celu zgłaszania żywych przejawów tradycji na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*.

5. Ustanowienie przez samorząd miasta funduszu ds ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przeznaczonego na edukację, identyfikację, promocję dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony⁸⁰.

⁷⁸ Ostatnie tego typu opracowanie dla Lublina wykonywane było w końcu lat 60. XX w. Studium historyczno-urbanistyczne do planu szczegółowego śródmieścia Lublina, red. A. Kurzątkowska, Lublin 1969

⁷⁹ *Strategia zarządzania dziedzictwem...*, s.78

⁸⁰ Szczegółowo opisane zadania dotyczące ochrony dziedzictwa niematerialnego zawarto w rozdziale *Niematerialne dziedzictwo kulturowe gminy Lublin – katalog zadań i rekomendacje*, s. 65-69

Priorytet II Poprawa stanu zabytkowych obiektów i obszarów

Kierunek działań 1 Rozpoznanie stanu technicznego zasobu oraz potrzeb remontowych i konserwatorskich

Zadania:

1. Przeprowadzenie oceny stanu technicznego i potrzeb – prac remontowo-konserwatorskich (dla zabytkowych obiektów) oraz działań rewitalizacyjnych (dla historycznych obszarów) wybranych jako priorytetowe (ze względu na zły stan techniczny, degradację przestrzeni i/lub potencjalne zagrożenia, a równocześnie posiadane duże wartości) oraz możliwe do realizacji w okresie 4 lat obowiązywania niniejszego GPOnZ (obiekty i obszary wymienione w: Priorytet II, Kierunek działań 3, Zadanie 4).

Należy mieć na uwadze, że „W odniesieniu do zasobu będącego własnością gminy bądź Skarbu Państwa (za który odpowiada Prezydent miasta) ocena taka może mieć charakter bezpośredni. W odniesieniu do innych własności Gmina nie może finansować ocen, ponieważ oznaczałoby to kierowanie publicznych środków na potrzeby prywatnych podmiotów. Gmina może natomiast utworzyć np. program zachęt, z wykorzystaniem możliwości jakie daje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. poprzez dotację na prace dotyczące zabytku wpisanego do rejestru zabytków (art. 81).”⁸¹

2. Określenie wysokości funduszy koniecznych do przeprowadzenia ww prac i działań.

3. Opracowanie metodologii (opartej na jednolitych kryteriach i operującej wskaźnikami), która pozwoli na całościową ocenę stanu technicznego zasobu dziedzictwa Lublina.

Dokonany w ramach waloryzacji zasobu wybór obiektów i obszarów nie należy traktować jako systemowego, docelowego rozwiązania. Nadal aktualny pozostaje więc postulat zawarty w Strategii zarządzania dziedzictwem: „Nie ma całościowych opracowań dotyczących oceny stanu technicznego zasobu dziedzictwa Lublina. Przede wszystkim wynika to z braku metodologii, przy pomocy której dokonywano by całościowej oceny zabytkowego zasobu w polskich miastach. Tak więc opracowanie takiej metodologii – opartej na wskaźnikach, a nie na szczegółowej ocenie wszystkich obiektów, jest pilnym zadaniem również w przypadku Lublina”⁸².

Kierunek działań 2 Aktualizacja założeń programu rewitalizacji miasta w odniesieniu do terenów Starego Miasta i Śródmieścia

Zadania:

1. Dokonanie aktualizacji programu rewitalizacji miasta z uwzględnieniem rekomendacji dla ewentualnych zmian dla dzielnic Stare Miasto i Śródmieście, zawartych w *Ewaluacji programu rewitalizacji*⁸³, tj. przede wszystkim:

Wniosków z diagnozy stanu istniejącego:

- objęcie obszaru jednolitą strategią działania w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym. Zakłada się przyjęcie *Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin na lata 2014-2020* uchwałą Rady Miasta i przystąpienie do wdrażania jej zapisów;
- należy rozgraniczyć obszary, gdzie niezbędne jest prowadzenie działań rewaloryzacyjnych, od obszarów gdzie ze względu na nagromadzenie zjawisk kryzysowych konieczne jest podjęcie działań rewitalizacyjnych;
- poszukiwanie nowych funkcji dla zachowanego dziedzictwa materialnego w celu ożywienia obszaru Starego Miasta, przy zachowaniu jego walorów historycznych – jako zadanie dla służb miejskich, konserwatorskich oraz społeczności Lublina;
- ochrona i rozwój systemu zadrzewień, zwłaszcza w doliny Bystrzycy – utrzymanie tych terenów jako niezabudowane błonia miejskie, ochrona cennej ekspozycji panoramy miasta;
- zintensyfikowanie działań powstrzymujących negatywne zmiany demograficzne, m.in. przeciwdziałanie zmianom funkcji z mieszkaniowych na usługowe lub biurowe;

⁸¹ *Strategia zarządzania dziedzictwem.....s. 76*

⁸² *Strategia zarządzania dziedzictwem..., s. 56*

⁸³ *Ewaluacja Programu Rewitalizacji....., Etap II s. 103-106*

- objęcie obszaru planem lub planami miejscowymi w celu wyeliminowania inwestycji, które mogłyby zakłócić zabytkowy układ urbanistyczny i sylwetę śródmiejskiej zabudowy;
 - objęcie znacznej części zabytkowego założenia regulacjami Parku Kulturowego, m.in. w celu wprowadzenia skutecznych regulacji dotyczących umieszczania nośników informacji wizualnej;
 - ograniczanie komunikacji indywidualnej, uporządkowanie ciągów pieszych, rozwój ścieżek rowerowych.
- Wniosków wynikających z analizy *Lokalnego Programu Rewitalizacji* z 2009 r. – nadal aktualne i wymagające realizacji pozostają następujące postulaty:
- modernizacja głównych ciągów pieszych oraz poprawa wizerunku przestrzeni publicznych ogólnomiejskich i lokalnych (skwery, wewnętrzne podwórka);
 - realizacja programu pielęgnacji i uzupełnienia zieleni z uwzględnieniem rekompozycji istniejących założeń zieleni;
 - podjęcie działań zmierzających do ograniczenia depopulacji tych obszarów;
 - wprowadzenie regulacji planistycznych – mpzp i Park Kulturowy;

2. Uwzględnienie w aktualizacji programu rewitalizacji następujących założeń:

- ograniczenie obszarów objętych programem rewitalizacji w celu zwiększenia skuteczności podejmowanych działań i realizowanych zadań;
- prowadzenie monitoringu zmian zachodzących w obszarach objętych programem rewitalizacji – zmian społeczno-gospodarczych poprzez rozwijanie miejskiego systemu informacji;
- podpisanie umów dwustronnych o regularne zasilanie miejskiego systemu informacji o terenie danymi pochodzącymi ze źródeł zewnętrznych.

3. Opracowanie i uchwalenie zaktualizowanego programu rewitalizacji Starego Miasta i Śródmieścia wykorzystującego m.in. powyższe założenia.

Zasadność aktualizacji i zmian w funkcjonującym obecnie Lokalnym Programie Rewitalizacji wynika z profesjonalnie przeprowadzonej diagnozy stanu istniejącego oraz analizy i oceny dotychczasowych realizacji działań rewitalizacyjnych w mieście⁸⁴. Nowy program rewitalizacji objąć powinien „wszelkie aspekty związane z jego funkcjonowaniem – merytoryczne, organizacyjne, prawne, finansowe, harmonogram, etapowanie, etc. Program powinien zakładać delimitację całego obszaru na mniejsze jednostki realizacyjne”⁸⁵.

Kierunek działań 3 Kontynuacja procesu rewitalizacji (obszar Starego Miasta i Śródmieścia) oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych i rewaloryzacja cennych historycznych obszarów (z terenu całego miasta) - realizacje

Zadania:

1. Wykonanie planowanych przez samorząd miasta prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych, obejmujących m.in.:
 - budynek Trybunału Koronnego,
 - budynek ratusza,
 - budynek szkoły handlowej im. A. i J. Vetterów (obecnie gmach Zespołu Szkół Ekonomicznych im. A. i J. Vetterów),
 - budynek dawnej plebanii kościoła św. Michała (obecnie budynek MDK „Pod Akacją”),
2. Wykonanie zaplanowanych prac rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych obejmujących historyczne obszary i przestrzenie, tj.:
 - Plac Litewski, teren tzw. Podzamcza, tereny tzw. Królewskiego Stawu, obszar dworca PKP, stadiony: Startu, Lublinianki i Motoru; wybrane ciągi piesze Starego Miasta i Śródmieścia.
3. Realizacja planowanych rewitalizacji historycznych parków – Park Ludowy, tzw. Park Rusałka, Park Miejski Bronowicki - w ramach rewitalizacji doliny Bystrzycy.

⁸⁴ *Ewaluacja Programu Rewitalizacji Etap II*

⁸⁵ *Strategia zarządzania dziedzictwem..., s.75*

4. Realizacja innych (od ww. wymienionych) prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych oraz rewaloryzacja obszarów historycznych – ważnych dla zachowania wartości zabytkowych i tożsamości miasta, przede wszystkim obiekty i obszary wskazane w ramach waloryzacji zasobu zabytkowego. Dotyczy to w pierwszej kolejności następujących obszarów i obiektów:

- Rewitalizacja dzielnicy robotniczej Stare Bronowice (ulice: Bronowicka, Parkowa, Skibińska, Biłgorajska, Hrubieszowska, Składowa, Drewniana);
- Rewitalizacja ulicy Lubartowskiej wraz z przyległymi kwartałami zabudowy między ul. Ruską i Szkolną i Czwartek, oraz Czwartek, Szkolną i Unicką (większość budynków w GEZ).
- Rewitalizacja d. przedmieścia Żmigród (w obrębie ulic Żmigród, Wyszyńskiego, Misjonarskiej, Rusałki, Wesołej, Bernardyńskiej)

Remonty i renowacje:

- kościół kapucynów pw. ss. Piotra i Pawła - remont elewacji, ul. Krakowskie Przedmieście 42-44, nr rej. zab. A/498;
- kościół ewangelicko-augsburski pw. Św Trójcy – remont elewacji, ul. Ewangelicka 1/ Krakowskie Przedmieście 45, nr rej. zab. A/229;
- kamienica, ul Krakowskie Przedmieście 24, nr rej. zab. A/532, wł. prywat.
- kamienica z oficynami - remont generalny, konserwacja wn., Rynek 9, nr rej. zab. A/271, wł. prywat.;
- kamienica – remont generalny, ul. Jezuicka 15, nr rej. zab. A/245, wł. prywat.;
- kamienica – remont generalny, ul. Jezuicka 17, nr rej. zab. A/622, wł. prywat.;
- kamienica – remont generalny, ul. Jezuicka 19, nr rej. zab. A/239, wł. prywat.;
- kamienica z oficynami - remont generalny, ul. Złota 5 , nr rej. zab. A/279, wł. miasta;
- tzw. Pałac Pawęczkowskiego - remont generalny, ul. Rybna 10, nr rej. zab. A/536, wł. prywat.;
- budynek poklasztorny trynitarzy - dom mieszkalny, remont generalny, ul. Rybna 12, nr rej. zab. A/1090, wł. prywat.;
- dom murowany - remont kapitalny, ul. Wesoła 8, nr rej. zab. A/592, wł. prywat.;
- pałac Wrońskich - remont elewacji, ul. Wyszyńskiego 3, nr rej. zab. A/531, wł. prywat.;
- zespół pałacu Sobieskich - remont kapitalny, ul. Bernardyńska 13, nr rej. zab. A/489, Skarb Państw./wł. prywat.;
- budynek d. zajazdu zw. "Czerwona Karczma" - remont kapitalny, ul. Turystyczna 2, nr rej. zab. A/268, wł. miasta;
- kamienica, d. "Hotel Polski" - remont elewacji (kontynuacja), ul. Kapucyńska 6, nr rej. zab. A/1044, wspólnota mieszk.;
- kamienica - remont elewacji, ul . Kapucyńska 2, nr rej. zab. A/1050 /1-4/, wł. prywat.
- kamienica - remont elewacji, ul. Kościuszki 6, w GEZ, wł. prywat.;
- kamienica - remont elewacji, ul. Kościuszki 8, w GEZ, wł. prywat.;
- budynek d. fabryki słoju Vetterów – remont generalny, ul. Misjonarska 22, GEZ, wł. nieuregulowana;
- zespół klasztorny reformatów, ob. browar, ul. Bernardyńska 15, nr rej. A/507, wł. prywat. – f-ma Perła SA;
- cmentarz wojskowo-komunalny, ul. Biała, (część zespołu cmentarzy przy ul. Lipowej, nr rej. zab. A/889, wł. miasta.

Wykonanie kompleksowej rewaloryzacji (infrastruktura, układ drożny, ogrodzenie, stróżówka, zielen, konserwacja nagrobków), w oparciu o uzgodniony z LWKZ program rewaloryzacji (2016 r.) oraz wykonanie prac remontowo-konserwatorskich (2016-2019).

W przypadku obiektów będących własnością miasta (obiekty podkreślone) realizację tych prac należy traktować jako zadanie własne gminy. Odnośnie pozostałych ww. obiektów, w przypadku złożenia przez właściciela wniosku o udzielenie dotacji, zakłada się uznanie ich jako priorytetowych oraz przyznawanie maksymalnej możliwej kwoty dofinansowania przy podejmowaniu decyzji w sprawie udzielania przez samorząd miasta Lublin *dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków.*

Wyboru dokonano w oparciu o wyniki waloryzacji zasobu, która zgodnie z zamierzeniem, stanowi „względnie obiektywne narzędzie do podejmowania decyzji odnośnie wyznaczania hierarchii i kolejności celów w wieloletnim procesie ochrony miejscowego dziedzictwa”⁸⁶.

5. Realizacja innych zadań zgodnie z harmonogramem zaktualizowanego programu rewitalizacji (obszar Starego Miasta i Śródmieścia).

6. Podjęcie stałego monitoringu zmian społeczno-gospodarczych w obszarach objętych programem rewitalizacji, w tym monitoring stanu zachowania obiektów zabytkowych i zmian w tym zakresie (pozytywnych i negatywnych).

Kierunek działań 4 Poprawa stanu zachowania zabytkowych obiektów, zespołów i historycznych obszarów poprzez usprawnienie systemu finansowania/dofinansowania

Zadania:

1. Opracowanie wieloletniego, inwestycyjnego planu finansowania zadań – wykonania prac remontowo-konserwatorskich obiektów i rewitalizacji obszarów wybranych do realizacji w 4-letnim okresie funkcjonowania *GPOnZ* (Priorytet II, Kierunek działań 3, zadania 1-5).

2. Opracowanie planu finansowania zadań w ramach zaktualizowanego programu rewitalizacji.

3. Dążenie do zbudowania strategicznego, stabilnego systemu finansowania ochrony dziedzictwa w mieście opartego na dokonanej wcześniej analizie potrzeb i określonych priorytetów (w ramach realizacji *Strategii zarządzania dziedzictwem*) z uwzględnieniem promowania działań wieloletnich, kompleksowych.

4. Działania zmierzające do zwiększenia funduszy (pochodzących z różnych źródeł) na prace remontowo-konserwatorskie w zabytkowych obiektach np. w oparciu o systemowe działania w ramach rewitalizacji miasta – uwzględniające oceny i wytyczne kierunków zmian.

5. Wygenerowanie wzrostu funduszy na ochronę zabytków w budżecie miasta – wzrost kwoty dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich.

6. Podjęcie przez samorząd miasta efektywnych działań w celu pozyskania środków na rewitalizację z funduszy unijnych.

7. Wypracowanie nowych zasad dotyczących udzielania dotacji na prace remontowo-konserwatorskie z budżetu miasta, w oparciu o kryteria uwzględniające m.in. preferencje dla prac przy obiektach zagrożonych, preferencje dla realizacji zadań wskazanych w *GPOnZ*.

8. Wprowadzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli zabytków (m.in. ulgi i zwolnienia podatkowe, partycypacja w kosztach) jako instrument polityki miasta w kształtowaniu stanu zasobu zabytków.

9. Wypracowanie zasad wsparcia (dotacje, ulgi, kredyty) dla właścicieli kamienic z terenu Starego Miasta realizujących prace remontowo-konserwatorskie z przeznaczeniem na funkcje mieszkalne, w celu ochrony właściwych proporcji funkcjonalnych i zapobieganiu depopulacji obszaru.

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie

Priorytet I Skuteczne zarządzanie dziedzictwem kulturowym miasta

Kierunek działań 1 Zintegrowanie ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego

⁸⁶ R. Zwierzchowski, *Metoda waloryzacji zasobu kulturowego miasta Lublin*, s. 6

Zadania:

1. Opracowanie i uchwalenie zaktualizowanego *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Lublina*.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – rozumiane zgodnie ze Strategią zarządzania dziedzictwem jako plan rozwoju przestrzennego miasta pozwoli na prawidłowe określenie powiązań przyrodniczych i kulturowych, zintegrowanie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego oraz na wdrożenie polityki krajobrazowej, uwzględniającej także wyjątkowe wartości widokowe miasta. Studium uwarunkowań powinno też „uwzględniać określenie granic Historycznego Lublina i wynikające z tego konsekwencje, a mianowicie rozwiązania komunikacyjne, funkcjonalne, tereny rekreacyjne”⁸⁷.

Dla pełnego rozpoznania zasobu zabytkowego i określenia jego właściwej ochrony niezbędne jest wcześniejsze opracowanie studium krajobrazu kulturowego miasta. Przewiduje się także wprowadzenie do Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Lublina założeń ww Strategii zarządzania dziedzictwem oraz GPONZ w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

2. Utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania Parkiem Kulturowym (por. Cel I, Priorytet I, Kierunek działań I, Zadanie 2)

Uchwalenie Parku Kulturowego, sporządzenie planu jego ochrony, który określa sposoby jego zagospodarowania i zarządzania wraz z ustalonymi zakazami, ograniczeniami i nakazami byłoby szansą na większy niż dotychczas wpływ miejskich służb konserwatorskich na historyczną przestrzeń miasta, w tym m.in. uzyskanie skuteczniejszych narzędzi do właściwego kształtowania przestrzeni miasta w zakresie reklam. Jest to równocześnie instrument, który dobrze wykorzystany umożliwić może wdrożenie polityki krajobrazowej – zintegrowanej ochrony krajobrazu kulturowego i środowiska przyrodniczego oraz przejście od biernej ochrony do aktywnego zarządzania dziedzictwem. Utworzenie parku kulturowego jest instrumentem, który nie tylko pomaga w utrzymaniu ładu przestrzennego, ale też przyczynia się do zrównoważonego rozwoju. W celu sprawnego wprowadzenia w życie ustaleń Planu Ochrony PK przewiduje się utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania nim.⁸⁸

3. Rozpoczęcie rewitalizacji doliny rzeki Bystrzycy z zachowaniem powiązań krajobrazowych doliny rzeki z przestrzenią miasta oraz wykorzystanie potencjału historycznego, krajobrazowego i przyrodniczego tych obszarów do różnorodnych funkcji, w tym m.in. wydarzeń kulturalnych oraz promocji historycznych i turystycznych walorów miasta.

4. Opracowanie i wdrożenie *Planu zarządzania Ogrodem Saskim*.

5. Zintensyfikowanie działań samorządu miasta w celu poprawy ładu i estetyki historycznych przestrzeni miasta poprzez egzekwowanie zasad umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam (przy wykorzystaniu nowych narzędzi jakie daje *Ustawa krajobrazowa* oraz zgodnie z zasadami zawartymi w przewodniku opracowanym w ramach projektu HerMan).

Kierunek działań 2 Wzmocnienie dotychczasowych samorządowych służb konserwatorskich

Zadania:

1. Zwiększenie liczby specjalistów zatrudnionych w BMKZ (m.in. archeolog oraz specjalista ds. realizacji projektów europejskich w zakresie dziedzictwa kulturowego).

2. Wzrost budżetu BMKZ i wydzielenie w nim funduszu na zadania własne.

⁸⁷ *Strategia zarządzania dziedzictwem...*, s. 70

⁸⁸ Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków Art. 16, pkt. 4: W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

3. Ciągłe podnoszenie kompetencji pracowników, m.in. poprzez udział w szkoleniach, konferencjach, projektach badawczych (w tym międzynarodowych).

Zaplanowane w ramach tego kierunku zadania przyczynią się do sprawniejszego funkcjonowania BMKZ, wzrostu skuteczności działania miejskich służb konserwatorskich, wypracowania i wdrożenia mechanizmów współpracy licznych podmiotów działających w obszarze ochrony i zarządzania dziedzictwem (samorządowych i pozasamorządowych). Wypełnienie tych zadań będzie też miało pozytywny wpływ na prawidłowe sprawowanie zarówno funkcji nadzorczych nad realizacjami remontowo-konserwatorskimi i inwestycyjnymi, ale też: monitorowanie stanu i zmian, podejmowanie działań prewencyjnych w zakresie ochrony zabytkowych zespołów i obszarów oraz wzrost inicjatyw promocyjnych i edukacyjnych na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Realizacja tych zadań jest tym bardziej wskazana, że zakres obowiązków BMKZ zdecydowanie wzrośnie – po uchwaleniu Parku Kulturowego oraz przystąpieniu do wdrażania zapisów Strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Cytując wnioski ze Strategii zarządzania dziedzictwem dotyczące charakterystyki służb konserwatorskich w ramach charakterystyki systemu ochrony dziedzictwa „Biuro MKZ w Lublinie ma potencjał by przyjąć aktywną postawę w stosunku do zabytkowego zasobu miasta. Biuro powinno inicjować, planować i koordynować działania, które ochronę dziedzictwa wpisują i wykorzystują do współczesnego rozwoju i funkcjonowania Lublina. Wymaga to jednak: poszerzenia uprawnień delegowanych przez WKZ, zwiększenia kadry, wsparcia budżetu, szczególnie na zadania własne”⁸⁹.

Kierunek działań 3 Usprawnienie dotychczasowej współpracy urzędów i instytucji działających w obszarze dziedzictwa kulturowego

Zadania:

1. Ustalenie i podpisanie porozumienia (w ramach renegotjacji pomiędzy Wojewodą Lubelskim a Prezydentem Miasta Lublin) dotyczącego współpracy samorządu miasta z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (aktualizacja porozumienia dotyczyć powinna zmiany zakresu kompetencji) w celu ułatwienia obsługi klientów obu urzędów.

2. Opracowanie strategii współdziałania i wspólnej polityki konserwatorskiej służb ochrony konserwatorskiej (LWKZ i MKZ).

3. Przyjęcie zasady, że ważne, problematyczne, budzące kontrowersje działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego (w tym ewentualne nowe inwestycje w zabytkowych obszarach) odbywać się będą po wcześniejszych wspólnych uzgodnieniach (WKZ, MKZ, reaktywowanej Społecznej Rady Ochrony Dziedzictwa Kulturowego przy BMKZ) – niezależnie od przyjętych w porozumieniu pomiędzy Wojewodą a Prezydentem Miasta zakresów kompetencji).

4. Doskonalenie zasad współpracy z innymi wydziałami Urzędu Miasta – zwłaszcza w obszarze planowania przestrzennego i rewitalizacji (oraz zieleń, ochrona środowiska, gospodarka zasobami komunalnymi, inwestycje i remonty).

5. Utworzenie wspólnej dla różnych wydziałów Urzędu Miasta bazy danych, zawierających informacje o wszystkich działaniach przy obiektach i w obszarach zabytkowych (w tym finansowanie prac remontowo-konserwatorskich).

Baza taka stanowiłaby element monitoringu zarówno stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta, jak i monitoringu realizacji programów, strategii itp. (w tym m.in. programu rewitalizacji, strategii zarządzania dziedzictwem, gminnego programu opieki nad zabytkami). Baza ta stanowiłaby także element Miejskiego Systemu Informacji o Terenie w ramach budowy systemu monitoringu zmian w obszarach objętych programem rewitalizacji – wskazanej jako ważne narzędzie w procesie rewitalizacji w Ewaluacji Programu Rewitalizacji).

⁸⁹ *Strategia zarządzania dziedzictwem..., s. 49*

6. Utworzenie zespołu doradztwa konserwatorskiego – np. w formie reaktywowanej Społecznej Rady Ochrony Dziedzictwa Kulturowego.

Rada ta powinna być merytorycznym wsparciem dla realizacji zadań BMKZ, wdrażania Strategii zarządzania dziedzictwem i GPOnZ oraz posiadać uprawnienia w zakresie prowadzonej przez samorząd polityki ochrony i zarządzania dziedzictwem, tj.:

- *opiniowania dokumentów planistycznych i projektów inwestycyjnych w obszarach zabytkowych,*
- *opiniowania projektów programów, planów ochrony i realizowanych przez samorząd zadań dotyczących ochrony dziedzictwa,*
- *opiniowania udzielanych przez samorząd dotacji na zadania związane z ochroną dziedzictwa.*

7. Wzmocnienie kadrowe, finansowe, kompetencyjne Referatu ds. Rewitalizacji.

Realizacja tych zadań, dalsze zwiększenie kompetencji samorządu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, udoskonalenie dotychczasowej współpracy różnych jednostek w strukturze Urzędu Miasta oraz realizowanie spójnej polityki konserwatorskiej w oparciu o wspólnie wypracowane standardy i programy, poprawa koordynacji działań w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego wpłynie pozytywnie na efekty prowadzonej polityki oraz pozycję i prestiż instytucji odpowiadających za dziedzictwo kulturowe w mieście. Należy też podkreślić, że zwiększenie roli samorządów (szczególnie gmin) w działania na rzecz ochrony zabytków zostało uznane za jedno z kluczowych zagadnień Krajowego Programu Ochrony Zabytków. Zadania tego kierunku działań (oraz kierunku działań 2) służyć też będą spełnieniu jednego z celów Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020”, za który uznano „poprawę warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.”

Kierunek działań 4 Dążenia do wdrożenia systemowych rozwiązań i mechanizmów aktywizujących wszystkich interesariuszy działających w obszarze dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego)

Zadania:

1. Inicjowanie i koordynacja współpracy z szerokim kręgiem interesariuszy (partnerzy: gospodarczy, społeczni, związki wyznaniowe, środowiska naukowe, prywatni właściciele, środowiska lokalne etc.) w zakresie różnorodnych działań w obszarze ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.
2. Promowanie dobrych praktyk w zakresie realizacji projektów partnerstwa publiczno-prywatnego, zwłaszcza w dziedzinie rewitalizacji zdegradowanych zespołów i obszarów zabytkowych.
3. Stworzenie formalno-prawnych zachęt dla prywatnych właścicieli wykonujących prace remontowo-konserwatorskie i adaptacyjne przy obiektach zabytkowych.
4. Wspieranie i aktywizowanie działalności stowarzyszeń, NGO's, lokalnej społeczności w różnorodne działania w sferze ochrony i promowania dziedzictwa (materialnego i niematerialnego).
5. Podejmowanie decyzji z uwzględnieniem szerokich konsultacji społecznych (przyjęcie partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem miasta).
6. Dążenie do wprowadzenia systemowych rozwiązań w zakresie współpracy z interesariuszami – przy realizacji zaktualizowanego programu rewitalizacji oraz docelowo - przy wdrażaniu *Strategii zarządzania dziedzictwem*.

Jednym z elementów takiego systemu powinno być utworzenie stanowisk tzw. Planning Officer (funkcjonujących w brytyjskim systemie samorządowym) odpowiadających m.in. za kontakty interesariuszy z podmiotami realizującymi rewitalizację i strategię⁹⁰.

⁹⁰ *Strategia zarządzania dziedzictwem...s. 81*

Priorytet II Dziedzictwo kulturowe elementem współczesnej gospodarki i czynnikiem zrównoważonego rozwoju miasta

Kierunek działań 1 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz rozbudowa infrastruktury turystycznej

Zadania:

1. Dalszy rozwój konkurencyjnych produktów turystycznych i kulturalnych, m.in. opartych na istniejącym zasobie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), m.in. Noc Kultury, Jarmark Jagielloński, Europejski Festiwal Smaku, Wielokulturowy Lublin, Lubelski Kiermasz Turystyczny, Sezon Lublin, Lubelskie Święto Chleba, Święto Dwoch Unii (inauguracja w 2016 r.)
2. Wspieranie rozwoju produktów i ofert dla rozwoju turystyki kulinarnej opartej na tradycjach miasta i regionu.
3. Utrzymywanie istniejących i rozwój szlaków kulturowych (miejskich, regionalnych i ponadregionalnych), m.in. Szlak pięciu miejskich szlaków kulturowych (Jagielloński Szlak Unii Lubelskiej, Szlak Pamięci Żydów Lubelskich, Szlak Wielokulturowy, Szlak Zabytków Architektury, szlak Znanych Lublinian), Szlak „Lublin Szeptany”, Lubelska Trasa Podziemna, Szlakiem Unii Lubelskiej.
4. Oznaczenie w przestrzeni miasta wybranych - z opisanych dotychczas w internecie szlaków Lubelskie Szlaki Edukacyjne Ośrodka Brama Grodzka – Teatr NN.
Są to głównie szlaki dotyczące architektury miasta – prezentujące obiekty różnych stylów architektonicznych, a także szereg innych związanych z historią, tradycją i dziedzictwem, m.in. Spacer po Lublinie Śladami Architektów, Szlak Kupiecki Dawnego Lublina, Lubelski Szlak Przemysłowy, Szlak Lubelskiej Kolei do Młyna Braci Krauze.
5. Tworzenie wspólnej oferty turystycznej oraz promocyjnej miasta i regionu wykorzystującej walory krajobrazowe i kulturowe (m.in. współpraca z Urzędem Marszałkowskim i Lubelską Regionalną Organizacją Turystyczną w oznakowaniu w przestrzeni regionalnych szlaków kulturowych wytyczonych dotychczas jedynie na mapach, m.in. Szlak Przenikania Kultur, Szlak Rezydencji Magnackich, Szlak Zabytkowych Kościołów, Szlak Chasydzki).
6. Wspieranie działań podmiotów promujących rozwój ruchu turystycznego na szlakach międzynarodowych, w których Lublin jest jednym z punktów na ich trasach: Lubelska Droga Świętego Jakuba, Via Regia – Europejska Droga Kultury, Szlak Jagielloński, Szlak Kupiecki.
7. Budowa markowych produktów turystycznych w ramach obszarów tematycznych - Lublin Jagielloński, Lublin Żydowski, Lublin Smaków, Lublin Historyczny, Legendy Lubelskie, Renesans Lubelski, Rezydencje Magnackie, Wielokulturowa Lubelszczyzna oraz programów horyzontalnych m.in. poprzez wdrożenie i realizację propozycji i zadań wskazanych w *Strategii Rozwoju Turystyki*.⁹¹
8. Zintegrowanie działań promocyjnych samorządu miasta w zakresie turystyki z działaniami samorządu wojewódzkiego, samorządów gmin ościennych oraz powiatu jako naturalnych partnerów.
9. Kreowanie wspólnej oferty turystycznej miasta i regionu, m.in. z wykorzystaniem następujących obszarów tematycznych: Renesans Lubelski, Kulinaria i ekoroelnictwo, Judaica, Wielokulturowość, Legendy Lubelskie, Na Szlaku Jagiellońskim i Kupieckim.⁹²
10. Rozwój i modernizacja Systemu Informacji Turystycznej, także z wykorzystaniem nowoczesnych systemów informacyjnych zgodnie ze wskazaniami *Strategii Rozwoju Turystyki*⁹³ - działania koordynowane przez Wydział Sportu i Turystyki Urzędu Miasta.

⁹¹ *Strategia Rozwoju Turystyki...*, cz. II Strategiczna, Lublin 2013

⁹² Wymienione obszary przeanalizowane zostały w *Strategii Rozwoju Turystyki Miasta Lublin do roku 2025*, s. 131-136

⁹³ *Strategia Rozwoju Turystyki...*, s. 94-95

11. Publikowanie wydawnictw turystycznych o charakterze informacyjnym, popularyzatorskim.
12. Realizacja działań wspierających rozwój turystyki oraz poprawę dostępności do kultury osób niepełnosprawnych – np. realizacja projektu Lublin w miniaturze – makiety najważniejszych zabytków Lublina dla niewidomych.

Kierunek działań 2 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym

Zadania:

1. Wspieranie i pomoc formalno-prawna dla podejmujących działalność gospodarczą w obszarach szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego (jego ochrony, promocji, rozwoju turystyki kulturowej).
2. Wspieranie sektora małych przedsiębiorstw zajmujących się tradycyjnym rzemiosłem, kulinariami, wyrobami pamiątkarskimi nawiązującymi do lokalnej historii i tradycji etc.
3. Dążenie do wzrostu zatrudnienia w sektorze kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (także w strukturze Urzędu Miasta – m.in. wzrost liczby pracowników BMKZ, rozbudowa kadrowa Referatu ds. Rewitalizacji i inne).
4. Realizacja dużych projektów w obszarze dziedzictwa kulturowego generujących nowe miejsca pracy, m.in. rewitalizacja dużych przestrzeni miasta, realizacja kolejnych projektów realizowanych z funduszy unijnych (m.in. projekty realizowane w Muzeum Wsi Lubelskiej - II etap prac, Teatr Osterwy, Muzeum Lubelskie – III etap, rewitalizacja Placu Litewskiego itd.)
5. Stwarzanie sprzyjających warunków dla rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości na rewitalizowanych terenach miasta w remontowanych zabytkowych budynkach – m.in. funkcje usługowe.
6. Efektywne wykorzystanie funduszy unijnych w obszarze szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego.
7. Tworzenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.

Kierunek działań 3 Wspieranie wzrostu oferty wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym (materialnym i niematerialnym), w tym na wielokulturowych tradycjach miasta

Zadania:

1. Dalsze rozwijanie oferty wydarzeń kulturalnych i rozwój działalności instytucji kultury, w tym zwłaszcza Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, Centrum Kultury w Lublinie, Warsztaty Kultury w Lublinie.
2. Przygotowanie bogatej oferty obchodów 700-lecia lokacji miasta - Lublin 2017 i wykorzystanie tego wydarzenia dla celów:
 - naukowo-badawczych (poszerzenie stanu wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta – badania, publikacje, konferencje),
 - społecznych i edukacyjnych (wydarzenia kulturalne prezentujące wielokulturowe dziedzictwo miasta, budowanie poczucia tożsamości mieszkańców, rozwój poprzez kulturę, wzmocnienie roli i znaczenia partycypacji społecznej i poczucia odpowiedzialności za dziedzictwo).
3. Aktywne włączanie się miasta i prowadzonych przez instytucji kultury w coroczne wydarzenia kulturalne ogólnoeuropejskie, m.in. Noc Muzeów czy obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, pozwalające na szerokie propagowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego w skali województwa i kraju.
4. Uwzględnienie w przyszłej działalności Centrum Spotkania Kultur w Lublinie tworzenia oferty kulturalnej i turystycznej opartej na autentycznych tradycjach.
5. Organizowanie oraz wspieranie wydarzeń naukowych i kulturalnych (konferencji, kongresów, wystaw) o randze krajowej i międzynarodowej.

Kierunek działań 4 Inicjowanie, realizacja i wspieranie programów edukacyjnych i promocyjnych

Zadania:

1. Popularyzacja wyników badań naukowych i dokumentacyjnych dziedzictwa kulturowego miasta.
2. Podkreślanie w kampaniach promocyjnych miasta bogactwa i autentyzmu dziedzictwa kulturowego oraz walorów krajobrazowych, które stanowią o jego atrakcyjności. Wykorzystywanie atutów związanych z zachowaniem wartościowego zasobu zabytkowego w budowaniu oferty kulturalnej.
3. Wykorzystywanie w działaniach edukacyjnych i promocyjnych różnorodnych, atrakcyjnych, zarówno tradycyjnych (np. lekcje muzealne, konkursy), jak i nowatorskich narzędzi i metod (np. Questing, gry miejskie oparte na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy, tradycje).
4. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej (program zajęć lekcyjnych z zakresu edukacji kulturalnej i dziedzictwa w szkołach ponadpodstawowych, w dalszej kolejności szkoły podstawowe, najlepiej w formie warsztatowej, na wzór zajęć realizowanych w ramach projektu HerMan).
5. Opracowanie podręcznika wiedzy o dziedzictwie kulturowym.
6. Szerokie udostępnianie w Internecie wiedzy o dziedzictwie, m.in. poprzez digitalizację cyfrowych odwzorowań lokalnych zasobów (m.in. muzeów, archiwów i bibliotek) oraz tworzenie internetowych platform komunikacji, baz danych i aplikacji mobilnych.
7. Podjęcie działań zmierzających do utworzenia rezerwatu archeologicznego w Zemborzycach (ze ścieżkami edukacyjnymi).

Realizacja tych zadań przyczynić się powinna do wzrostu świadomości znaczenia i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego miasta, ale też korzyści płynących z jego ochrony. Tworzenie oferty kulturalnej i edukacyjnej powinno odbywać się w oparciu o dobrze rozpoznany zasób z całym bogactwem wartości materialnych i niematerialnych. Stanowić to będzie podstawę do atrakcyjnej jego prezentacji, „sprzedaży” oraz tworzenia programów edukacyjnych.

8. INSTRUMENTY WDRAŻANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA LUBLINA NA LATA 2015-2019

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* odpowiedzialnym za wdrożenie *GPOnZ* jest Prezydent miasta. Zakłada się, że jednostką bezpośrednio odpowiedzialną za wdrażanie *GPOnZ* będzie Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie.

Przy założeniu, że wdrażanie *GPOnZ* odbywać się będzie poprzez realizację zaplanowanych zadań na rzecz osiągnięcia przyjętych celów, w tej części opracowania wskazane zostaną podstawowe instrumenty wdrażania, do których należą m.in.:

- instrumenty prawne;
- instrumenty finansowe;
- instrumenty koordynacji;
- instrumenty społeczne;
- instrumenty kontrolne.

Określone w *GPOnZ* zadania winny być także wdrażane przez samorząd lokalny na drodze realizowania ustawowych obowiązków, m.in. poprzez: planowanie w rocznych budżetach samorządu środków finansowych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcia w nich zagadnień dotyczących ochrony zabytków, opracowywanie studiów historyczno-urbanistycznych, studiów krajobrazowych itp., stymulowanie działań właścicieli obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytych stanie, inspirowanie działań niezależnych podmiotów (instytucje, stowarzyszenia, osoby prawne i fizyczne) na rzecz zagospodarowania zabytków, ich promocji i popularyzacji.

Zakłada się, że zadania określone w *GPOnZ* będą realizowane w wyniku następujących działań:

- wspólne działanie władz miasta z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, samorządem województwa, diecezjami, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami i posiadaczami obiektów;
- działania własne samorządu lokalnego przy wykorzystaniu ww instrumentów wdrażania

9. ZASADY OCENY WRAZ Z PROPONOWANYMI WSKAŹNIKAMI REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA LUBLIN NA LATA 2015-2019

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Prezydent miasta ma obowiązek sporządzania raz na 2 lata (w czteroletnim okresie obowiązywania *GPOnZ*) sprawozdania z jego realizacji i przedstawienia go Radzie Miasta. W sprawozdaniu należy ocenić poziom realizacji *GPOnZ*, który uwzględnił będzie stopień wykonania zaplanowanych zadań oraz efektywność ich wykonania. Przyjmuje się, że gromadzenie i interpretacja danych dotyczących realizacji *GPOnZ* realizowana będzie przez Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie w oparciu o wewnętrzny system monitorowania i ewaluacji postępów we wdrażaniu przyjętych zadań i realizacji celów. W zobiektywizowaniu tej oceny pomoc mają wskaźniki oceny realizacji celów.

Wszystkie wskaźniki odnoszą się do okresu czterech lat obowiązywania *GPOnZ*.

Wskaźniki oceny realizacji celów

Cel I Skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

- Uchwalenie Parku Kulturowego dla Śródmieścia
- Opracowanie studium krajobrazu kulturowego miasta
- Liczba projektów i wartość dotacji udzielonych przez samorząd miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach i w obszarach zabytkowych
- Liczba projektów i wartość prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych zrealizowanych przez samorząd miasta

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie

- Rozbudowa Miejskiego Systemu Informacji o Terenie ze szczególnym uwzględnieniem problematyki obiektów zabytkowych
- Liczba wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe
- Liczba i wartość wydarzeń oraz projektów edukacyjnych i promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego zrealizowanych przez samorząd miasta

10.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

Tab. 2. Potencjalne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Lublinie w latach 2015-2019

L p.	Źródło finansowania	Cele i przedmiot finansowania
I. Budżet państwa		
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁹⁴	<p>Program <i>Dziedzictwo kulturowe</i>, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program ten składa się w 2015 r. z następujących priorytetów:</p> <p><i>- Ochrona zabytków</i> Celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie (o dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).</p> <p><i>- Wspieranie działań muzealnych</i> Celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.</p> <p><i>- Kultura Ludowa i tradycyjna</i> celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.</p>

⁹⁴ Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020”. Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów. Ogłaszane decyzją MKiDN programy stanowią podstawę ubiegania się o środki ministra na zadania z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, które realizowane być mogą m.in. przez jst, instytucje kultury, uczelnie, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze.

- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą

Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; archiwa państwowe; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

- Ochrona zabytków archeologicznych

celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiąganie zysku, lub uczelni publicznych; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, uczelnie publiczne.

- Miejsca Pamięci Narodowej

Celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się samorządowe instytucje kultury sprawujące opiekę nad przynajmniej jednym miejscem pamięci; natomiast nie mogą ubiegać się instytucje kultury współprowadzone przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego.

Program **Rozwój infrastruktury kultury**, którego celem jest wsparcie infrastruktury i poprawa funkcjonowania podmiotów prowadzących działalność kulturalną, szkół i uczelni artystycznych oraz domów kultury. Program ten składa się w 2015 r. z następujących priorytetów:

- Infrastruktura kultury, którego celem priorytetu jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury, państwowe instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

- Infrastruktura szkolnictwa artystycznego, którego celem jest zapewnienie optymalnych warunków dla procesu kształcenia artystycznego poprzez

modernizację i rozbudowę infrastruktury szkół, placówek i uczelni artystycznych; o dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: uczelnie artystyczne, publiczne szkoły artystyczne prowadzące samodzielny księgowość, niepubliczne szkoły artystyczne prowadzące samodzielny księgowość, jst – wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nie prowadzących samodzielny księgowości, podmioty będące organami prowadzącymi niepubliczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nie prowadzących samodzielny księgowości, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, wyłącznie jako organy prowadzące szkoły artystyczne, placówki zapewniające opiekę i wychowanie uczniom szkół artystycznych w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, placówki doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych.

Infrastruktura domów kultury, którego celem jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1. domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jst), 2. jst – wyłącznie jako organy prowadzące dla podmiotów, o których mowa w punkcie 1.

Program **Obserwatorium kultury**, którego celem jest zdiagnozowanie szczególnie istotnych obszarów działania polityki kulturalnej poprzez dofinansowywanie projektów badawczych oraz projektów interpretujących dane o kulturze. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; uczelnie publiczne i niepubliczne; podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program **Kolekcje**, którego jednym z celów w ramach priorytetu Kolekcje muzealne jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

Program **Edukacja**, którego jednym z celów w ramach priorytetu Edukacja kulturalna jest rozwijanie ekspresji twórczej i kreatywności obywateli oraz wspieranie wydarzeń artystycznych adresowanych do dzieci i młodzieży. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne; podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program **Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**, którego celem jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na pokrycie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o dofinansowanie w ramach programów europejskich. O promesę ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje

		<p>kultury; jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe; publiczne szkoły artystyczne; państwowe uczelnie artystyczne; archiwa państwowe.</p> <p>Szczegółowe informacje o wszystkich ww programach dostępne są na stronie internetowej http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/programy-mkidn-2015.php</p> <p>Dotacje podmiotowe MKiDN dla narodowych instytucji kultury</p>
2.	Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków	<p>Środki finansowe z budżetu państwa, z części, której dysponentem jest wojewoda, przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa lubelskiego, posiadających istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe oraz będących w złym stanie technicznym.</p> <p>O dotację wystąpić może osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Dotacja może być udzielona na wykonanie prac, które zostaną przeprowadzone w danym roku – prace planowane lub na prace, które przeprowadzone zostały w okresie ostatnich 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku o udzielenie dotacji – refundacja. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów, a w wyjątkowych przypadkach do 100% (jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, lub jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac.</p> <p>Szczegółowe informacje dotyczące zasad finansowania oraz rodzaju prac, na które udzielona może być dotacja dostępne są na stronie internetowej http://www.wkz.lublin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=104</p>
3.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	<p>Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są na remonty i konserwacje obiektów sakralnych o charakterze zabytkowym, w zakresie podstawowych prac zabezpieczających obiekt (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).</p> <p>Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są: osoby prawne Kościoła Katolickiego, osoby prawne innych kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych, osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru kościołów i związków wyznaniowych, o którym mowa w art. 30 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.</p>
II. Województwo lubelskie /samorząd województwa lubelskiego/		
4.		<p>- Dotacje na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego <u>(od 2013 r. dotacje nie są udzielane)</u>.</p> <p>- Wydatki na działalność bieżącą i inwestycyjną regionalnych instytucji kultury, w szczególności</p>

	<p>muzeów, w tym przeznaczane na konserwację muzealiów.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wydatki na działalność bieżącą i inwestycyjną innych regionalnych jednostek organizacyjnych posiadających siedziby w obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. - Stypendia z zakresu kultury – forma pomocy finansowej, wspierającej rozwój umiejętności artystycznych zwłaszcza ludzi młodych oraz osób zajmujących się upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami, mająca na celu przyczynianie się do rozwoju życia kulturalnego i kształtowania tożsamości regionu, opieki nad zabytkami oraz rozwoju umiejętności artystycznych twórcy.
III. Samorząd miasta Lublin	
5.	<ul style="list-style-type: none"> - Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze miasta - Wydatki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane obiektów zabytkowych stanowiących własność komunalną. - Wydatki na działalność bieżącą miejskich instytucji kultury - Wydatki na działalność inwestycyjną miejskich jednostek organizacyjnych posiadających siedziby w obiektach zabytkowych

Poza źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. Poniższa tabela prezentuje najważniejsze – z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego – programy finansowania planowane w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2014-2020.

IV. Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej			
6.	<table border="0"> <tr> <td style="vertical-align: top;"> <p>Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020⁹⁵</p> </td> <td style="vertical-align: top;"> <p>Oś priorytetowa 7 ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego; Działanie 7.1. Dziedzictwo kulturowe, którego celem jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane projekty będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych. Planowane typy projektów:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prace konserwatorskie, prace restauratorskie, modernizacja i roboty budowlane (z wyłączeniem rozbiórki) dotyczące zabytków i zespołów tych zabytków wraz z otoczeniem i/lub przystosowanie ich na cele kulturalne. - Ochrona zabytków ruchomych jako element projektu. - Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze. - Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego. - Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. - Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu - Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) - Warunkiem koniecznym otrzymania dofinansowania w ramach działania będzie stworzenie nowej oferty kulturalnej w wyniku realizacji projektu. <p>Wyłączeniu ze wsparcia w ramach Działania podlegają projekty: dotyczące obiektów wpisanych na Listę UNESCO lub uznanych za Pomnik Historii lub zlokalizowane na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego</p> </td> </tr> </table>	<p>Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020⁹⁵</p>	<p>Oś priorytetowa 7 ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego; Działanie 7.1. Dziedzictwo kulturowe, którego celem jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane projekty będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych. Planowane typy projektów:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prace konserwatorskie, prace restauratorskie, modernizacja i roboty budowlane (z wyłączeniem rozbiórki) dotyczące zabytków i zespołów tych zabytków wraz z otoczeniem i/lub przystosowanie ich na cele kulturalne. - Ochrona zabytków ruchomych jako element projektu. - Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze. - Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego. - Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. - Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu - Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) - Warunkiem koniecznym otrzymania dofinansowania w ramach działania będzie stworzenie nowej oferty kulturalnej w wyniku realizacji projektu. <p>Wyłączeniu ze wsparcia w ramach Działania podlegają projekty: dotyczące obiektów wpisanych na Listę UNESCO lub uznanych za Pomnik Historii lub zlokalizowane na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego</p>
<p>Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020⁹⁵</p>	<p>Oś priorytetowa 7 ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego; Działanie 7.1. Dziedzictwo kulturowe, którego celem jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane projekty będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych. Planowane typy projektów:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prace konserwatorskie, prace restauratorskie, modernizacja i roboty budowlane (z wyłączeniem rozbiórki) dotyczące zabytków i zespołów tych zabytków wraz z otoczeniem i/lub przystosowanie ich na cele kulturalne. - Ochrona zabytków ruchomych jako element projektu. - Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze. - Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego. - Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. - Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu - Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) - Warunkiem koniecznym otrzymania dofinansowania w ramach działania będzie stworzenie nowej oferty kulturalnej w wyniku realizacji projektu. <p>Wyłączeniu ze wsparcia w ramach Działania podlegają projekty: dotyczące obiektów wpisanych na Listę UNESCO lub uznanych za Pomnik Historii lub zlokalizowane na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego</p>		

⁹⁵ Opracowano na podstawie: RPO Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 przyjętego decyzją Komisji Europejskiej C (2015)887 z dnia 12 lutego 2015 r. oraz dokumentu *Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020. Projekt z 9 kwietnia 2015 r.*

		<p>Dziedzic-twa UNESCO lub położone na obszarach uznanych za Pomniki Historii, dotyczące konserwacji, restauracji, rewaloryzacji zabytków drewnianych (ruchomych i nieruchomych), dotyczące rozwoju czytelnictwa w miastach wojewódzkich, dotyczące rozwoju sztuki współczesnej w miastach wojewódzkich, dotyczące konserwacji, restauracji, rewaloryzacji i adaptacji na cele kulturalne oraz zabezpieczenia zabytków techniki, wynikające z Kontraktów Terytorialnych.</p> <p>Oś priorytetowa 2 Cyfrowe Lubelskie; Działanie 2.1. Cyfrowe lubelskie kierowane będzie na działania zwiększające dostęp do informacji w postaci cyfrowej oraz powszechność e-usług publicznych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (np. systemy informacji przestrzennej, digitalizacja zbiorów, inteligentne systemy zarządzania). Projekty dotyczyć będą m.in. zwiększenia dostępności informacji sektora publicznego. Wsparcie dotyczyć będzie projektów z zakresu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - digitalizacji zasobów kulturowych naukowych (w tym bibliotecznych), obejmujących co najmniej: - budowę, rozbudowę systemów teleinformatycznych służących digitalizacji zasobów, - prowadzenie prac digitalizacyjnych, - tworzenie i rozwijanie repozytoriów cyfrowych z zapewnieniem warunków bezpiecznego przechowywania danych cyfrowych oraz - tworzenie i rozwijanie platform służących udostępnianiu zasobów cyfrowych w sposób otwarty i zapewniających możliwość ponownego wykorzystania w celu umożliwienia tworzenia na ich podstawie nowych usług cyfrowych. <p>Oś priorytetowa 13 Infrastruktura społeczna; Działanie 13.8. Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanej Inwestycji Terytorialnej – brak karty działań na obecnym etapie prac nad SZOOP</p>
7.	Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020⁹⁶	<p>Oś priorytetowa VIII: Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury, Priorytet Inwestycyjny 6.c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego, którego celem jest zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozwój zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń.</p> <p>W ramach tego priorytetu wsparciem objęte będą kompleksowe zadania związane z ochroną i udostępnieniem, w tym turystycznym, zabytków o znaczeniu ponadregionalnym, dotyczące renowacji zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji. Realizowane też będą projekty dotyczące rozwoju zasobów kultury poprzez działania zwiększające dostęp do zasobów kultury, poprawę funkcjonowania instytucji kultury, w tym poprzez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej.</p>
8.	Program Operacyjny Polska Cyfrowa na lata 2014-2020⁹⁷	<p>Oś priorytetowa II. E-Administracja i otwarty rząd, Cel szczegółowy 4: Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego.</p> <p>W ramach tego celu finansowane będą projekty zwiększające dostępność informacji sektora publicznego. W ramach działania finansowane będą projekty usprawniające podaż informacji sektora publicznego (ISP) poprzez: m.in. digitalizację ISP, w szczególności zasobów kultury i nauki.</p>

⁹⁶ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, 16 grudnia 2014 r. http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/1067/POIS_2014_2020_po_negocjacjach_poprawiony_21012015.pdf

⁹⁷ Program Operacyjny Polska Cyfrowa na lata 2014-2020, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, 5 grudnia 2014 r.; https://mac.gov.pl/files/program_operacyjny_polska_cyfrowa_05122014.pdf

10.2. Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Lublinie

System finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Lublinie złożony jest z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów, charakterystycznych dla systemu finansowania tego obszaru w Polsce.

Finansowanie przez właścicieli

Utrzymanie obiektów zabytkowych w odpowiednim stanie i finansowanie wykonywanych przy nich prac należy do obowiązków ich właścicieli. Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków...* opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, a także na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, dla utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku - osób fizycznych, jednostek organizacyjnych - a więc właścicieli, trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Nie są znane wysokości wydatków ponoszonych przez wszystkich właścicieli obiektów zabytkowych w skali Lublina - właścicieli prywatnych, kościoły i związki wyznaniowe, samorządy wszystkich szczebli, własność skarbu państwa i inne.

Finanse publiczne – dotacje

Wsparciem w realizacji ww zadań są środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wnioski właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych. Źródła, przeznaczenie i wysokość dofinansowania prac w zakresie ochrony zabytków w Lublinie w latach 2011-2014 przedstawia poniższa tabela.

Tab.3. Finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków w latach 2011-2014 w mieście Lublin (w zł)

Lp	Źródło finansowania	Przeznaczenie	2011	2012	2013	2014	Razem
1	Środki finansowe MKiDN	Ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego w ramach Programu MKiDN Priorytet Ochrona zabytków	0	160 000	200 000	550 000	910 000
2	Budżet Wojewody Lubelskiego – środki będące w dyspozycji LWKZ	Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków	170 000	230 142	256 000	153 023	809 165
3.	Budżet Województwa Lubelskiego	Dotacje celowe na prace konserwatorskie, i restauratorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków	361 348	207 000	-	-	528 348
4.	Budżet samorządu miasta	Dotacje celowe na prace konserwatorskie,	1 269 210	1 490 959	633 932	676 052	4 070 153

	Lublin	restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków					
--	--------	--	--	--	--	--	--

Razem 5 407 666

Opracowanie na podstawie danych BMKZ w Lublinie

Fundusze europejskie

Tab. 4. Zestawienie prac współfinansowanych z grantów unijnych w latach 2007-2013

INSTYTUCJA		PROJEKT	BUDŻET (zł)	GRANT (zł)	REALIZACJA
1	Klasztor Ojców Dominikanów w Lublinie	Klasztor w sercu miasta – II etap renowacji Klasztoru Ojców Dominikanów w Lublinie	13.975.820	8.577.586	2010.04.01 -2012.10.30
2	Muzeum Lubelskie w Lublinie	Konserwacja najcenniejszych zabytków Lublina – Kaplicy Trójcy Świętej i zabudowy wzgórza zamkowego oraz Bramy Krakowskiej	14.073.761	8.284.985	2010.04.01 -2012.12.31
3	Parafia pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Lublinie	Renowacja kościoła Salezjanów pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Lublinie – cennego zabytku renesansu lubelskiego	3.294.723	2.306.306	2010.07.15 -2011.11.30
4	Miasto Lublin	Renowacja renesansowej "Piwnicy pod Fortuną" w Lublinie poprzez wykorzystanie innowacyjnych rozwiązań multimedialnych	3.246.800	2.272.760	2010.09.15 -2011.06.10
5	Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie	Miasteczko prowincjonalne Europy Środkowej w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie – etap I	13.172.260	7.557.854	
6	Gmina Lublin	Ogród Saski	12.720.063	7.355.348	02.07.2009 -31.12.2013
7	Gmina Lublin	Teatr Stary	24.893.218	18.556.496	01.01.2007 -31.10.2012
Razem			85.376.645	54.911.335	2007-2012

Opracowane przez BMKZ w Lublinie

10.3. Prognozy dotyczące finansowania przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2015-2019

Prognozy dotyczące finansowania wszystkich zadań zaplanowanych w *Gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Lublin w latach 2015-2019* mogą mieć jedynie charakter bardzo ogólny i nieprecyzyjny. Wynika to z kilku przyczyn:

- systemu finansowania opieki nad zabytkami i ochrony zabytków w Polsce – złożonego z wielu elementów i źródeł finansowania: środki właścicieli obiektów zabytkowych (osób fizycznych i prawnych, kościołów i

związków wyznaniowych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji etc.), fundusze publiczne - budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli; fundusze celowe); fundusze europejskie;

- szerokiego traktowania zarówno dziedzictwa kulturowego miasta, jak i zadań zawartych w *GPOnZ* dotyczącym bardzo wielu aspektów (działania stricte ochronne - rewitalizacyjne, prace remontowo-konserwatorskie, planowanie przestrzenne, ale też różnego typu badania, prace dokumentacyjne, digitalizacja zbiorów, działania edukacyjne, promocyjne etc.), które podejmowane być powinny nie tylko przez samorząd miasta, lecz przez bardzo wielu interesariuszy;

- w większości jednorocznych i zmieniających się budżetów związanych z finansowaniem;

- znacznym procentem finansowania udzielanym z projektów finansowanych z programów operacyjnych funduszy europejskich, których zakres, ilość oraz wysokość finansowania jest niemożliwa do zaprojektowania na najbliższe 4 lata;

- braku całościowych danych dotyczących wydatków poniesionych na działania związane z opieką i ochroną zabytków w mieście w ostatnich 4 latach;

- braku danych dotyczących wysokości wydatków ponoszonych przez właścicieli obiektów zabytkowych;

- braku szczegółowego rozpoznania stanu technicznego zabytkowych obiektów i potrzeb remontowo-konserwatorskich oraz działań rewitalizacyjnych (dla obszarów), jak również braku określenia wysokości funduszy koniecznych do przeprowadzenia ww prac i działań planowanych do realizacji w perspektywie najbliższych 4 lat.

W związku z powyższym przyjmuje się następujące założenia:

I. Prognozowana wysokość funduszy pochodzących z budżetu miasta Lublin:

- Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze miasta – kształtować się będą w przedziale nie mniejszym niż **700 000 - 800 000 zł rocznie**.

W 2015 r. pozytywnie rozpatrzono wnioski 16 podmiotów. Łączna kwota dotacji z budżetu miasta wyniesie 850 000 zł, przy całkowitej wartości robót powyżej 3 mln zł (dofinansowanie wynosi od 20-50 %).

- Wydatki na zadania inwestycyjne oraz prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane obiektów zabytkowych stanowiących własność komunalną planowane w 2015 r. - **1 mln zł** na inwestycje, **100 000 zł** na prace remontowe – wg danych Wydziału Inwestycji Urzędu Miasta.

- Dotacje Prezydenta Miasta Lublin z zakresu kultury i sztuki w 2015 r. - **4 mln zł**

- Wydatki na działalność bieżącą miejskich instytucji kultury w 2015 r. – **45 mln zł**

II. Wysokość dotacji pochodzących z budżetu państwa – środki MKiDN - brak możliwości prognozowania na 4 lata ze względu na sposób udzielania dotacji – na wniosek właścicieli obiektów zabytkowych i różnych podmiotów uprawnionych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach poszczególnych Programów i priorytetów. W 2015 r. na zadania, które korelują z zadaniami *GPOnZ*, dotacje otrzymało 7 projektów na łączną kwotę **614 500 zł** (w tym najwięcej, bo 300 000 zł otrzymał klasztor oo. Dominikanów na prace remontowo-konserwatorskie kościoła z programu Dziedzictwo Kulturowe).

III. Wysokość dotacji pochodzących z budżetu państwa – środki LWKZ – brak możliwości prognozowania na 4 lata ze względu na sposób udzielania dotacji – corocznie - na wniosek właścicieli. Od kilku lat kwota ta oscyluje w wysokości ok. 1,2 mln zł, przy czym są to dotacje na prace przy obiektach zabytkowych z terenu całego województwa lubelskiego.

IV. Wysokość dotacji pochodzących z budżetu samorządu województwa – od 2013r. samorząd województwa lubelskiego nie udziela dotacji na prace restauratorskie i konserwatorskie przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Brak danych czy dotacje te zostaną przywrócone w kolejnych latach realizacji *GPOnZ*, tj. 2016-2019.

V. Fundusze europejskie

W ostatnich latach fundusze europejskie były największym źródłem finansowania różnorodnych działań w mieście, związanych z szeroko pojętą ochroną dziedzictwa kulturowego. Wg danych uzyskanych z BMKZ w latach 2007-2013 na 7 dużych projektów zrealizowanych w mieście pozyskano blisko 55 mln zł (przy kosztach ogólnych wynoszących ponad 85 mln zł).

Przyjmuje się założenie, że w latach 2015-2019, czyli w okresie obowiązywania *GPOnZ* duża część planowanych zadań i działań sfinansowana zostanie ze środków pozyskanych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej i programów wspólnotowych w obecnym cyklu finansowania 2014-2020. Zgodnie z przyjętymi priorytetami tego okresu finansowania rewitalizacja miast jest potraktowana jako bardzo ważny obszar działań, które otrzymać mogą wsparcie finansowe. Za takie priorytetowe działania uznano też szereg zadań w *GPOnZ*. Zakłada się także aplikowanie o wsparcie finansowe z funduszy europejskich zadań z zakresu digitalizacji zasobów kulturowych. Na obecnym etapie nie są jeszcze znane projekty, które otrzymają dofinansowanie w ramach podziału środków z Regionalnego Programu Operacyjnego

Prognozy dotyczące możliwości finansowania zadań z zakresu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym dla województwa lubelskiego w latach 2014-2020 (w euro)

Lp.	Źródło finansowania	Oś priorytetowa	Przewidywana wysokość finansowania dla województwa lubelskiego
1.	Regionalny Program Operacyjny	Cyfrowe Lubelskie	72 255 674,00
2.	Regionalny Program Operacyjny	Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego	98 707 126,00 ⁹⁸

VI. Orientacyjny koszt prac remontowo-konserwatorskich i rewaloryzacyjnych planowanych na lata 2016-2020 (wg danych Wydziału Inwestycji Urzędu Miasta):

1. Trybunał Koronny - koszt ok. 4 000 000 zł,
2. Plac po Farze - koszt ok. 3 000 000 zł,
3. Ratusz - koszt ok. 5 000 000 zł,
4. Młodzieżowy Dom Kultury ul. Grodzka 11 - koszt ok. 4 100 000 zł,
5. Zespół Szkół Ekonomicznych im. A. i J. Vetterów - koszt ok. 10 000 000 zł,
6. Wymiana nawierzchni ul. Grodzka i ulice przyległe (Bramowa, Rynek, Zamkowa, Szambelańska, Olejna, Noworybna, Rybna, Ku Farze, Jezuicka, Prezydenta Teodora Gruella, Archidiakońska, Dominikańska, Złota oraz Brama Krakowska, Brama Grodzka) - koszt ok. 14 500 000 zł,
7. Śródmieście, w tym m.in. remont deptaka od Pl. Litewskiego do Bramy Krakowskiej wraz z ulicami przyległymi (m.in. Staszica, Zielona, Przechodnia, Wróblewskiego, Kapucyńska) oraz ul. Grodzkiej i przyległych - koszt ok. 15 000 000 zł
8. Rewaloryzacja Placu Litewskiego - koszt ok. 63 000 000 zł.
9. Rewitalizacja Parku Ludowego – ok. 18 mln zł.

Przyjmuje się, że znaczna część finansowania tych prac i inwestycji pochodzić będzie ze środków unijnych.

⁹⁸ Dane wg informacji na stronie: <http://www.rpo.lubelskie.pl/front/page/get/129/>. Stan na dzień 13 czerwca 2015 r.

Program opracowali: Anna Fortuna-Marek i dr Roman Zwierzchowski oraz dr Katarzyna Smyk (dziedzictwo niematerialne) i Ewa Prusicka-Kołcon (dziedzictwo archeologiczne) przy aktywnym udziale pracowników Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie.

UZASADNIENIE

Niniejsza uchwała jest wynikiem realizacji zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która w art. 87 ust. 3 zobowiązuje Prezydenta Miasta do sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, a następnie, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, do przyjęcia go przez radę gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019 wypełnia wszystkie cele określone w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, ust. 2).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019 uzyskał opinię Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z postanowieniami przepisu art. 87 ust 3 ustawy.

W ramach opracowania programu dokonana została analiza dokumentów i opracowań o charakterze strategicznym i planistycznym, uchwalonych i sporządzonych na poziomie krajowym, wojewódzkim i gminnym oraz rozpoznanie i charakterystyka zasobu dziedzictwa kulturowego Lublina. Następnie w oparciu o analizę SWOT i wypływające z niej wnioski oceniono stan zachowania dziedzictwa kulturowego w mieście, istniejące uwarunkowania jego ochrony oraz realizowaną przez miasto politykę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Rozpoznanie zasobu, jego waloryzacja oraz wnioski z analizy stanu dziedzictwa kulturowego miasta stanowiły punkt wyjścia dla formułowania priorytetów, kierunków działań i konkretnych zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami miasta.

Założenia programowe obejmują prowadzenie polityki w dziedzinie ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego-materialnego i niematerialnego. Przyjęto dwa strategiczne cele tej polityki - zachowanie wartości bogatych zasobów dziedzictwa kulturowego miasta poprzez jego ochronę oraz wykorzystanie jego potencjału dla rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie. W dokumencie wyznaczono kierunki działań oraz zadania, które powinny być podejmowane i realizowane przez różne podmioty, przy czym na samorządzie miasta - poza wykonaniem zadań, za które jest bezpośrednio odpowiedzialny - spoczywać też będzie rola koordynatora zaplanowanych działań, jak również prowadzenie monitoringu realizacji Gminnego Programu. Samorząd miasta pełnić też będzie funkcję inspirującą i wspierającą. Gminny Program stanowi też element informacyjno-promocyjny oraz edukacyjny w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego miasta.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015-2019 jest pierwszym tego typu dokumentem przygotowanym dla miasta Lublina. Czas jego obowiązywania przewidziany jest na 4 lata. Prezydent Miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu i przedstawia je radzie gminy.